

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és
Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Doktori (PhD) értekezés

A kegyúri jog gyakorlásával kapcsolatos politikai viták
a dualizmus kori Magyarországon

Borbély Tamás

2023

Témavezető:

Dr. Botos Máté

Iskolavezető:

Dr. Óze Sándor DsC

„Az eréllyel és józan ésszel párosulnia kell a leggondosabb óvatosságnak, mert a kérdés könnyen elmérgesíthető. Nem kérdem aztán, ki kezdte meg, amint Lucanus mondja a Pompeius és Caesar közti harcról: »Quis justius induit arma, scire nefas«¹; itt is fölösleges kérdés, ki kezdte, ha a baj egyszer megvan. Az óvatosságot azért tartom nagyon szükségesnek, mert ezen ügy hordereje megszébb visz, ha elhibázzuk a lépéseket, mint amennyire az kezdetben látszik. Azt mondja talán valaki, hogy az ilyen Schopperekért csak megél a világ. Ez igaz, azt sokszor igazolta a történelem, hogy kicsiny dolgokból a legerősebb szakadások támadtak, mert hozzájárult a magánérdek, az indulat, a szenvedély és, mint a német mondja, a »Rechthaberei«. Egyik a másikat tüzelte, és az olyan ember, ki vallási dolgokkal nem is törődött, a legdühösebb vallási háború harcosa lett.”

Deák Ferenc képviselőházi beszéde az állam és egyház viszonyáról. Pest, 1873. június 28.²

¹ „Nem lehet megállapítani, hogy ki ölt magára jogosabban fegyvert.”

² Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek. II. kötet 1850–1873. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Deák Ágnes. Budapest, 2001. 607.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés.....	5
I. 1. Szakirodalom és források	6
I. 2. Megközelítés, módszerek, a dolgozat szerkezete	8
II. A főkegyúri jog.....	12
II. 1. A főkegyúri jog és a városi kegyúri jog kapcsolata	20
II. 2. A városi kegyuraság eredete.....	25
II. 3. A városi kegyuraság intézménye.....	27
III. Egyház és politika a dualizmus korában– a törvényi keretek.....	31
IV. A szabadelvű egyházpolitika felekezeti és politikai recepciója	37
IV. 1. A katolikus egyház és a szabadelvű egyházpolitika	39
IV. 2. A katolikus autonómia	44
IV. 3. Az Erdélyi Római Katolikus Státusz	48
IV. 4. A protestantizmus és a szabadelvű egyházpolitika.....	54
IV. 5. A felekezeti ellentéteken túl – katolikus ellenes politika és retorika a dualizmus korában.....	59
IV. 6. Az új konfesszionális korszaka?	63
V. Városok a dualizmus korszakában	66
V. 1. A virilizmus.....	71
VI. A Városi kegyuraság a dualizmus korában.....	76
VI. 1. Eltérő helyi gyakorlatok.....	78
VI. 2. Budapest székesfőváros kegyurasága	84
VI. 3. A példaértékű besztercebányai eset	90

VII. Vitás esetek és konfliktusok a dualizmus korában - Három példa.....	94
VII. 1. A soproni konfliktus	94
VII. 1. 1. A soproni Katolikus Konvent.....	94
VII. 1. 2. A konfliktus	96
VII. 1. 3. A politikai motivációk.....	98
VII. 2. A szegedi konfliktus	106
VII. 2. 1. A „botrányos” szegedi plébános választások	106
VII. 2. 2. Politikai motivációk	109
VII. 3. A Győri konfliktus.....	117
VII. 3. 1. A vitatott győri plébános választás.....	117
VII. 3. 2. Az egymással szemben felsorakoztatott érvek.....	118
VII. 3. 3. A lehetséges politikai motivációk	123
VII. 4. Protestáns és izraelita sérelmek	128
VIII. Városi kegyúri jog gyakorlása, politikai viták az Országgyűlés előtt	137
VIII. 1. Városi kegyuraság az Országgyűlésben – 1890	137
VIII. 2. Városi kegyuraság az Országgyűlésben – 1895	141
VIII. 3. Városi kegyuraság az Országgyűlésben – 1902	146
VIII. 4. Városi kegyuraság az Országgyűlésben – 1903	149
IX. Összefoglalás	153
Felhasznált irodalom és források jegyzéke	157
Összefoglalás.....	176
Summary	177

I. BEVEZETÉS

A kegyúri jog lehetséges megközelítései már önmagában interdiszciplináris témakörnek mutatkoznak, hiszen mind a jogtörténet, mind az egyháztörténet oldaláról megközelíthetők. A kegyúri jogon belül is külön figyelemre méltó a városi kegyuraság kérdése. A dualizmus korában a kegyúri jog gyakorlata sokszor került viták keresztútjába. A megismert szakirodalom számbavétele nyomán feltűnt, hogy a kérdéssel elsősorban a 19. század második felében, valamint a századfordulót követően foglalkoztak. Számos monográfia mellett cikkek, tanulmányok és még doktori disszertáció is született, ami feltevésünk szerint nem lehet véletlen. Összefügg azzal, hogy az egyház és az állam viszonya a tárgyalt időszakban a politikában, közbeszédben kiemelt szerepet kapott, s – többek között – a kegyuraság kérdése is e téma egyik szerves részét képezte. Ugyancsak nem véletlen, hogy a szakirodalom többsége éppen a politikailag, közjogilag átalakuló, konfliktusokkal terhelt városok kapcsán született, amit véleményem szerint a téma jelenkori kutatói kevésbé vesznek figyelembe.

A kutatás nehézségét az jelentette és jelenti ma is, hogy a városi kegyúri jog gyakorlása a dualizmus évtizedeiben, ahogy korábban sem, nem került törvényben szabályozott, paragrafusokban megfogalmazott keretek közé. A városi kegyuraság vizsgálata során tehát olyan intézményi formát ismertünk meg, amelyet törvény soha nem határolt pontosan körül, hanem a szokásjog formált. Gyakorlata időről-időre, városról- városra változhatott.

A szabad királyi, majd törvényhatósági jogú városok rendelkeztek kegyúri joggal. A probléma általában abból adódott, hogy például egy-egy plébános választása, javadalmazása esetén miként érvényesítse a város a kegyúri jogát. Mivel a polgári törvényhozás természetéből fakadóan is nehezen tudta értelmezni a szokásjogra és bizonytalan eredetre támaszkodó jogi formulákat, így már az is kérdésként merült fel, hogy a város mely testülete gyakorolhatja egyáltalán ezt a jogot. A témához kapcsolódó „vitairódmalmat” olvasva soha fel nem oldott kérdés, hogy a városi kegyuraság esetében egyházi vagy állami jogról beszélhetünk-e. Akárcsak az, hogy pontosan miből eredeztethető. Kérdés volt továbbá az is, hogy a protestáns, zsidó vagy görögkeleti tanácsosok, törvényhatósági bizottsági tagok szavazhatnak-e a katolikus plébános megválasztásán? Ha igen, miért? Vagy ha nem, akkor miért nem? Pontos törvényi szabályozás

híján erre különféle gyakorlati válaszok születtek, ám az aktuális megoldások több városban jelentős konfliktusokat robbantottak ki a katolikus és más felekezeti képviselőtestületi tagok között. Egyértelműnek tűnik, hogy ezek a vitás esetek leginkább az egyébként is súlyos egyházpolitikai küzdelmekkel terhelt időszakra jellemzőek. Ennek köszönhetően úgy véljük, hogy érdemes a városi kegyuraság igencsak összetett kérdését a politika oldaláról is megközelíteni.

I. 1. Szakirodalom és források

Dolgozatunkban mindenekelőtt a városi kegyuraság gyakorlása, értelmezése ügyében kirobant konfliktusokat és politikai vitákat vizsgáljuk. Ehhez szükséges a kegyúri jog történetére vonatkozó irodalom rövid áttekintése, különös tekintettel a városi kegyuraság eredetére, valamint a főkegyúri joghoz kapcsolódására. Utóbbi azért is elkerülhetetlen, mivel az általunk vizsgált vitás eseteknél az eredet és kapcsolat kérdésének kiemelt szerepe, „*perdöntő*” jelentősége lesz.

A szakirodalom, mint jeleztük, éppen az általunk kutatott vitás esetek idején több kötetet szentelt a kérdésnek. Ezek leginkább a főkegyúri jog kapcsán tértek ki a városi kegyuraságra. *Fraknoi Vilmos, Mihalovics Ede, Kollányi Ferenc* és más történészek, jogtörténészek, hittudósok hosszabb-rövidebb terjedelemben foglalkoztak a városi kegyuraság kérdésével, leginkább annak a főkegyúri joghoz fűződő kapcsolatát illetően.

Feltűnő, hogy a városi kegyúri jog esetében nem beszélhetünk ilyen bőségről. Csizmadia Andor megállapítása szerint „*a városi kegyuraság a magyar jognak meglehetősen elhanyagolt területe. Közigazgatási jogi íróink, jogtörténészeink csak elvétve foglalkoznak vele, legtöbbször tudomásul veszik, hogy van, történetét, jogi természetét azonban Timon Ákoson kívül senki sem dolgozta fel*”.³ Az idézet szerzője mellett tehát Timon Ákost nevezhetjük meg, aki önálló munkát szentelt a kérdésnek. Úgy gondoljuk, nem túlzást állítani, hogy Timon, majd fél évszázaddal később Csizmadia váltak a legtöbbet hivatkozott szerzőkké a városi kegyuraság kapcsán. Mellettük

³ Csizmadia 1937. 1.

*Cserenyey István Antal*nevét emelhetjük ki, aki kevésbé hivatkozott szerző, viszont hittudományi disszertációt szentelt a kérdésnek, döntően a plébánosválasztási vitákat tárgyalva.

A szocialista korszak évtizedeiben értelemszerűen még kevésbé került a téma a vizsgálat középpontjába, mint korábban. Csizmadia Andor maradt az egyetlen, aki folytatta ezirányú kutatásait, habár megjegyezhetjük, hogy a városi kegyuraságot érintő munkái 1945 előtt születtek.

A rendszerváltást követően ismét voltak történészek, teológusok akik érintették a városi kegyuraságot. *Rácz István* az 1990-es években szentelt önálló kötetet Debrecen város *Protestáns patronátusának*, *Kisházi-Kovács László* három kötetben dolgozta fel Szeged város kegyuraságát, *Janes Zoltán* pedig doktori disszertációt írt Kunszentmárton város kegyuraságáról. Mellettük *Kovács Kálmán Árpádtanulmányait* emelnék ki, melyek az utóbbi években a kérdés protestáns megközelítéséhez járultak hozzá fontos adalékokkal.

Valamennyi felsorolt szerző műve megkerülhetetlen a városi kegyuraság kutatása ügyében. Fontosnak tartjuk ugyanakkor hangsúlyozni, hogy munkáikban ezen jog gyakorlásának esetleges politikai vonatkozási többségében a háttérben maradnak. Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy a korszakban született, tehát kortárs művek (kiemelten is igaz ez Timon Ákos vagy Cserenyey István Antal szakmunkáira) sokszor maguk is „hozzászóltak” a vitákhoz, vagyis a városi kegyuraság kapcsán tett megállapításaik elhelyezhetők a korszak vitái sorában, sőt műveik megszületését ezek a viták (is) motiválták. Így, bár kutatásaik, illetve megállapításaik állandó és megkerülhetetlen hivatkozási pontok, azokat bizonyos kritikával szükséges kezelni. Ennek köszönhető, hogy az említett kortárs művekre nem kizárólag szakirodalomként, hanem forrásként is tekintünk. A különbségre utalni fogok, amennyiben például országgyűlési vita során láthatóan a nevezett jogtörténész vagy egyháztörténész érveit, megállapításait idézik.

Mivel a kegyúri jog gyakorlását érintő viták nem „légüres térben” zajlottak, hanem szorosán kapcsolódtak a dualizmus korszakában lezajló (egyház)politikai, jogi, közigazgatási és társadalmi változásokhoz, így az ezen folyamatokkal foglalkozó szakirodalom számbavétele is elengedhetetlen munkám során. Ezen túl a vizsgált vitás esetek nem választhatók el az érintett településektől sem, véleményünk szerint specifikus helyi motivációk is közrejátszottak, így szükséges a helyi egyház- és politikatörténetére vonatkozó irodalom áttekintése.

A dolgozatban a korabeli és az újabb szakirodalmak számbavétele mellett levéltári és nyomtatásban megjelent forrásokat, valamint publicisztikákat, sajtócikkeket is vizsgáltunk. Szerencsés volt a helyzet, hogy például a szegedi vagy soproni konfliktusok esetében megjelent vitairodalom közölte a legfontosabb forrásokat is, akárcsak a vitában résztvevő felek álláspontjait. Sok forrás nyomtatásban is megjelent tehát, mert a viták résztvevői fontosnak tartották, hogy a közvélemény megismerje érveiket, illetve azok alátámasztására közölt dokumentumokat. Ez pedig jelentősen megkönnyítette a kutató dolgát.

I. 2. Megközelítés, módszerek, a dolgozat szerkezete

Dolgozatunkban a városi kegyurasághoz kapcsolódóan három konkrét, vitás esetet, valamint a korszakban zajló publicisztikai és országgyűlési vitákat vizsgáljuk és elemezzük. Bemutatjuk, kik voltak a szembenálló felek. Milyen érvek és vélemények jelentek meg, hogyan illeszthetők ezek a korszak politikai diskurzusába. Igyekeztünk rámutatni továbbá, hogy milyen szerepet játszhatott a helyi, vagy országos politika a különböző összecsapásokban. Ezek mellett a közigazgatási változások, a korszak egyházakat érintő törvényhozása és a többi felekezet, illetve politikai szereplő szemszögéből egyaránt tárgyaljuk az ellentéteket. A vizsgált eseteknél kitérünk arra, hogy milyen érveket sorakoztatnak fel a szemben álló felek és milyen politikai motivációk húzódnak meg a háttérben. A városi kegyuraság visszás gyakorlata nem csak az általunk vizsgált három városban vezetett éles konfliktushoz, ám minden egyes város és valamennyi vitás eset tárgyalása szétfeszítené a dolgozatkereteit. Mindazonáltal az áttekinthetőség érdekében számba vettük az elterjedt gyakorlatokat és csoportosítjuk azokat a szabad királyi városok vonatkozásában.

Téziseink szerint

- *a korszak kegyúri konfliktusai új megközelítéssel, politikai illetve társadalomtörténeti szempontól egyaránt vizsgálhatók. Kimutathatók a viták háttérében álló politikai eszmék és az alkalmazott „nyelvek”, valamint az, hogy miként jelennek meg ezek a korszak politikai kontextusában. Rámutatunk a leggyakrabban használt érvekre, akárcsak arra, hogy a viták során milyen álláspontokat foglaltak el a résztvevők, azok miből*

eredeztethetők. Foglalkozunk vele, hogy milyen alapon védték vagy bírálták az általuk helyesnek tartott vagy elítélt gyakorlatot, eljárást. Hogyan kapcsolódnak ezek a korszakban zajló politikai, társadalmi vagy közigazgatási változásokhoz?

- *a kegyúri jog gyakorlását érintő viták nem periférikusak és nem csupán elméleti jelentőségűek.* Mint utaltunk rá, tapasztalatunk szerint a kutatók vizsgálódásaik során egy-egy ilyen jellegű konfliktussal találkoznak csak, így mintha az lenne az általános vélekedés, hogy elszigetelt, csupán elméleti jellegű ellentétekről van szó. Ezzel szemben a dolgozat lapjain amellet érvelünk, hogy a korszak politikai nyilvánosságában ismert és láthatóan feloldhatatlan konfliktusról van szó a városi kegyurasággal kapcsolatosan. Mint látni fogjuk, az 1870-es évektől a dualizmus korszakának végéig (sőt azután is) jelen lévő konfliktusok során lényegében a katolikus egyház rendezetlen államegyházi státusza(a katolikus autonómia hiánya) és a polgári törvényhozás keretei között nehezen értelmezhető jogi hagyomány egyaránt hozzájárult a feloldhatatlannak tűnő politikai és jogelméleti vitához. Témánk jelentőségét véleményünk szerint az is mutatja, hogy kisebb-nagyobb terjedelemben, de olyan jelentős politikus érintették, mint *Asbóth János* vagy *Vázsonyi Vilmos*, de több miniszter is hivatalosan állást foglalt a konkrét ügyek kapcsán. Katolikus egyházi részről hozzászólt többek között *Csernoch János*, *Gießwein Sándor*, majd *Bangha Béla*, valamint több, helyben ismert és meghatározó plébános. A protestáns egyházak képviselőitében a politikai pályán is jelentős szerephez jutó *Bánffy Dezső*t miniszterelnök személyét emelhetjük ki.
- *A konkrét szituációkban (Szeged, Győr, Sopron) arra is keressük a választ, hogy milyen helyi politikai motivációk húzódhattak meg a kirobbanó konfliktusok hátterében.* Úgy véljük ugyanis, hogy sok esetben a kegyúri jog gyakorlása körül kirobbanó vita csak a felszíne egy mélyebb politikai-ideológiai, vagy akár gazdasági ellentétnek. A három város esetében kimutathatók ezek a háttérben meghúzódó ellentétek is.
- *Társadalomtörténeti szempontból pedig a városi kegyuraságot érintő viták során arra igyekszünk rámutatni, hogy miként járultak hozzá ezek a viták (természetesen az egyházakat érintő törvényi keretek megváltozásával egyetemben) a felekezeti társadalmi és politikai szerveződéséhez.* Meglátásunk szerint a 19. század utolsó éveire a „felekezeti

béke” gyakran hangoztatott, ám mindinkább kiüresedni látszó jelszava mögött kitapintathatók (a reformkorszaktól háttérbe szorult) felekezeti és politikai ellentétek. Nem véletlen, hogy katolikus egyházi személyek körében elterjedt nézet, hogy a viták hozzájárultak a katolikus szerveződések létrejöttéhez, a katolikus „öntudat” megerősödéséhez. A katolikus egyház érdekeit a viták során karakteres, határozott álláspontot képviselő egyházi személyek képviselik, kiknek személye gyakran a helyi vagy országos egyházi történetírás szerint is hozzájárult a helyi katolikus társadalom megerősödéséhez. Az országos politika színterén a Néppárt képviselői vették fel ezt a szerepet, képviselve a hagyományos egyházi álláspontot a politikai nyilvánosságban. A katolikus állásponttal (melyet „hallgatólag”, sőt időnként gyakorlatilag is támogatott az állam) szemben legnagyobb számban a protestáns felekezetek képviselőit, valamint az állam és egyház elválasztását elvi alapon hirdető, a 19. századi liberális elveket elfogadó katolikus képviselőket találunk, akik szinte kivétel nélkül a katolikus autonómia létrehozásában látták a konfliktusok feloldását. A vitához a századfordulót követően a mind nagyobb nyilvánossághoz jutó baloldali és radikális mozgalmak képviselői is hozzászóltak, beemelve a vitába a radikális antiklerikális álláspontot is.

A dolgozat első fejezetében a főkegyúri jog történetére, eredetére vonatkozó információkat foglaljuk össze, különös tekintettel a városi kegyurasághoz fűződő kapcsolatra. Erre az általános információk mellett azért is szükség van, mert a főkegyúri jog és a városi kegyúri jog közötti kapcsolatnak meghatározó jelentősége lesz a konkrét viták során.

A következőkben a dualizmus korszakában megváltozott törvényi kereteket, valamint azok felekezeti és politikai reflexióit vesszük számba. Nem véletlen ugyanis, hogy a vizsgált konfliktusok ehhez az időszakhoz kapcsolódnak. Fontos rámutatni, hogy a megszólalók milyen pozíciókat foglaltak el, hogyan viszonyultak a politikai és jogi változásokhoz.

Szintén fontos a korszakban zajló közigazgatási átalakulásokkal, a városokat érintő törvényekkel is foglalkozni. Az állami törvényhozásnak lett volna lehetősége a kérdés rendezésére, hiszen 1867 után számos törvény foglalkozott a közigazgatással. Ehhez kapcsolódóan különösen fontos kitérni a virilizmus intézményére, mely a korszak közigazgatási törvényhozásának sajátos „terméke” és ami ugyancsak fontos „összetevőjeként” jelent meg a helyi konfliktusok kirobbanásánál.

A bevezető fejezeteket követően a városi kegyuraság gyakorlására vonatkozó konkrét adatokat vizsgáljuk, arra keresve a választ, hogy milyen is volt az általános elterjedt gyakorlat és hol voltak eltérések. Ezt követően Sopron, Szeged és Győr esetében mintegy mélyfúrásként vizsgáljuk meg a helyi konfliktusokat, rámutatva nem csak az országos vonatkozásokra, hanem a helyi politikai vagy gazdasági érdekellentétekre. A dolgozat utolsó fejezeteiben a protestáns és izraelita felekezetek képviselői részéről megfogalmazott vélemények, majd az országgyűlési viták kapnak kiemelt figyelmet.

Fontos leszögezni a történészi álláspontot is. A dolgozat nem jogtörténeti munka, ugyanakkor elengedhetetlen volt a kegyúri jog történetére vonatkozó főbb állítások ismertetése. Meglátásunk szerint humántudományok esetében nem lehetséges teljesen objektíven vizsgálni egyetlen történelmi jelenséget, egyetlen politikai vitát, egyetlen irodalmi vagy politikai írásművet sem. Munkánkban arra törekszünk, hogy a források és a szakirodalom számbavételével bemutassuk a kegyúri jog gyakorlását érintő dualizmus kori politikai vitákat. Amennyire csak lehetséges, igyekeztünk távolságot tartani a vitában résztvevők álláspontjától. Arra törekedtünk, hogy a lehető legtöbb oldalról megközelítsük a konfliktusokat, egyaránt alkalmazva jogtörténeti, politikatörténeti és társadalomtörténeti aspektusokat. Reményeink szerint ezáltal látványosává válik, hogy a kegyúri jog gyakorlásának kérdése nem korlátozható csupán a jogtörténet vagy egyháztörténet „lapjaira”.

II. A FŐKEGYÚRI JOG

A városi kegyurasággal ellentétben a főkegyúri jog lényegesen többet tárgyalt téma a magyar történetírásban. Úgy véljük, helytálló a kortárs kutató megállapítása, miszerint „*a főkegyúri jog*» problémakörén kívül aligha van a magyar történelemnek még egy olyan, az államalapítás korától egészen a 20. századig ívelő kérdése, amely – leginkább az aktuális egyházpolitikai érdekek miatt – ha változó intenzitással is, de majd ötszáz esztendeig a politikai és tudományos érdeklődés középpontjában állt volna”.⁴ Történészek és jogtörténészek, egyháziak és világiak foglalkoztak a problémával; szinte minden korszakban napirenden volt, még ha a megközelítés motivációi időközben változtak is.

A következőkben szükséges áttekinteni a főkegyúri jogra vonatkozó ismereteket, a főkegyúri jog kapcsolata a városok kegyuraságával ugyanis az egyik sarokpont a vitás eseteknél. Ez összefügg azzal a kérdéssel, hogy honnan eredeztetjük a magyar uralkodó főkegyúri jogát. Mivel témánk nem kapcsolódik középkori, illetve kora újkori történeti kutatásokhoz, ezért leszögezhetjük, hogy nem feladatunk az immár évszázados múltra visszatekintő és a legjelentősebb történészek által tárgyalt tudományos vitához hozzászólni. Jelezni szeretnénk csupán, hogy milyen álláspontok, nézetek uralkodnak a magyar király főkegyúri jogosultságát illetően, és ami még fontosabb, miért van ennek jelentősége a városi kegyuraság esetében.

A főkegyúri jog eredetét sokan az apostoli királyi címmel hozták összefüggésbe, elterjedt és talán a legnépszerűbb megközelítés, hogy a címet Szent István kapta a pápától, utódai, a magyar királyok pedig a Szent Koronának köszönhetően viselik azt. Ez a felfogás a magyar államfő (király, kormányzó, fejedelem) kegyúri jogát Szent István király „apostoli követi” jogállására vezeti vissza.⁵ Azzal, hogy II. Szilveszter koronát küldött Szent Istvánnak, elismerte legitím hatalmát és egyházszerzői tevékenységét. A király nevezte ki és javadalmazta „sajáttegyháza” méltóságviselőit, tehát gyakorolta az investitúrát. Az egyházi birtokok a főpapi székek megüresedése esetén – annak idejére – visszaszálltak a királyra, illetve a Szent Koronára.⁶ Ez a felfogás bizonyos – az egyetemes egyházon belüli – autonómiaként is értelmezhető,

⁴ Tusor 2019. 109.

⁵ Herger 2010. 99.

⁶ Herger 2010. 99.

nem beszélve arról, hogy a kegyúri jog eredetét egyértelműen első szent királyunkhoz köti. A hagyományos álláspont szerint tehát Szent István a keresztény Magyar Királyság alapításával egy időben kapta meg a római pápától a kegyúri jogosítványokat.

A kegyúri jog Szent Istvánra visszamenő eredetének hitelességét azonban a kutatók jelentős része megkérdőjelezi. A hagyomány történeti megalapozottságát általában a következő érvekre támaszkodva vonják kétségbe: az a felfogás, amely első királyunkhoz kötötte a kegyúri jog eredetét, arra alapozta következtetését, hogy az alapító, Szent István a II. Szilveszter pápától kapott felhatalmazás alapján végezte az egyház körüli tevékenységét, tőle kapott főkegyúri jogot is. Ennek nyomán az ún. közönséges kegyúri jogot ő ruházta át az egyes egyházakra vagy monostorokra. Ennek az elméletnek a megalapozásai – elsősorban a Szilveszter-bulla, a panonhalmi alapítólevél, a *Hartvik*-legenda és a *Werbőczy* Hármaskönyv – közül a Hármaskönyvön kívül mindegyikről kiderült, hogy hamisítvány vagy utólagosan betoldott szövegrész.⁷

A Szent Istvánra visszavezető eredetet Werbőczy Hármaskönyve rögzítette, ám kétségtelen, a szerző a korabeli politikai szellemiségnek, illetve gyakorlatnak megfelelően számol be erről az intézményről.⁸

Werbőczy vitathatatlanul fontos szerepet töltött be a főkegyúri jog történetét illetően. Sokan annak eredetét illetően nem Szent Istvánig, csupán a 15. századig és Luxemburgi Zsigmond király uralkodásáig nyúlnak vissza. A 14. század második felére Magyarországon is egyre nagyobb méreteket öltött az egyházi javadalmak adományozása feletti világi befolyás. Az erről szóló rendelkezések nem csak azt mondták ki, hogy a királyi beleegyezést nélkülöző pápai adományozások érvénytelenek, hanem az összes pápai rendelkezés életbeléptetését uralkodói kontroll alá helyezték (*placetum regium*, vagy királyi tetszvényjog 1404). A konstanzi zsinaton (1414-1418) Luxemburgi Zsigmondnak sikerült elismertetnie befolyását a Szentszékkel országa egyházi javadalmainak adományozására. A bíborosok kötelezettséget vállaltak arra, hogy az Apostoli Szék a jövőben a magyarországi püspökségek és nagyobb javadalmak adományozásánál tekintettel lesz a magyar királyok személyi javaslataira. A dokumentum alapot szolgáltatott arra, hogy a hazai gyakorlat és törvények sorában testet öltő jogalkotás az ország

⁷ Rác 1997. 11-12. A Hartvik-legenda és a benne megfogalmazott kegyuraság kérdése valószínűleg szintén keletkezése politikai viszonyait vetítette vissza és legitimálta Szent István tevékenységével. Bővebben: Geric 1994. 1. sz. 28-35. Bertényi 1991.

⁸ Gájer 2016. 173.

egyházi tisztségei feletti teljes körű uralkodói befolyást Róma által formálisan is elfogadottnak tekintse.⁹

Egyes kutatók ettől a dokumentumtól számítják a főkegyúri jog létezését: úgy vélik, a főkegyúri jogot Zsigmond és tanácsadói „találták ki”, de valójában sem a pápa, sem az egyetemes zsinat részéről nem nyert megerősítést.¹⁰

Bő egy évszázaddal a Zsigmondhoz köthető *placetum regium* után, 1514-ben a Werbőczy féle Tripartitum a következőket rögzíti, ami nagy jelentőséggel fog bírni a főkegyúri jog további sorsa kapcsán:

*„Tudni való pedig, hogy ámbátor a pápa, mint az egyház főpapja, mind a kétféle, úgymint világi és lelki hatalommal bír: mégis e mi országunkban az idő szerint megüresedett egyházi javadalmak adományozása tekintetében semmi joghatóságot nem gyakorol, a megerősítés hatalmán kívül...”.*¹¹

A szerző az alábbi négy okot sorolja fel:

„1. § Először, az egyházak alapításánál fogva. Magyarország királyai ugyanis, mint ez országban lévő összes egyházak, püspökségek, apátságok, prépostságok egyedüli alapítói, ez alapítás ténye következtében a kegyuraság, kinevezés, választás és javadalmak osztogatása jogának összes hatóságát megszerezték és maguknak tulajdonították. Mely okból, tudniillik a kegyuraság jogának összes hatóságát megszerezték és maguknak tulajdonították. Mely okból, tudniillik a kegyuraság jogának alapján, ez országban mindenkor királyainkat illeti az egyházi javadalmak adományozása.

2. § Másodszor, a kereszténység fölvételének körülményeinél fogva. Mivel ugyanis a magyarok nem hittérítőknek vagy az apostoloknak, kik közül a

⁹ Vö. Tusor 2019. 110-111. Érdemes kitérni rá, bár témánk szempontjából nincs jelentősége, hogy a Zsigmondhoz köthető dokumentum évszázadokra elveszett. Így a történészeket megosztotta a kérdés, hogy a főkegyúri jogra vonatkozó oklevél egyáltalán létezett-e. A kételyeket Iványi Béla oszlatta el, aki 1931-ben Eperjes város levéltárában megtalálta a bulla egy közel egykorú másolatát. A másolat felfedezését követően a vita súlypontja átkerült arra a kérdésre, hogy vajon az oklevél privilégiumnak, vagy csak egyszerű bíborosi ígérvénynek minősíthető-e. A témához bővebben lásd: Sebők 2014.

¹⁰ Kisházi-Kovács 2006.72.

¹¹ Werbőczy István *Tripartitum. A Dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Budapest, 1990. (Az 1894-es fordítást készítette Csiky Kálmán). 76.

legfőbbnek tekintett tisztét és képét itt a földön a pápa viseli, igehirdetésök következtében, hanem tulajdon királyuknak, tudniillik annak a Szent István királynak, kiről már fentebb emlékeztem, munkálkodása által térítették a közönséges keresztyén hitre. Ő volt mindenek között az első, ki ez országban püspökséget, apátságokat, prépostságokat alapított, és mindezen egyházi alapításoknak főpapi tisztjeit és javadalmait, a pápa jóváhagyásával, azoknak a (mindazonáltal alkalmas s jámborságban kitűnő és erényes) férfiaknak adományozta, a kiknek akarta; mint az egyház róla (tudniillik Szent Istvánról) ünnepi énekében zengi »Salamoni fénnel, disszel sok szép templomot épít fel; ékesít arannyal, gyönggyel oltásrt és keresztet«. (...)Miből nyilván kitetszik, hogy ő rendelt, és senki más, a tőle épített s ajándékokkal gazdagított egyházak igazgatására igazságos és hitben erős főpapokat, mint ez a ő életének történetéből, egyházak alapítása és adományozása felől kelt több kiváltságleveleiből is világosan látható. Ugyanezt a császári és egyházi jog magyarázói közül is többen emlékezetben hagyták.

3. § Ezért a királyi és apostoli címre is érdemesítette magát, mivel igehirdetésével, jóságos cselekedetek gyakorlásával és példaadásával az apostolok tisztét teljesíté e földön. Ugyanezért a pápa adományából, szentségének jeléül, hogy tudniillik királynak és apostolnak méltán legyen nevezhető: kettős keresztet kapott czímerjelvénny gyanánt. Ez időtől fogva a magyar nemzet a kettős keresztet bírja és viseli országos czímerében. Mert a négy folyónak, úgymint a Duna, Tisza, Száva és Dráva jelvényeit Pannonia tartományától, melyet most a magyarok laknak és tartanak hatalmukban, vette magának.

4. § Harmadszor, a törvényes időmulás alapján; minthogy ugyanis Magyarország királyai, Szent István király uralkodásának ideje óta, ki az Úr testben lett megjelölésének egyezeregyedik évében kenetett föl és koronáztatott szerencsésen a magyar nemzet királyává, egészen a mi korunkig, tehát már több mint ötszáz éven át, az egyházi javadalmak adományozásának mindenkor valóságos és békés gyakorlatában s birtokában voltak:

*annálfogva az egyházi jogoknak, még az apostoli szent-szék jogainak el-
évülésére megkivántató idő is már többszörösen túl van haladva.*

*5. § Negyedszer, mivel a királyságnak az egyházi javadalmak adományo-
zására vonatkozó ebbeli szabadsága, hajdan Zsigmond császár és magyar
király idejében, országunknak többféle szabadságaival együtt, a constan-
tiai egyetemes és híres-neves zsinaton, melyen egyéb egyházi férfiakon és
számos keresztyén fejedelmeken kívül tudvalevőleg csak bíboros főpap is
harminczkettő volt jelen, helyben hagyatott és eskü erejével megerősítte-
tett, a mint a róla kiadott bullában világosan olvasható.”¹²*

Luxemburgi Zsigmond szellemében a Tripartitum tehát megerősítette, más megközelítés sze-
rint inkább megalapozta azt a hagyományt, mely Szent István örökségként tekint a magyar
király főkegyúri jogára. Már a kortársak között is akadtak ugyanakkor, akik vitatták ezt és meg-
kérdőjelezték a „különleges” főkegyúri jogosultságokat. Később pedig mindinkább kétségbe
vonták azokat. A 17. században keletkezett kúriai szakvélemények, mint létező, de bizonytalan
eredetű jelenségként tekintettek a magyar kegyuraságra.¹³ A Szentszék többször kifejezésre jut-
tatta, nincs tudomása arról, hogy a magyar uralkodónak kinevezési és bemutatási joga volna a
püspöki székekre. V. Sixtus pápa megbízásából például Gesualdo bíboros azzal érvelt Rudolf
császár előtt, hogy a magyar uralkodó kegyúri joga abban áll, hogy a megüresedett püspöki és
érseki székekre a pápának személyeket nevezhet meg, illetve mutathat be (nominatio, presenta-
tio). A pápa pedig a jelölteket kinevezheti (praeconisatio) az egyes egyházak élére.¹⁴ Leszögezték
azt is, hogy a magyar király által birtokolt kiváltság semmiben nem különbözik attól, amit
más keresztyén uralkodók gyakorolnak.¹⁵

Luxemburgi Zsigmond konstanzi bullája és a Tripartitum vitathatatlanul hiteles doku-
mentumok, ám magukon viselik keletkezésük idejének „jegyeit”. Bármelyik eredettörténetet
fogadjuk is el, ez a két dokumentum döntően hozzájárult a főkegyúri jog fejlődéséhez. A kons-
tanzi bulla a nagy nyugati egyházszakadás idején keletkezett, amikor is a több „érvényes” pápa
tevékenysége miatt nemcsak a szentségek érvényébe vetett hit ingott meg, hanem a helyi

¹² Werbőczy István *Tripartitum. A Dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Budapest, 1990. (Az 1894-es fordítást készítette Csiky Kálmán). 76-79.

¹³ Tusor 2019. 112.

¹⁴ Gájer 2016. 175.

¹⁵ Gájer 2016. 175.

egyházszervezetek feletti kuriális ellenőrzés is. A bizonytalan helyzetben biztos pontként utaltak „Magyarország királyainak” ősi hagyományára, mely Werbőczynél már egyértelműen Szent Istvánig nyúlt vissza. A Hartvik-legenda szintén az ő művének köszönhetően került a köztudatba.¹⁶Ezek közrejátszottak abban, hogy több forrás bizonyítja, a 16. századtól már Szent Istvánra hivatkoztak a magyar főpapok.¹⁷

A 17. századtól a török háborúk és a protestantizmus megjelenésének hatására is erősödött a Szent István-i eszme. A kora újkori magyar felfogás szerint a magyar királyoknak hasonló apostoli jogai voltak, mint az Apostoli Széknek. Úgy vélték, a magyar uralkodók Szent István örököseként kapták meg ezeket. Az apostoli örökséget a Szent Istvánnak tulajdonított koronával történő megkoronázással és felkenéssel kaphatta meg a mindenkori uralkodó.¹⁸ Nem mellesleg, Szent István mellett a Szent Koronának is ekkor alakult ki jelentős kultusza, akárcsak a Regnum Marianum eszméjének.¹⁹

Mária Terézia uralkodása jelentette a következő fordulópontot a magyar királyi kegyúri jog történetében. 1758. augusztus 19-én az újonnan megválasztott pápa, XIII. Kelemen egy külön brevében (*Carissima in Christofilia*) megerősítette Mária Teréziának és utódainak az apostoli királyi cím használatát:

„A római pápák a magyar nép és a magyar királyok hitét és az Apostoli Szék iránt tanúsított hűségét különféle privilégiumokkal tisztelték. Ezek között legjelentősebb az, hogy a magyar király előtt az apostolság jeleként egy keresztet hordoznak és a királyt magát apostolinak nevezik. Ennek a szokásnak, illetve privilégiumnak az eredete és adományozója ismeretlen. Éppen ezért pápai joghatóságánál fogva azt meg-erősíteni kívánja. A jelen brevével tehát elrendeli, hogy Mária Teréziának és utódainak az apostoli cím jár, de nem mint joghatóság. (... hunc titulum, non eumquidem indicem” Potentiae ac Dominatus).²⁰

¹⁶ Adriányi 1991. 79.

¹⁷ Tusor 2019. 114.

¹⁸ Tusor 2019. 116.

¹⁹ Knapp-Tüskés 2002. 17.

²⁰ Idézi Gájer 2016: 177-178., valamint Adriányi 1991. 83.

A magyar uralkodók ezt követően következetesen viselik a „*rex apostolicus Hungariae*” címet.²¹ Ha szigorú értelemben vesszük, akkor megállapíthatjuk, a címet XIII. Kelemen adományozta Mária Teréziának, nem pedig II. Szilveszter Szent Istvánnak.²²

Összességében vitathatatlan, hogy a magyar uralkodók több, mint négyszáz évig, legalább 1848-ig senki és semmi által nem korlátozva apostoli magyar királyként az alábbi jogszívtványokkal rendelkeztek az ország egész katolikus egyháza felett:

- 1, a katolikus vallás és egyház, valamint szervezetének védelme;
2. egyházmegyék létesítése;
3. megyés, címzetes és választott püspökök kinevezése;
4. utódlási jogú koadjutorok kinevezése;
5. tényleges apátok és címzetes püspökök kinevezése (a magánkegyuraság alá tartozók kivételével);
6. a székeskáptalanok tagjainak kinevezése;
7. az egyházi javak, ingatlanok felügyelete (elidegenítésük, megterhelésük stb. joga);
8. az egyházi alapok igazgatása, tetszőleges felhasználása;
9. a katolikus iskolák és intézmények legfelsőbb igazgatása;
10. a kegyuraság szabad átruházása természetes vagy jogi személyre;
11. kegyurasági kérdésben keletkezett kontroverziák eldöntése;
12. a [földesúri, városi stb.] kegyuraság gyakorlásának, a kongruának, a stóladijaknak stb. szabályozása.²³

A polgári törvényhozás keretei között a főkegyúri jog intézménye számos kérdést vetett fel. 1848-tól, még inkább 1867-től több bizonytalanság kapcsolódott hozzá, melyek rendezése alapvető lett volna például a katolikus egyház és az állam, valamint a többi felekezet kapcsolatát illetően. Kis leegyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy a dualizmus korának egyházügyi törvényei végső soron mind kapcsolódtak a katolikus autonómia, illetve a főkegyúri jog kérdéséhez. (Mivel ezek szorosabban köthetők dolgozatunk témájához, ezért arra a katolikus autonómia kapcsán térünk ki részletesen.)

²¹ Tusor 2019. 116-117. Érdekeség, hogy II. József soha nem koronáztatta meg magát, I. Ferenc József pedig csak 1867-ben. Ettől függetlenül mindketten trónra lépésüktől használták a címet. A Rex Apostolicus címet egyébként III. Ferdinánd 1627-ben és 1629-ben is kérte már a pápától, akkor még eredménytelenül.

²² Gájer 2016. 178.

²³ Tusor 2019. 119.

A főkegyúri jog kérdése a továbbiakban a következőképpen alakult. 1918. november 20-án – a köztársaság kikiáltásával és IV. Károly trónfosztásával – a püspöki kar úgy döntött, hogy a főkegyúri jogot szüneteltetni kell. 1921. november 21-én tartott allocutiojában XV. Benedek pápa kifejtette, hogy a királyság megszűnésével a királyi kegyúri jogok, illetve kiváltságok is megszűntek és azok egyetlen utódállamra sem szállnak át, az utódállamok azokat nem igényelhetik.²⁴ Az 1920-as országgyűlés által elfogadott első törvénycikk 13. §-a szerint a kormányzó nem illetékes a főkegyúri jogokat használni. Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy a kormányzóhoz akkor sem kerülhetett volna a főkegyúri jog, ha nemzetgyűlés nem iktatta volna be a tilalmat az 1920. évi. első törvénycikkbe. Többek között Horthy Miklós „koronázatlansága” vagy protestantizmusa eleve lehetetlenné tette, hogy a főkegyúri jogosítványokat gyakorolhassa.²⁵

1946-ban a köztársaság kikiáltásával a királyi főkegyúri jog értelmét veszítette, az állam és az egyház a továbbiakban egymástól elválasztva működött.

²⁴ Gájer 2016. 184.

²⁵ A kérdéshez lásd bővebben: Szabó 2010. 103-117.

II. 1. A főkegyúri jog és a városi kegyúri jog kapcsolata

Tartózkodva továbbra is attól, hogy a kérdésben bármiféle „igazságot” tegyünk, szükségesnek tartjuk jelezni, hogy a főkegyúri jog eredetét napjainkban már inkább Zsigmond, illetve Werbőczy dokumentumaihoz kötik a témával foglalkozók, amit később Mária Terézia uralkodása erősített meg. Kétségtelen, hogy a főkegyúri jog eredete, történeti fejlődése mind a mai napig számos kérdést vet fel.

Mint jeleztük, vizsgált korszakunkban, tehát 1867 után még elterjedt volt az a megközelítés, mely az államalapító Szent István királyig vezette vissza a főkegyúri jog eredetét. Ismertek voltak ugyanakkor már azok a kutatások is, melyek ettől eltérő eredetre, hagyományra vezették vissza ezt a nagyon fontos intézményt. A főkegyúri jog eredete, valamint a városi kegyurasághoz való kapcsolódása alapvető jelentőségű a városi kegyuraság gyakorlását érintő viták esetében. Mint látni fogjuk –jelentősen leegyszerűsítve a problémát – a „hagyományos”, fogalmazzunk most így, a városi kegyuraságot fenntartani kívánók által elfogadott nézet a Szent István-i hagyományt képviseli. A városi kegyuraság „korszerűtlenségét” hangsúlyozók ezzel szemben – már amennyiben érintik egyáltalán a kérdést – az ezt megkérdőjelező álláspontokat idézik.

Fontos rámutatnunk, hogy a kegyúri jog kutatása népszerű volt a dualizmus korszakában, ami meglátásunk szerint sokat köszönhetett a főkegyúri jog mellett a városi kegyuraságot érintő megszorodó vitás eseteknek: ezek megvilágítása, tisztázása alapvető volt több szerzőnek, ez motivált számos korszakban megszülető munkát. Több szerző önálló monográfiát, valamint számos tanulmányt, cikket szentelt a témának. Fontos megjegyezni, hogy a szerzők többsége maga is egyházi személy: katolikus egyháztudósok, történészek, jogászok. Ennek köszönhetően leegyszerűsítés lenne az a nézet, hogy az egyik vagy másik felekezet képviselői, netán a világiak egyik vagy másik megközelítést tartják perdöntőnek. Tény ugyanakkor, hogy a főkegyúri jog eredetét érintő eltérő válaszok a városi kegyuraság esetén is meghatározóak voltak.

Kollányi Ferenc 1906-os munkájában röviden összefoglalja a három fő megközelítést a főkegyúri jog eredetét illetően, amit érdemes részletesen idézni:

„Az általános királyi kegyuraság eredete felől háromféle nézet uralkodik.

Az egyik szerint szent István apostoli követsége lett volna forrása a magyar királyok általános, egyetemes kegyuraságának. követség jogai szent

Istvánról utódaira is átszállottak, úgyhogy ezek is valamennyi magyar egyháznak kegyurai voltak, ámbar idővel az apostoli követség jogait részben elveszítették. Az általános királyi kegyúri jog tehát náluk »már nem az eredeti, nem a szent István-féle egyházi hatalmat jelzi többé, hanem a későbbi fejlődésében meggyöngült egyházi hatalomnak legfontosabb alkatrésze maradt a jus patronatus universale, az általános kegyúri jog«.²⁶

Kollányi hivatkozásában egyértelművé teszi, hogy Timon Ákos az egyik legjelentősebb képviselője ennek a megközelítésnek. Timon nevéhez kapcsolódik a városi kegyuraság kapcsán az egyik legfontosabb munka, amely a konkrét viták során alapmű és állandó hivatkozási pont lesz, egyben maga is részese a vitának, köszönhetően annak, hogy a publikálása előtti konkrét esetekre reflektál, érvel és állást foglal.²⁷

Kollányi így folytatja:

„Mások ellenben azt tanítják, hogy szent István király apostoli követsége személyes természetű jog volt, mely utódaira át nem szállhatott. Ennek daczára, Árpádházi királyaink udvaránál azon felfogás uralkodott, hogy a király kegyurasága nem szorítkozik egyedül a királyi alapítványú egyházakra, hanem a szentszék tudtával és beleegyezésével e jog kiterjed a többi egyházra is”.²⁸

Kollányi Ferencsel egyetértésben Fraknói Vilmost tekinthetjük ezen álláspont meghatározó képviselőjének.²⁹

A harmadik lehetőségről a következőket írja Kollányi:

„Vége, harmadszor, vannak olyanok is, a kik abból származtatják a király általános kegyúri jogát, hogy midőn a magyarok elfogadták a kereszténységet, nem vetközték le összes hagyományait, legkevésbé pedig azokat, a melyek állami intézményeikre vonatkoztak, hanem a pogány gondolkodásmódnak megfelelően az államfőt a vallás legfőbb intézőjének is megtették. Sőt szerintük az is könnyen lehetséges, hogy szent István megismervén a velencei hittérítők révén a dogék azon kiváltságait, a melyeket mi

²⁶ Kollányi 1906. 131.

²⁷ Timon 1889.

²⁸ Kollányi 1906. 131.

²⁹ Elsősorban vö. Fraknói 1895.

ma főkegyúri jognak nevezünk, alkalmat nyert ezek példájára megállapítani a maga jogait. De szükségessé tette az általános királyi kegyúri jogot még a pogányságnak a kereszténységgel vívott harcza is; mert nem képzelhető, hogy a kereszténység mindjárt az első századokban oly mély gyökeret vert volna, ha a király nem rendelkezik egyházi ügyekben is elegendő hatáskörrel.”³⁰

Utóbbi álláspont esetében Mihalovics Ede teológiai tanár 1897-es munkáját jelöli meg forrásként a szerző.³¹

Mindhárom felfogás esetében láthatjuk, hogy valamiképpen Szent Istvánhoz és az államalapításhoz köti a főkegyúri jog eredetét. Ebből a főkegyúri jogból részesíti a földesurakat kiváltságlevelében az uralkodó, amikor a helyi egyházszerzői jogkört és az egyházi tisztségviselők megválasztásának és javadalmazásának ügyét a földesúri joghatóság kezébe teszi.³²Ezt a felfogást árnyalja Kollányi Ferenc idézett munkája. Az egyháztörténész részletesen kifejti álláspontját, majd arra a megállapításra jut:

*„Előttünk tehát teljesen kétségen kívül áll, hogy a városi kegyuraság közvetlen kapcsolatban van ugyan a királyi kegyurasággal, sőt ebből származik, erre támaszkodik; mert csakis a király által kiváltságolt községek emelkedtek ki a többiek sorából, vívtak ki maguknak önálló jogi állást a közszervezetben, lettek a szent korona tagjaivá ; azonban a király azon kegyurasága, a melyből a városi kegyuraság kifejlődött, nem lehet azonos a királynak úgynevezett általános, egyetemes kegyuraságával, miután a király nem mint egyetemes kegyúr adományozta a telepéseknek a szabad lelkész-választás jogát, hanem azt a kegyuraságot ruházta e városokra, a mely őt, mint egyházalapítót, mint földesurat e városok területén megillette”.*³³

³⁰ Kollányi 1906. 131.

³¹ Mihalovics 1897.

³² Völgyesi 2010. 126.

³³ Kollányi 1906. 180.

Még inkább leegyszerűsítve azt mondhatjuk, Kollányi szerint „*a városi kegyuraság eredete nem az általános királyi kegyuraságban, hanem a király földesúri jogaiban keresendő*”.³⁴ Kollányi tehát árnyalja a korábban felvetett egyértelmű kapcsolatot a városi kegyuraság és a főkegyúri jog esetében. Sőt, mint a műről készült recenzió is hangsúlyozza, azt is tagadja, hogy az Árpád-házi királyság első két századában a magyar királynak egyáltalán volt ilyen egyetemes kegyurasága. Kollányi felismeri Werbőczy, illetve az utódok szerepét, amikor amellel érvel, nem kezdettől fogva illette meg a királyt a kegyúri jog az ország összes egyházai fölött, mint ahogyan azt Werbőczy állítja, s ahogy „*Werbőczy nyomán tanítják a királyi egyetemes kegyuraság hívei; hanem csakis successive, új és új kegyuraságok megszerzése folytán*”.³⁵

Számos kutató Kollányi munkájára is hivatkozva kétségbe vonta az egyértelmű kapcsolatot a városi kegyuraság és a király főkegyúri joga között, és inkább az alapítás által létrehozott kegyuraság intézményét helyezték előtérbe. Ennek a nézetnek tehát Kollányi volt a legjelentősebb képviselője. Megállapításainak két fontos következménye volt: egyrészt a magánkegyúri jog Magyarországon nem a királyi kegyúri jogból származik, mint ahogy az egyetemes királyi kegyúri jog hívei állítják; hanem a magánkegyúri jog kezdettől fogva önállóan, az alapítás tényének köszönhetően létezett. Másrészt a városi kegyuraság szintén nem a királyi egyetemes kegyúri jogból ered, hanem Kollányi szerint a király földesúri jogain alapszik. A városok a lelkészválasztás jogát egészen úgy nyerték a királytól, mint földesúrtól, ahogy a telepesezők az ő földesuraiktól kapták a lelkészválasztás jogát.³⁶

Eszerint a 13. században a magánkegyuraság eredeti (saját birtokon, egyházalapítással történő) szerzésére volt már lehetőség.³⁷ Ezt a nézetet erősíti meg Kubinyi András is, amikor elismeri, hogy az alapítás jogán élvezhet egy csoport kegyúri jogot a templomok felett.³⁸ Ő is elveti, hogy csak a király kegyúri joga révén, kiváltsággént szerezhető meg a városi kegyuraság. Pozsony 14. századi esetére hivatkozva inkább arra a következtetésre jut, hogy az erősödő önkormányzati öntudat – ha megkötéssel is – meg tudta szerezni a papválasztás jogát.³⁹

³⁴ Kollányi 1906. 166.

³⁵ Notter 1908. 380.

³⁶ Notter 1908. 382.

³⁷ Herger 2010. 124.

³⁸ Kubinyi 1991. 26-46.

³⁹ Kubinyi 1991. 29.

„A főkegyúri jog és a városi kegyúri jog között nem látszik összefüggés...” – írja Kisházi-Kovács László, aki úgy véli, hogy a középkori királyok nem főkegyúri joguknál fogva (mivel az a szerző szerint Luxemburgi Zsigmond uralkodását megelőzően nem is létezett), hanem egyrészt királyi hatalmuknál fogva, másrészt – amikor már a birtokok nagy része a király kezén volt – az alapítás tényénél fogva lettek a városok kegyurai. Ezáltal adtak tehát privilégiumlevelet és szabad plébánosválasztó jogot a városoknak, amelyet az egyházjog is elfogadott.

Széles tehát a skála, mely a főkegyúri jog és a városi kegyuraság közötti kapcsolatot illeti. Népszerű és elterjedt nézet, miszerint a főkegyúri jogból eredeztethető ez az egyes városokat megillető jogosítvány. Mint láttuk, ezt több kutató is árnyalta, kiegészítve azzal, hogy alapítás révén szintén szerezhettek ilyen jogokat a városok. Létezik azonban olyan felfogás is, mely határozottan tagadja, hogy a városi kegyuraság és a főkegyúri jog között bármilyen összefüggés létezne.

Amint az egyes vitás eseteknél látni fogjuk, a kapcsolatot érintő kérdésnek van jelentősége. A városi kegyuraságot a főkegyúri jogból eredeztetők mintegy felülről jövő, az apostoli királyi jogcímből (így az uralkodótól, esetleg a pápától) származó jogosultságról beszélnek, ami magától értetődőnek tartja, hogy ez katolikus egyházi jog, így kizárólag a katolikus egyház tagjai gyakorolhatják.

Az alapítás tényét hangsúlyozó megközelítések – melyek jó eséllyel általában is tagadták a kapcsolatot a városi és a főkegyúri jog között – inkább „alulról jövő kezdeményezésként”, a városok jogalapító képességéből vezetik le ezt az intézményt. Utóbbi nézet azt eredményezi, hogy képviselői szerint ez nem egyházi jog, mivel a városi közösség saját erejének, autonómiájának köszönhetően jutott hozzá. Még ha a középkori eredet esetében ez anakronisztikus megfogalmazás is, de gyakorlata lényegében felekezeti különbség nélkül megilleti a városi polgárokat.

II. 2. A városi kegyuraság eredete

A főbb vélemények bemutatása után a következőket állapíthatjuk meg a városi kegyúri jog eredete és fejlődése kapcsán: ahogyan azt Kubinyi András – Dietrich Kurze monográfiájára⁴⁰ hivatkozva – megjegyzi: a középkorban a papválasztás Európa jó részén ismertnek számított.⁴¹ Kubinyi András úgy véli, hogy a papválasztás nem a germán szokásokból eredeztethető, hanem sokkal inkább az őskeresztényi alapokból, miszerint – legalábbis a 11. századig – a hívek közössége bizonyos mértékben felelős volt a papi állások betöltéséért. A plébános megválasztásának ilyen korai formájának azonban nem sok köze van a későbbi választási rendszerhez, csak kevés esetben függ össze vele. Általános, mindenhol megegyező jogszokás persze nem létezett: pl. a nagyobb paraszti szabadsággal rendelkező skandináv területeken egészen más rendszer volt életben, mint a kontinens egyéb területein.⁴²

A városi példákra rátérve Kubinyi – ismét Dietrich Kurze szavait idézve – megjegyzi: „a középkori városokban a plébánosok választása egyáltalán nem volt magától érthető szokás.”⁴³ A német városok kapcsán például egészen egyértelműen kimutatható, hogy pusztán a városok töredéke rendelkezett ilyen joggal. A középkorban – leszámítva a városoknál sem ritka uzurpációt – négy módon juthatott egy város a plébános választás jogához:

1. a 12. században kimutatható egy „*genossenschaftlicher Typ*”, amely végül is egyházközséggé alakul,
2. a kegyúr átengedi a jogot (*Subpatronatus*),
3. a későközépkorban a város megvásárolhatja a kegyúrtól,
4. mivel gyakran jut egy ispotály egy városi plébánia kegyuraságához, az ispotályok feletti városi rendelkezések révén a polgárság kezébe csúszik át. A városoknál is érvényesülnek a vallás és politikai okok.⁴⁴

⁴⁰ Kurze 1966.

⁴¹ Kubinyi 1991. 26.

⁴² Kubinyi 1991. 26.

⁴³ Kubinyi 1991. 27.

⁴⁴ A négy mód felsorolásához vö.: Kubinyi 1991. 27.

A magyarországi fejlődésre rátérve a fejlődés három fázisát különíthetjük el:

1. *Az első szakasz az Árpád-kori királyoktól Zsigmondig uralkodásáig tartó időszak.* Jellemző erre az időszakra, hogy az egyes városok közjogi állása a királyi városok kiválásával és külön országos renddé válásával még nem határolódott el olyan élesen. Királyi kiváltságok révén egyes városok, de nagyobb községek is különféle kiváltságokat nyertek, és sokszor megkapták az egyházi önállóságot is. A városi kegyuraság magyarországi megjelenése a 13. századhoz köthető. A 13-14. század óta a királytól nyert szabadságlevelek szinte mindig megemlítik a városi közösség bemutatási jogát. Ez a kiváltság gyakran előfordul a Német-római Birodalomban, ugyanakkor kivételes maradt Franciaországban, Angliában, Spanyolországban, de még a Magyarországgal szomszédos országokban is.⁴⁵ Ez is kiválóan mutatja, hogy Európában nem létezett egységes rendszer.

A papválasztás szokása – legalábbis városi vonatkozásban – a magyarországihoz hasonló mértékben egyetlen országban sem terjedt el. Hazánkban először a szász telepések élnek ezzel a joggal 1224-ben. Ennek ellenére a kutatók kizárják, hogy csak egyszerű német átvételről lenne szó, mert azon a területen, ahonnan az említett telepések Magyarországra érkeztek, akkoriban éppen ez a jog még nem érvényesült.⁴⁶ Érdemes itt megemlíteni néhány várost, ahol ez idő tájt az egyházközségek maguk választhatják a plébánosaikat: például *Brassó (1224), Beszterce (1224), Nagyszében (1224), Pest (1244), Besztercebánya (1255), Lőcse (1271) stb.*⁴⁷

A városi kegyuraság gyakorlása kapcsán még egy magyar vonatkozásra kell utalni. Dietrich Kurze Árpád-kori kiváltságlevelekre hivatkozva kiemeli, hogy a plébánosválasztás jogát külön kell választani a kegyúri jogtól, ugyanis egyetlen Árpád-kori kiváltságlevél sem engedi át a kegyúri jogot, hanem csak plébánosválasztási jogot biztosít. A plébánosválasztás joga tehát nem feltétlenül azonos a kegyúri joggal, még ha azt később úgy is értelmezték.⁴⁸ Kiváló példa erre a Buda városi plébánia, melyet ma Mátyás templomként ismerünk. Itt a budai polgárság az 1244-es pesti kiváltságlevél alapján élvezte a plébános megválasztásának jogát, ennek ellenére IV. Béla a templom kegyuraságát a margitszigeti apácakolostornak adományozta.⁴⁹

⁴⁵ De Cevins 2003. 107.

⁴⁶ De Cevins 2003. 107. Kubinyi 1991. 28.

⁴⁷ De Cevins 2003. 12. táblázat.

⁴⁸ Kubinyi 1991. 28.

⁴⁹ Kubinyi 1991. 29-30.

2. *A második szakasz* a fejlődés menetében Zsigmond uralkodásától a török kiűzéséig tart. Zsigmond idején váltak ki a szabad királyi városok, mint külön közjogi rend és nyertek egyenként meghívást az országgyűlésre. A szabad királyi városok különleges jogállásához természetesen hozzátartozott a fejlettebb egyházi önállóság, vagyis a plébánosválasztás joga. Ez azonban még nem volt magától értetődő. A török időkben gyakran előfordult, hogy a városokban feledésbe merültek az egyes szabadságjogok, vagy azokat a különböző hatalmak megsértették. Érthető hát, hogy ebből az időszakból alig maradt fenn forrás a kegyúri jog életét illetően.⁵⁰

3. *harmadik szakasznak* tekinthetjük a Buda visszafoglalását követő időszakot. A szabad királyi városok ekkor egymás után szerzik vissza kiváltságaikat természetesen a szabad plébánosválasztás jogával együtt, és ezzel egy időben feléled a városi kegyuraság is. Ekkoriban kapja vissza a szabad királyi városi kiváltságot: *Debrecen (1693), Székesfehérvár (1703), Pest és Buda (1703), Szeged (1719), Esztergom (1725), Győr (1743), Zombor (1749), Temesvár (1781)*. Valamennyi kiváltságlevélben – kivéve a protestáns Debrecent – szerepel a szabad lelkészválasztás joga. Nagyon fontos kiemelni egy alapvető változást az előző időszakokhoz képest: míg korábban a városi kiváltságnak nem volt szükségképpen velejárója a kegyúri jog, a török idők után már a szabad királyi városi ranggal mindig együtt járt.⁵¹

II. 3. A városi kegyuraság intézménye

A következőkben szólni kell arról, hogy miként a város a kegyuraságot, milyen terheket is jelentett ez a kötelezettség. A városi kiváltságlevelek arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a kegyuraság magát a városi közösséget illette. A legősibb joggyakorlat szerint maguk a városi polgárok választották a lelkészüket. Ez a magyar városok számára szimbolikus jelentőséggel bírt, a politikai önállóság egyik meghatározó eleme volt.⁵² Amikor a városok komolyabb jogi szervezetet nyertek, kifejlődött a városi magisztrátus és a városi nagy- és kistanács intézménye. Ekkor szállt át a plébánosválasztás joga a várost képviselő nagytanácsra. Később a város jogi

⁵⁰ Kisházi-Kovács 2006. 73.

⁵¹ Kisházi-Kovács 2006. 73-74.

⁵² Völgyesi 2010. 126.

képviselője részint a magisztrátus, részint a választott község. A magisztrátus lényegében elődje a később kialakuló városi képviselő testületnek.⁵³

A szabad királyi városok esetében a város közössége volt a kegyúr. Ebből az következett, hogy a városoknál a kegyúri terhek és a párbér⁵⁴ terhek összefolytak, így a város illő ellátásban tudta részesíteni lelkészeit. A városi törzsvagyont képezték az ingatlanok és a hasznot hajtó királyi jogok: kocsmáltatási, húsvágási, malomtartási, vásártartási és vámjogok. A városok tehát ezeknek a forrásoknak a hozadékából fedezhették a kegyúri terheket.⁵⁵ A városi papság a városi pénztárból kapta (kegyúri) fizetését. A plébános ellátásán túl természetesen a kegyúr gondoskodott a templom és a plébánia épületének fenntartásáról is.⁵⁶

Az 1799. október 8-án kiadott 28873. számú helytartótanácsi rendelet értelmében a kegyúri terhek a városi törzsvagyonra neheztedek. Szükséges leszögezni, hogy a kegyúri terhektől élesen elválik a segélyezés. A kegyúri terhek közjogi terhei, kötelességei voltak egy városnak, azt nem lehetett egyoldalúan levetni, míg a segélyezések pusztán a jótékonyági alapból kerültek folyósításra. A város a segélyezett egyházakkal szemben nem támaszthatott a segélyért cserébe semmiféle jogokat, míg a kegyúri jog révén beleszólhatott a plébános megválasztásába vagy belefolyhatott a templom vagyoni ügyeibe.⁵⁷ Természetesen a kegyúri templom ugyanúgy részesülhetett a város által adományozott segélyben is. A városi kegyuraság gyakorlását érintő viták esetében látható lesz, hogy ezt a nem katolikus felekezetek tagjai bírálták. A kritikus hozzászólások arra hívták fel a figyelmet, hogy a felekezetek viszonyosságát sérti.

A dualizmus korszakának közigazgatását meghatározó törvényei, mint például az 1870. évi 42. törvénycikk, továbbá az 1871. évi 18. törvénycikk, vagy az 1886. évi 21–22. törvénycikk nem szóltak a kegyúri jogok gyakorlásáról. Később látni fogjuk, hogy a szabályozás elmaradása, amit ezek a törvények rendezhettek volna, döntően hozzájárult a vitás esetekhez. A szabályozás hiánya ugyanis teljes jogbizonytalanságot eredményezett, amelyet több város például úgy oldott meg, hogy külön kegyúri bizottságot hozott létre – ezzel a lépéssel pótolva a törvényi

⁵³ Kisházi-Kovács 2006. 76.

⁵⁴ Párbér: hívek adománya. Az egyház fenntartásánál két elemre van szükség: kegyúr adománya (do) és a hívek adománya (párbér).

⁵⁵ Völgyesi 2010. 128.

⁵⁶ Kisházi-Kovács 2006. 76-77.

⁵⁷ Kisházi-Kovács 2006. 76-77.

hiányosságokat.⁵⁸ Ettől eltérő megoldási lehetőségek is adódtak, melyekre a későbbiek során részletesen kitérünk. Fontos azonban itt rögzíteni, hogy a dualizmus korszakában állami törvény nem rendezte a kérdést.⁵⁹

Egyházi részről épp a dualizmus korszakának utolsó éveiben került sor a kérdés „rendezésére”. Az 1917. évi kánonjogi törvénykönyv hatályba lépésével, mely az egyház függetlenségét célozta meg a kegyuraság felszámolásával, elindítottak egy olyan folyamatot, mely során a plébániák egyházközségekké alakultak.⁶⁰ A kánonjogi törvénykönyv 1448. kánonja tárgyalja a kegyúri jogot, de már azzal a kikötéssel, hogy újakat nem lehet alapítani, csupán a meglévőket túrni, s kívánatosnak tekintette a kegyuraságról, vagy legalább a bemutatási jogról (ius presentandi) való lemondást. Magyarországon azonban Szentszéki engedéllyel még az első világháború után is alakultak újabb kegyuraságok.⁶¹

A városi kegyúri jogok kérdését az 1950-51-es esztendőök zárták le végérvényesen. A tanácstörvény megszüntette, illetve államosította a városi önkormányzatokat, ezzel a városi kegyuraság intézménye lényegében értelmét veszítette – nem beszélve arról, hogy az ateista diktatúra egyébként sem adott teret az egyházi, vagy bármilyen önkormányzatiság gyakorlásának.

A II. Vatikáni Zsinat további lépéseket tett a városi kegyuraság megszüntetése irányába, amennyiben úgy határozott:

„Ezenkívül mivel a plébánosi szolgálat egyetlen értelme a lelkek java, hogy a püspök minél könnyebben és megfelelőbben járhasson el a plébániák betöltésénél, a szerzetesi jog tiszteletben tartása mellett megszűnik minden bemutatási, kinevezési vagy fönntartási jog (a kegyúri jog; ford.

⁵⁸ Völgyesi 2010. 127. Lásd még: Cserenyey 1904.

⁵⁹ Völgyesi Levente emlékeztet rá, hogy az állam részéről az első törvényi szabályozás a Budapest székesfőváros közigazgatásáról szóló 1930. évi 18. tc. 33. § (6) bekezdése, ami a következőket tartalmazza: „A székesfőváros kegyúri jogkörében a bemutatás jogát hat évre szóló megbízatással alakított külön bizottság gyakorolja. Ez a bizottság az elnökön kívül 31 tagból áll, akiket a törvényhatósági bizottság római katolikus tagjai titkos szavazással választanak meg a törvényhatósági bizottság római katolikus vallású tagjai közül. Tagja ennek a bizottságnak a polgármester is. A bizottság elnöke a főpolgármester; ha azonban a főpolgármester nem volna római katolikus vallású, akkor a polgármester, illetőleg az alpolgármesterek közül sorrendben az, aki római katolikus vallású”.

⁶⁰ Janes 2012.

⁶¹ Janes 2012. 14. 1917 utáni új magyarországi kegyuraságok létesültek még, például Győr-Gyárvárosban. Vö. Bedy1939. 80.

*megj.), nemkülönben -- ahol ez megvan -- mind az általános, mind a részleges pályázati törvény”.*⁶²

A városi kegyuraság több évszázados múltra visszatekintő története tehát a 20. század második felére végérvényesen lezárult. Érdekességként megjegyezhetjük, hogy tárgyi emlékeiként egyes helyeken napjainkban is láthatók például a kegyúri székek, egyéb kegyúri tárgyak.

⁶² A II. Vatikáni Zsinat CHRISTUS DOMINUS kezdetű dekrétuma a püspökök pásztori szolgálatáról az Egyházban. Online elérés: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19651028_christus-dominus_hu.html (utolsó letöltés: 2022.06.20.)

III. EGYHÁZ ÉS POLITIKA A DUALIZMUS KORÁBAN– A TÖRVÉNYI KERETEK

Az 1867 utáni szabadelvű politika (korszakunkat tekintve, 1918-ig) döntő változásokat eredményezett az egyházak, felekezetek és az állam viszonyrendszerében. A konfliktusokat is generáló időszak folyamán születtek olyan törvények, melyek közjogi értelemben szabályozták a felekezetek működését, de közvetve az egyének életét is befolyásolták. A katolikus egyház, illetve a katolikus egyháztörténet-írás szempontjából határozottan kritikus összkép él a dualizmus évtizedeiről: a legnépesebb hazai egyház „defenzívába szorult”, mind az egyéb felekezetek (elsősorban protestánsok és izraeliták) szempontjából veszített pozíciójából, mind pedig az állam vett el funkciókat, feladatokat tőle. Közjogi súlyának mérséklődése mellett csökkent a társadalomra gyakorolt befolyása is. Ezen folyamatok áttekintése szükséges a kegyúri jog gyakorlását érintő konfliktusok megértése szempontjából: a korszak, mint kontextus meghatározta a viták során felmerülő érveket és véleményeket, a szereplők által elfoglalt pozíciókat. Szintén fontos lesz kitérni a katolikus autonómia ügyére is.

Mindenekelőtt fontos tisztázni, a korszak meghatározó politikai szereplői között döntően katolikus felekezethez tartozók azonosíthatók, nem beszélve a törvényeket aláíró uralkodóról, akinek vallásossága közismert volt. A katolikus szempontból sérelmesnek vélt és nem ritkán napjainkig kárhóztatott folyamatok mellett pedig a törvényhozás több ízben igyekezett gesztusokat is gyakorolni a klérus irányába, mely bizonyos feudális eredetű előjogokat, szokásokat egyébként is megtartott és gyakorolt.⁶³ Utalhatunk arra is, hogy a katolikus egyház sem volt egységes, Európában például éppen az I. Vatikáni Zsinat határozatainak kritikusi közé tartoztak a magyarországi főpapok („zsinati ellenzék tagjai”), tehát nem ők voltak a „legkonzervatívabb” zsinati résztvevők. Összességében mégis úgy véljük, hogy az állam és egyházak

⁶³ Fazekas Csaba kiemeli például, hogy már az 1870-es években a liberálisok körében erős politikai igény mutatkozott a polgári házasság rendezése ügyében egy átfogó egyházpolitikai reform iránt. A kérdés azonban az 1880-as évek végéig nem került igazán napirendre. Tisza Kálmánnak megvolt parlamenti többsége, ám a fontosabb gazdaság- és társadalompolitikai reformok miatt inkább a főpapság szövetségét kereste saját pártjának szélsőségeivel szemben. A törvényhozás pedig egyébként is több ízben hozott az egyház ajánlásainak megfelelő törvényt, például törvényt születtett a mezőgazdasági cselédek, majd ipari munkások vasárnapi munkavégzésének tilalmáról. Az állam továbbá mentesítette az egyházi épületeket a katonai beszállás alól, gondoskodott a vallási körmenetek megtartásának biztosításáról, az egyházi adókat pedig állami úton is be lehetett hajtani. Lásd még: Fazekas 2008. 16. Valamint Kozári 2005. 276-277.

viszonyának kérdése az egyik legfontosabb politikai ügy volt, különösen is az 1890-es évek folyamán. Az egyházügyi törvényhozás esetében a felekezeti befolyás jelentősen befolyásolta a politikai véleményformálást, politikai hovatartozást. Ez még akkor is igaz, ha ez a korszakban nem feltétlenül pártpolitikai hovatartozásban nyilvánult meg. Az is kétségtelenül igaz, hogy a korszakban megszorodó egyházzellenes (antiklerikális) vélemények, bírálatok minden korábbi korszaknál élesebbek, erőteljesebbek voltak. Ezek megjelenése például az Országgyűlésben, röpiratokban és a szélesebb nyilvánossághoz eljutó publicisztikákban korábban nem tapasztalt jelenség volt.

Az osztrák-magyar kiegyezést követően a magyar törvényhozás sorra fogadta el azon törvényjavaslatokat, amelyek megszüntették azokat a jogi kereteket, melyek között a liberális magyar polgári államban az egyházak működtek. Az uralkodó az első törvények között szentesítette az 1867. évi 17. tc.-t, amely kimondta az izraeliták egyenjogúságát politikai és polgári tekintetben: „*1. § Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak*”.⁶⁴ Ez a törvény még nem jelentette azt, hogy az izraelita felekezet a történelmi egyházakkal egyenlővé vált volna. Erre a lépésre 1895-ben kerül sor, amikor az izraelita vallást bevett felekezetté minősítették (1895. évi 42. tc.).

Fontos, a felekezeteket érintő szabályozás volt az 1868. évi 38. törvénycikk, ismert nevén a „*népiskolai törvény*”, ami lehetőséget biztosított a felekezetektől független, illetve felekezetközi alsófokú iskolák állítására. A törvényi változást az egyház, mint iskolaügyben élvezett monopóliuma elleni támadást értékelte.⁶⁵

A dualizmus kori egyházpolitika törvényhozási alapjának tekinthető a keresztény felekezetek viszonyosságáról szóló 1868. évi 53. törvénycikk. Ez a törvénycikk lényegében helyreállította a 20 évvel korábban született, már akkor forradalminak számító 1848. évi 20. törvénycikket. Az 1. § kimondta, hogy „*a törvény által megállapított föltételek és formák megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezetek kebelébe, s illetőleg más vallásra áttérni*”. Kiemelendő a 11. §, amely rögzítette a vegyes házasságok érvényességét: „*vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők*”. A 12. § pedig úgy rendelkezett,

⁶⁴ Az 1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. Balogh-Gergely 2005. 237.

⁶⁵ Fazekas 2008. 9.

hogy a vegyes házasságból származó gyermekek a nemek szerint követik szüleik vallását: „A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk atyjuknak s a leányok anyjuknak vallását követik. A törvénnyel ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés ezentúl is érvénytelen, és semmi esetben sem bírhat jogerővel”.⁶⁶ Fontos tehát, hogy a törvénnyel ellentétes megegyezések (reverzálisok)⁶⁷ jogellenesek. A vallásváltás lehetőségét a törvény betöltött 18 év felett biztosította.

Az 1868. évi 53. törvénycikk, bár hivatkozási pont volt az egész korszak folyamán, mégsem sikerült vele nyugvópontra juttatni a katolikus és protestáns egyházak között húzódó vitákat, melyek közül elsősorban a vegyes házasságban született gyermekek ügye emelkedett ki. Ez a vitás pont vált talán a leginkább emblematikussá. (Sok szempontból egyébként nagyon hasonlít a közvélemény, illetve az utókor számára kevésbé ismert, ám hasonló jegyeket viselő városi kegyuraság körüli konfliktusokhoz.) A probléma abból adódott, hogy a törvény ellentétes volt a katolikus kánonjoggal, ezért a vegyes házasságból származó gyermekeket a katolikus papok – a törvény ellenére – megkeresztelték, ami a protestánsok körében nyilvánvalóan viszatetszést keltett. Az ún. „elkeresztelés” a legnagyobb feszültséget okozó ponttá vált, mert a keresztelés tényét a katolikus plébános – mivel ekkor még nem létezett polgári anyakönyvezés – bevezette egyháza anyakönyvébe, amit tehát a korban a hivatalos nyilvántartásnak számított.⁶⁸

Az 1868. évi törvénynek nem volt büntetési szankciója, így a katolikus plébánosok gond nélkül keresztelték meg a gyermekeket, anélkül, hogy az anyakönyvi kivonatot megküldték volna a protestáns lelkészeknek. Az 1879. évi 40. törvénycikk viszont már arról rendelkezett, hogy aki 18. életévét be nem töltött egyént más felekezetbe átvesz, akár két hónapig terjedő elzárással és háromszáz forint pénzbüntetéssel szankcionálható. A protestáns lelkészek erre a törvényre hivatkozva már feljelenthették az elkereszteléssel vádolt katolikus papokat. Az ellentétes bírósági gyakorlatok és a fokozódó konfliktusok miatt Tisza Kálmán miniszterelnök

⁶⁶ 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról. Balogh-Gergely 2005. 249-251.

⁶⁷ A 11. és 12. § törvénybe iktatását 1793 óta követelték a protestáns egyházak képviselői, hiszen az 1790. évi XXVI. tc. 15. §-án alapuló gyakorlat szerint a katolikus papok a vegyes házasságok megkötésekor a protestáns apától minden gyermekre nézve reverzalist kértek, ami a protestáns felekezet érdekeit sértette. Most érvénytelenné vált a reverzálisokhoz kötött rendszer, a vegyes házasságokból származó gyermekek vallásának kérdése azonban korántsem oldódott meg. Herger 2010.232-233.

⁶⁸ Balogh 2010. 21.

felkérésére Trefort Ágoston 1884-ben rendeletet adott ki („*első elkeresztelési rendelet*”), miszerint a törvény által megszabott szankciókat ki kell terjeszteni azokra a lelkészekre, akik a keresztelési bizonyítványt nyolc napon belül nem küldik meg a törvény szerint illetékes lelkésznek. A Treforthoz köthető rendelettel továbbra sem jutott nyugvópontra az ügy: a püspökök döntő többsége ki sem hirdette azt, a bíróságok pedig a feljelentések nyomán nem igazán alkalmaztak büntetési tételt.⁶⁹

A határozottabb rendezés ígérétevel született meg az ún. „*második elkeresztelési rendelet*”, amely már Csáky Albin kultuszminiszter nevéhez köthető. Eszerint a keresztelést bármely felekezet lelkésze végezheti, ám, ha a gyermek a törvény szerint nem a megkeresztelő lelkész felekezetéhez tartozik, köteles nyolc napon belül a keresztelés tényét az illetékes lelkésznel közölni és a közlés tényét saját anyakönyvébe is feljegyezni. Az így megkeresztelt egyénnek köz- és magánhasználatra anyakönyvi kivonatot azonban csak saját lelkésze adhatott ki. A rendelet megosztotta a püspököket, továbbra is volt olyan egyházmegye, ahol ki sem hirdették azt. Az állam és az egyház konfliktusa tapintható ki ezúttal is, ha hozzátesszük, voltak olyan egyházmegyék, ahol egyszerűen az alsópapság képviselői visszaküldték a rendeletet a szolgabíróknak, kijelentve, hogy egyházi ügyekben kizárólag az egyházi főhatóságtól fogadnak el utasításokat.⁷⁰

Az elkeresztelés ügye Rómáig ért. XIII. Leó úgy értékelte, elfogadhatatlan a rendelet. Így Ferenc Józsefnek küldött levelében többek között az 1868. évi törvény megváltoztatását, és a Csáky-féle rendelet visszavonását kérte. Érdeemes kiemelni, hogy a pápa szerint a rendelettel az eretnenség terjesztésének eszközévé teszik a papságot, amit nem fogadhatnak el.⁷¹

Az elkeresztelések ügyében az 1890-es évek elején rendszeresek voltak az eljárások. A konfliktus feloldhatatlannak tűnt, ami közvetve elvezetett a törvényi keretek megváltoztatásához.

Visszatérve a törvényi keretekre, 1868-as törvények megalkotását követően a Magyar Királyságban több, mint két évtizedig nem született jelentős vitákat kiváltó, egyházakat érintő újabb törvényi szabályozás. Ugyan 1875-re a liberálisok körében erős politikai igénymutatkozott a polgári házasság ügye körül átfogó egyházpolitikai reform iránt és a kényelmes parlamenti többség is rendelkezésre állt, a kérdés azonban az 1880-as évek végéig nem igazán került

⁶⁹ Hermann 1973. 460.

⁷⁰ Hermann 1973. 460-461.

⁷¹ Salacz 1938. 62.

napirendre.⁷² Az elkeresztelések ügye azonban mindinkább nyilvánvalóvá tette az állam számára, hogy az egyháztól feladatokat kell átvennie.

Az állam és az egyház elválasztásának folyamata leginkább oktatáspolitikai téren volt tetten érhető, például a felsőoktatási intézmények katolikus jellegének megszüntetése, illetve különösen az 1883. évi, az 1868-as népiskolai törvény tendenciáját folytató középiskolai törvény kapcsán.⁷³ 1881-ben Pauler Tivadar kultuszminiszter készített törvénytervezetet a keresztények és zsidók közötti házasságkötés biztosítására, ám ezt Tisza – már csak az antiszemita vérvádper bel- és külpolitikai viszonyai miatt is – el akarta odázni, végül az országgyűlés felsőházában a püspöki kar ellenállása miatt megbukott. A miniszterelnök nem is erőltette a törvénytervezet elfogadását, de a kormányával szembeni egyházi ellenlépésnek is szerepe volt abban, hogy 1885-ben a főrendi ház reformja során kimaradtak onnan a címzetes püspökök, jelentősebb arányban bekerültek nem katolikus világi és egyházi vezetők, valamint szélesítették az uralkodó kinevezési jogait. A későbbi egyházpólitikai törvénykezésben a főrendek szerkezetének átalakítása komoly szerepet játszott.⁷⁴

Az elkeresztelések kapcsán bemutatott visszás helyzetben a törvényalkotók a legjobb megoldásnak azt találták, hogy az anyakönyvezést kiveszik az egyházak hatásköréből. Ennek köszönhetően többek között 1894-95 folyamán megalkották a kötelező polgári házasságról (1894. évi 31. tc.), a polgári anyakönyvezésről (1894. évi 33. tc.) és a vegyes házasságokból származó gyermekek jogállásáról (1894. évi 32. tc.) szóló törvényeket. Az addig érvényben lévő ötféle egyházi házasságjog helyébe a kötelező polgári házasság és anyakönyvezés lépett. A vegyes házasságból született gyermekek továbbra is nemük szerint követték szüleik vallását.

A korabeli Európában is példaértékű volt az 1895. évi 43. tc., amelynek 1. §-a kimondta: *„mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást, és azt az ország törvényeinek, valamint a közerkölcsiség kívánalmainak korlátai között külsőképpen is kifejezheti és gyakorolhatja. Senkit sem szabad törvényekbe vagy a közerkölcsiségbe nem ütköző vallási*

⁷² Tisza Kálmánt 1875 és 1890 között miniszterelnökként vezette az országot. Egyházpólitikájára jellemző volt a „*quieta non movere*”, vagyis a „*nyugalomban lévő dolgokat nem szabad változtatni*” elv. Fontosabb gazdasági és társadalompolitikai reformokhoz inkább kereste az egyházi vezetők támogatását. Fazekas 2008. 12.

⁷³ A Trefort Ágostonhoz köthető 1883-ban elfogadott törvény ugyan jelentős autonómiát biztosított az egyes felekezeteknek középiskoláik igazgatásában (pl. tanterv megállapítása, tankönyvek kiválasztása), de ez a katolikus középiskolák esetében nem érvényesült, azzal az indokkal, hogy a katolikus egyháznak nincs a protestánsokéhoz hasonló autonóm szervezete. Gianone 2017. 4.

⁷⁴ Fazekas 2008. 12.

szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni”.⁷⁵ Ugyanez a törvény rögzítette azt is, hogy a polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség teljesen független a hitvallástól, illetve hogy a „vallási vagy egyházi szabályai miatt senkit nem menthetnek föl törvényen alapuló bármely kötelesség teljesítésétől”.⁷⁶ A törvény – igaz szigorú feltételek között – legalizálta az addig példátlan felekezeten kívüli állapotot.

Az 1895. évi 43. tc. szabályozta a vallások *bevett*, *elismert* és *el nem ismert* háromfázisú rendszerét, amely egészen 1947-ig érvényben maradt, még ha közben a besorolt vallások, felekezetek esetében voltak is változások. A *bevett* felekezetek élvezték az állam támogatását, a teljes szabad és autonóm működés lehetőségeit. Ebbe a kategóriába tartoztak a katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius, a görögkeleti egyházak, valamint az izraelita felekezet. A második, vagyis az *elismert* felekezet kategóriájába sorolt vallások szabadon működhettek, de állami támogatást nem igényelhetek. Ide tartoztak a baptisták, valamint 1916-tól az iszlám vallás. A harmadik, tehát az *el nem ismert* felekezet kategóriájába tartoztak pl. a nazarénusok, metodisták, Jehova tanúi, akiket a köznyelv leginkább csak szekta megnevezéssel illetett. Utóbbiakat az állam rendőri ellenőrzés alá vonta.⁷⁷

Az egyházügyi törvények elfogadása vitathatatlanul fordulópontot jelentett az állam és az egyházak viszonyát illetően. Az egyes felekezetek különbözőképpen viszonyultak hozzá, ahogy az egyházaktól egyre nagyobb távolságot tartó és radikalizálódó politikai véleményformálók is. Ezek a törvények hozzájárultak a politikai színtér alakulásához, elég csak arra gondolnunk, hogy a katolikus érdekvédelmet felvállaló Néppárt új megközelítésből lépett a politikai térbe.⁷⁸ A következőkben törvényre vonatkozó különböző viszonyulásokat szükséges röviden áttekinteni, mivel ezek a városi kegyuraság kérdését illetően is nagyon hasonlóan fognak alakulni.

⁷⁵ 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlatáról. Balogh-Gergely 2005. 455-461.

⁷⁶ 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlatáról. Balogh-Gergely 2005. 455-461.

⁷⁷ Balogh 2005. 23.

⁷⁸ Fazekas 2001. 45.

IV. A SZABADELVŰ EGYHÁZPOLITIKA FELEKEZETI ÉS POLITIKAI RECEPCIÓJA

A szabadelvű törvényhozás természetesen új helyzetet teremtett az egyházak, felekezetek vonatkozásában: a katolikus egyház pozíciói gyengültek, míg a protestánsok, illetve a zsidók megerősödtek, sok tekintetben a korábbi államvallással egyenlő helyzetbe kerültek. Fontos kérdésnek tűnik mindezek miatt, hogy a felekezeti hovatartozás magával vonhatott-e politikai kötődést is, legalábbis a törvényhozás szintjén.

Elfogadva azt a történeti konszenzust, miszerint a korszak politikai törésvonalát sokkal inkább a közjogi ellentét határozta meg, mintsem a felekezeti, hangsúlyoznunk kell, meglátásunk szerint a képet szükséges árnyalni. Ehhez jó példát adhatnak a városi kegyuraságot érintő viták. Úgy véljük, a felekezetek között kétségtelenül létezett ellentét, ami ráadásul az 1890-es években mélyült is. A szabadelvű törvényhozáshoz kapcsolódó eltérő felekezeti viszonyulások bemutatása révén kitapinthatók ezek az ellentétek. A korszakban a kormányzó párt (ebben az időszakban konkrétan a Szabadelvű Párt) igyekezett a társadalom lehető legszélesebb rétegeit lefedni, így katolikus, protestáns és izraelita felekezetű képviselőt is találunk tagjai között. Ettől függetlenül viszont az ellentétek léteztek és nem is annyira a sok esetben liberális katolikus nézeteket valló országgyűlési képviselők esetében. Úgy gondoljuk, a konzervatív oldalt sokkal inkább a konzervatívabb alsópapság, illetve városi katolikus képviselők képviselhették, majd pedig a Néppárt megjelenése és megerősödése következtében a párt képviselői vállalták fel az országos érdekérvényesítő szerepet.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a történeti diskurzusban a katolikus és protestáns felekezetek közötti szembenállás alapvetően a kora újkori magyar politikai életre jellemző jelenség. A reformkorszakra ez már jelentősen oldódik, a 19. században például rendszeresen a polgári nemzet ideológiájának megfelelően a protestánsok jogaiért, a vegyes házasságok szabályozásáért szólaltak felkatolikus politikusok. A reformkorban a politika fő törésvonala már nem a felekezetek mentén húzódott. Liberális–konzervatív viszonyrendszerben a katolikus–protestáns szembenállás még az 1840-es évek egyházpolitikai vitái során sem volt meghatározó tényező. A reformok elutasítói és ellenzői magatartásukat elsősorban politikai beállítottságuk és nem felekezeti hovatartozásuk alapján alakították ki.⁷⁹

⁷⁹ Pap 2020. 33.

Ahogy említettük, elfogadott történelmi álláspont, hogy a dualizmus korában a felekezeti ellentét nem tartozott a magyar társadalmat, a pártokat és a parlamentet leginkább foglalkoztató ellentétpárok közé.⁸⁰ Meglátásunk szerint az egyházak közjogi státuszát érintő törvények mégis jelentős ellentéteket generáltak. Ez, ha nem is a korszak pártpolitikainak nevezhető színterén, de meghatározó törésvonalnak számított. Mint látni fogjuk a kegyurasági viták esetében úgy találtuk, a katolikus felekezet tagjai általában két lehetséges irányt választottak. A konzervatív válasz a katolikus egyház (elő)jogainak védelmét, az állam által hozott, egyházakra sérelmesnek tartott törvények bírálatát és elítélését jelentette. A liberális válasz Eötvös József nyomdokain a „szabad egyház, szabad államban” elv gyakorlatba történő átültetését jelentette, melynek megvalósulását kétségtelenül a katolikus autonómia megteremtése biztosíthatta volna.

A protestáns felekezetek ebben a kérdésben megközelítőleg azonos álláspontra helyezkedtek. Mellettük döntően az izraeliták üdvözölték a törvényi változásokat. Ezen felekezetek autonómiája biztosítva volt, így számukra nem jártak hátrányos következményekkel. Sőt, szempontjukból például a vallások viszonyosságáról szóló törvény, esetleg az izraelita vallás bevett felekezetté nyilvánítása kedvező fejleménynek tekinthetők. A kedvező törvényi szabályozás ellenére mégis úgy találjuk, a protestáns felekezetek szerint a katolikusok továbbra is kedvezőbb helyzetben vannak, összefonódásuk az állammal több területen – például a kegyúri terhek valamennyi polgárra kivetett adóból történő fedezése – még mindig előnyöket biztosít számukra.

A dolgozatunkban tárgyalt vitás eseteknél látni fogjuk, hogy létezett katolikus-protestáns ellentét, még ha a korszakban retorikai szinten a felekezeti békesség jelszava gyakran emlegetett és nagy becsben tartott alapelv is volt. Ennek ellenére időnként láthatóvá váltak a feszültségek, amire legismertebb példa vélhetően az elkeresztelések ügye volt, de az egyházakat érintő törvények ellenzői és támogatói is felekezeti alapon oszlottak meg.⁸¹ Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a bevett keresztény felekezetek támogatására hangsúlyosan támaszkodó Horthy-korszak idején is elfogadottnak tűnik az a megállapítás, hogy a források és pozíciók elosztásában, illetve a kulturális képviselő kérdéseiben rendre konfliktusba keveredett a katolikus egyház és a két nagy protestáns felekezet, utóbbiak többé-kevésbé egységfrontba képviselve

⁸⁰ Ezekről bővebben lásd: Romsics 2004.

⁸¹ Nem győzzük elégszer hangsúlyozni, hogy például az egyházügyi törvényeket támogatók között is jelentős számban találunk katolikusokat, ám az ellenzők között a legnépesebb tábor minden kétséget kizáróan a katolikusok képviseltek. A protestánsok ezzel szemben szinte egységesen támogatták ezeket a törekvéseket.

érdekeiket.⁸²Ez alapján is elfogadottnak tartjuk azt a megállapítást, hogy a megelőző időszak egyházakat szorosabban érintő törvényhozása idején ez a konfliktus legalább olyan súllyal létezett, mint a Horthy-korszakban.

A következőkben áttekintjük a dualizmus korszakának törvényi változásaira, illetve a történelmi kihívásokra adott felekezeti recepciókat, eltérő álláspontokat.

IV. 1. A katolikus egyház és a szabadelvű egyházpolitika

Az 1867 és 1914 közötti törvényhozás egyik nem titkolt célja volt a katolikus államegyházi pozíciójának felszámolása, vagyis az állam és az egyház szétválasztása. A katolikus egyháznak azonban megmaradt több, az egykori államvallás jellegéből fakadó gazdasági és közjogi előjoga: például az esztergomi érsek koronázta a királyt, a veszprémi püspök koronázta a királynét stb. A főkegyúri jog továbbra is élő jogosítványai viszont az egyház működését bizonyos korlátok közé szorították, ám kétségkívül előnyökkel is jártak.⁸³

A liberális (szabadelvű) kormányok és parlamenti többség törekvése a pozícióit őrző katolikus egyház (a hazai főpapság és a Szentszék) ellenállásába ütközött. (Fontos megjegyezni, hogy a konzervatív oppozíciót támogatták az ortodox főpapok is.)⁸⁴ Röviden érdemes kitérni arra, hogy milyen körülmények között került sor az állam és egyház közötti konfliktusokra, illetve, hogy milyen politikai irányvonal felé terelte a liberális politikai helyzet az egyházat. A körülmények felvázolásához elengedhetetlen utalni arra, hogy a korszakban a katolicizmus nem örvendett túlzott népszerűségnek. Ennek egyfelől magyar vonatkozásai voltak, hiszen a világi katolikus politikusok jelentős része a 1848-as forradalom ellenségének és a rendiség hívének mutatkozott. Sokan közülük az abszolutizmus alatt – ami az idegen és nem utolsó sorban katolikus Habsburg uralommal volt egyenlő – magas állami hivatalt viseltek.⁸⁵

⁸² Veszprémy 2021. 54.

⁸³ Balogh 2010.23. A főkegyúri jog révén a király beleszólhatott az egyház belügyeibe. A kinevezések a kormány előterjesztése alapján történtek, a vallás-és közoktatásügyi minisztérium számos kérdésben széles hatáskörrel bírt. Ez a katolikus egyház nemtetszését vonta magával. Azonban, mint látni fogjuk, a városi kegyuraság révén a város közös pénztárából tarthattak fenn templomokat, iskolákat, ami jóval ritkábban fordult elő a protestáns vagy izraelita háttérű intézményekkel.

⁸⁴ Balogh-Gergely 2005. 42.

⁸⁵ Hermann 1973. 444.

Másfelől a korszakban virágzott a liberalizmus eszmevilága, amit áthatottak a jórészt protestáns jogtudósok által terjesztett természetjogi eszmerendszer, a felvilágosodás észjoga és a francia forradalom vívmányai. Ezek az eszmék meglehetősen távol álltak a katolikus gondolkodástól. Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy 1867 után számos olyan emigráns tért haza Magyarországra, akik távollétükben szoros kapcsolatba kerültek egyházellenes körökkel, például a pápaság heves ellenzőivel (említhetjük itt *Garibaldi*, *Cavour* stb. nevét) és hazatérve hangoztatták egyházellenes nézeteiket.⁸⁶

A korszak tehát a dualizmus kezdetétől – nem csak hazánkban, hanem Európa jelentős részén – meglehetősen kritikusan tekintett a katolikus egyházra. Nem véletlen, hogy számos fogalom ismert és elterjedt a jelenséggel kapcsolatban – még ha közöttük jelentésbeli eltérések is akadnak. Ide sorolható többek között a *laicizmus* vagy *laicitás*, az *antiklerikalizmus*, az *antikatólicizmus*, de előfordul az *antijezsuitizmus* vagy *antiultramontanizmus* is.⁸⁷ Ehhez kapcsolódóan röviden érdemes kitérni a főként Németország esetében, elfogadottá vált *kulturkampf* kifejezés alkalmazására, mely igyekszik magába sűríteni mindazokat a jelenségeket, melyek jellemezték az állam és a katolikus egyház, valamint az egyéb felekezetek és a katolikus egyház kapcsolatát.

A német eredetű kifejezésen hagyományosan az „*ultramontán*” egyházi hatalom felszámolása, megtörése céljából meghirdetett harcot értették. A német historiográfiában a fogalom jó ideig csupán a protestáns hegemoniájú Német Birodalom és a római egyház 1872-től 1878-ig tartó egymásnak feszülését jelölte. Mára azonban teret nyert a fogalom tágabb értelmű használata, amely a Kulturkampfot nem pusztán német, hanem összeurópai jelenségként értelmezi, amely ráadásul időben is jóval szélesebb intervallumot ölel fel: összetett jelenségvilága több helyütt már 1848 előtt felütötte a fejét, míg másutt átnyúlta 20. századba is. A Kulturkampf ennek értelmében mindenütt a polgári-liberálisirányzatok, reformprogramok és szekularizációs projektek társjelenségeként alakult ki.⁸⁸

Magyarországon a hazai történettudományi irodalom a kulturkampf kifejezést hagyományosan az 1890-től az 1894–1895-ös törvényekig zajló egyházpolitikai küzdelmekhez

⁸⁶ Nem véletlen, hogy katolikus történészek egyházuk szempontjából nehéz időszakként jellemzik a korszakot, mindenekelőtt a sajtóban és közbeszédben megjelenő éles kritikák miatt. Vö. Hermann 1973. 444.

⁸⁷ Vö. Dittrich 2014. 13-14.

⁸⁸ Rada 2017. 129.

kapcsolja.⁸⁹ A fogalom használata azonban Magyarországon vitatott, ám szükségesnek tartjuk, hogy utaljunk rá, az elkeresztelési ügyek, majd az egyházpolitikai törvények valóban magukon viselték a németországi konfliktus egyes jegyeit. Jóllehet tény, hogy Magyarországon az uralkodó és több, a kormányban meghatározó szerepet játszó politikus maga is katolikus volt, ami tompította az ellentéteket. Valószínűleg ez is döntően hozzá járult ahhoz, hogy amint utaltunk már rá, összességében a konfliktusok felvállalása mellett számos engedménnyel igyekeztek a katolikusok egyháznak is kedvezni.⁹⁰

Összességében úgy látjuk, hogy minden engedmény és politikai vita ellenére a korszak folyamán a katolikus egyháznak a korábbi évszázadokban nem tapasztalt intenzív retorikai támadásokkal, kritikákkal kellett szembenéznie – a számukra olykor sérelmes törvényhozáson túl. 1870-ben a pápai csalatkozhatatlanság dogmája Róma ellen hangolta Európa liberális és nacionalista csoportjait, a kultúrharc retorikája már Magyarországon is kiforrt magát, amit számos antiklerikális röpirat bizonyít. Ekkortájt, a reformkori eredetű liberális elit kormányra jutása után, a felújuló katolikus autonómiamozgalom és az I. vatikáni zsinat légkörében tört felszínre az egyházi reformok polémiája – no meg a katolikus egyház kritikája –, mint ahogy az a század utolsó évtizedében ismét történt, immár az egyházpolitikai törvények jegyében.⁹¹ A korszaknak talán ez a két időszaka volt a leginkább hangos az egyházellenes hangoktól, de nem feledhetjük azt sem, hogy a századforduló idején új hangként a radikális baloldali és polgári politikai irány is megjelent és némileg új megközelítésből ugyan, de folytatta az „antiklerikális” küzdelmet.⁹²

A röviden felvázolt jelenségeknek köszönhetően a kiegyezést követően az egyház hazánkban is – szükségképpen a liberalizmus elutasítása miatt – a konzervativizmussal szövetségbe került. A politikai színtéren hamar megmutatkozott, hogy a katolikus egyház nem várhatja érdekeinek érvényesítését a Deák- (majd Szabadelvű) Pártra támaszkodó kormányzattól.⁹³ Az állam és az egyház között 1867 után szinte egymást követték a konfliktusok (mint kitértünk rá, a népiskolai törvény, az I. Vatikáni Zsinat csalatkozhatatlansági dogmájának kihirdetése stb.),

⁸⁹ Rada 2017. 129. A szerző tárgyalja a fogalomhasználat részleteit és historiográfiáját.

⁹⁰ Akár szűken vett témánk esetében is utalhatunk rá, hogy a városi kegyuraság körül kirobbant konfliktusok során született miniszteri határozatok jórészt a katolikus fél számára kedveztek.

⁹¹ Rada 2017. 130.

⁹² Vö. Csunderlik 2017. 213-236.

⁹³ Fazekas2002.460.

melyek természetesen hozták magukkal azt, hogy a katolikus egyház egyértelműen a konzervativizmus pártfogását kereste. Ezt erősítette még a hagyományos államegyházi státuszhoz való ragaszkodás, aminek szempontjából nyilvánvalóan sérelmes volt a protestáns felekezetekkel egy szintre történő besorolás.

Népszerű és elfogadott álláspont volt a katolikus egyházon belül az a megközelítés, amely a protestantizmus és az „elvilágiasodott” állam szövetségét, utóbbi túlterjeszkedését látta a polgári törvényhozás egyházakat érintő lépéseiben. A katolikus egyház az első időkben sajtójában, illetve az alsópapság számos képviselője révén a templomokban tudta jórészt konzervatív álláspontját hirdetni. Elég csak a Religio című folyóiratban publikált cikkeket, tanulmányokat, vagy akár számos egyházi szerző munkáját elolvasni. Rendszeresen olvashatók közöttük olyan munkák, melyek összefüggést láttatnak az állam által elfogadott törvények és a protestánsok, vagy zsidók érdekei között.⁹⁴

Ennek jegyében az 1890-es években nagy konfliktusokat generáló egyházügyi törvényeket, főként a polgári házasságot szabályozót a protestánsoknak és a velük nem ritkán egyazon említett és együttesen bíralt zsidóknak történő kedvezésként tekintették. Ezúttal is a Religio egyik igen kritikus cikkét idézhetjük, több más, hasonló hangvételű közül:

„Nagyon érdekes a polgári házasság, zsidó vallás recepcziója és minden hitvallástól való elszakadhatás »szabadságát« jelentő »egyházpolitikai« iránynyal szemben a »Debr. Prot. Lap«-nak tapsra és meghódolásra intő szózata avval a megokolással, hogy »Legyetek tökéletesek, mint a ti menygyei Atyátok tökéletes«. Hát szívesen konczédáljuk, hogy ami a polgári házasságot illeti, hát az teljesen megüti azt a mértéket, melyet Luther a házasság »tökéletességére« nézve felállított, azt tartván és hagyván örökségbe prot. atyánkfiainak, hogy a házasság csak »weltlich, menschlichting« — mint akármely adásvevési szerződés. De már abban szabad legyen kételkednünk, hogy akár Luther, akár Kálvin valaha megengedhetőnek tartották volna a zsidó vallás befogadása vagy az atheizmus

⁹⁴ Vö. Például *Bismarcknak stereotyp vádlevelei. A sajtószabadság. Protestáns veszedelem és jajgatás.* című írást, mely arról értekezik, hogy az állami házasságkötés bevezetése mellett kiálló protestánsok idővel azzal szembesültek, hogy híveik mind nagyobb számban közömbösek, illetve elfordultak egyházuktól. Ennek fokmérője pedig, hogy Poroszországban radikálisan csökkent a protestáns egyházak előtt kötött házasságok, illetve a keresztelesek száma. *Bismarcknak stereotyp vádlevelei. A sajtószabadság. Protestáns veszedelem és jajgatás.* Religio. 25. évf (1876) 29. sz. 232.

szabadsága mellett a szentírással korteskedni s azt mondani: törődjetekek bele, atyámfiai, sőt viduljon fel lelketek egy »fényes és dicső jövő« városában a zsidó vallás befogadása és a vallástalanság felszabadításának alapján, mert ez oly »állami fejlődés és előrehaladás« vagyis tökéletesség, amelyről írva vagyon: »Legyetek tökéletesek!«”.

A meglehetősen kritikus írás a következőkkel folytatja:

*„Debreczen, Debreczen! Mindent elvártunk volna tőled, csak azt nem, hogy a keresztény vallás erkölcsi fenségének magasztos maximáját, a »legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok« az elzsidósodás és elistentelenedés szabadságának ajánlására fogod valaha felhasználni”.*⁹⁵

A katolikus egyház felső vezetése, illetve számos katolikus egyháztag tehát kritikus hangon támadta a dualizmus korszakának egyházuk szempontjából sérelmesnek vélt törvényeit, nem ritkán összemossa a protestantizmus szellemiségét, intézményeit, hitelveit a világi törvényhozás „ártó szándékával”. Utalhatunk az egyházügyi törvények elfogadását megelőző elkeresztelési ügyekre is, ahol komoly dilemma volt, hogy a rendeletek értelmében a törvény szerint protestáns felekezetű gyermekeket „ki kellett adni” a protestáns lelkésznek, ám ez a eretnekeknek történő „kiszolgáltatást” jelentette. Az elkeresztelések kapcsán sokszor arra találunk utalást, hogy a főpapság köreiből voltak mérsékeltebb hangok, míg az alsópapság tagjai között sokan valóban „beleálltak” a konfliktusokba, vállalva a büntetéseket, ezzel kivívva a konzervatív oldal tiszteletét.⁹⁶

Úgy találtuk, hogy az elkeresztelési ügyek vagy akár az általunk vizsgált városi kegyuraságot érintő konfliktusok összecsengenek azzal a szakirodalomban is megjelenő tézissel, miszerint a katolikus alsópapság mind konzervatívabb felfogást képviselt, egyházi szempontból egyfajta öntudatra ébredés zajlott le a század utolsó egy-másfél évtizedében.⁹⁷ Mint látni fogjuk, a vizsgált konfliktusok során többször úgy is értékelik, hogy a viták abban az értelemben

⁹⁵ *Mit csinálnak protestáns atyámfiai otthon?* Religio. 53. évf. (1894). 45. sz. 424-425. A cikk a protestáns lapok egyházügyi törvények kapcsán adott reflexióit bírálja.

⁹⁶ A kegyúri vitákhoz kapcsolódó példaként láthatjuk majd a soproni kegyúri konfliktus kapcsán Póda Endre plébánost, aki az elsők között vett részt az „elkeresztelésekbe” és fontos szerepet játszott a soproni katolikus közösség megerősítése szempontjából.

⁹⁷ Bednárík 2020. 43-44. Bárth 2013. 31.

„jót tettek” a katolikusoknak, hogy segítették szerveződésüket, politikai érdekérvényesítésüket és leszámoltak a „szemlesütött” katolikus hozzáállással.⁹⁸

Mindezek fényében úgy látjuk, tagadhatatlan, hogy volt ellentét a katolikus egyház konzervatív szárnya és az egyéb felekezetek (főként protestánsok és izraeliták) között. Azt is elfogadhatjuk, hogy a köznyelv ezt a meglehetősen konzervatív irányt rendre az ultramontán jelzővel illette, maga is hasonló szellemű, élénk támadásokkal sújtva az egyházat, gyakran összemosva a liberális törvények mellett egyébként kiálló, vagy akár azokat képviselő katolikus képviselőket (legyen az világi vagy egyházi) az egyház konzervatív irányvonalával.

IV. 2. A katolikus autonómia

A dualizmus korszakában tehát a katolikus egyház megítélése szempontjából számos sérelmes törvény született, melyek ellenkeztek a kánonjoggal (mint például az „elkeresztelés”), vagy elvi alapon sértették az egyház felfogását (mint például a polgári házasság bevezetése). Nem véletlen, hogy élénk tiltakozást váltottak ki a katolikus egyház főpapjaiból és az alsópapság tagjaiból, bírálták azokat egyházi publicisztikákban, akárcsak a szószékekről. Ennél is súlyosabb, pontosabban gyakorlati szempontból jelentősebb problémaként jelent meg, hogy rá kellett döbenniük, akár a katolikus egyház belügyeibe is beleszólhatnak „illetéktelenek” – mivel a protestáns egyházakkal vagy az izraelita egyházközségekkal ellentétben nem létezett katolikus autonómia, vagyis az egyház minden törvényhozói szándék ellenére „ezer szálon” kötődött az államhoz. Ennek a helyzetnek a feloldására törekedtek a katolikus autonómia kidolgozásával és megalkotásával, végig az egész korszak folyamán. A városi kegyuraság gyakorlását érintő viták esetében látni fogjuk, hogy milyen következményekkel járt ennek az intézményi keretnek a hiánya. A következőkben már csak azért is foglalkoznunk kell a kérdéssel, mert a városi kegyuraságot érintő konfliktusok során majd minden „szereplő” számára világos, hogy az ügy érdemi rendezésének előfeltétele valamiféle katolikus autonómia létrehozása. Ezek részleteiről viszont, ahogyan látni fogjuk, eltérő elképzelések léteztek.

De mit is jelentett pontosan a katolikus autonómia? Magyarországon az 1860-as évek végén a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot betöltő Eötvös József igyekezett a

⁹⁸ Érdemes idézni Salacz Gábor által Eötvös Józsefnek tulajdonított mondást: „Menj, kérdezz meg egy reformátust, milyen vallású, büszkén fogja felelni, hogy kálvinista. Kérdezz meg egy katolikust, bocsánatot fog kérni, mert katolikus.” Salacz 1974.13. Bednárík 2020. 44.

katolikus autonómia megteremtésével megreformálni az állam és a katolikus egyház kapcsolatát. Eötvös ez irányú politikájára az 1820-as és 1830-as évektől terjedő liberális katolicizmus gyakorolt jelentős hatást, a miniszter egyházakkal kapcsolatos nézetei szervesen illeszkedtek a nyugat-európai katolikus liberalizmus törekvéseihez. A Franciaországban kibontakozó szabad-elvű irányzat alaptétele szerint el kell oldani azokat az évszázados kötelekeket, amelyek az egyházat az államhoz kötötték. Képviselői hangsúlyozták, hogy a valláshittételeinek és szertartásainak, azaz belső lényegének változatlan fenntartása mellett szükség van a katolikus egyház külső megújítására. A társadalomfolytonos változását az egyháznak is követnie kell befolyása megőrzése érdekében. Ennek egyedüli módját abban látták, ha az egyház teljes tekintélyével a liberális szabadságjogok (úgy mint az egyéni és polgári jogok; a sajtó, a vallás, valamint az egyesülés és társulás szabadsága) megteremtése mellé áll, továbbá, a felekezeti egyenlőség elve is csak a katolikusok autonómiájának megvalósulásával teremthető meg.⁹⁹

A hazánkban elsősorban Eötvös József nevéhez köthető koncepció viszont nem egyezett a katolikus egyház vezetői által képviseltekkel. Eltérő elképzelések, tervek voltak ismertek, a konzervatív klérus támogatását élvező elgondolástól, az egészen radikális tervekig. Ebben a tekintetben, tehát három jól elkülöníthető koncepció körvonalazódott. Az *egyházias megközelítés* tisztán konzervatív érdekből, jogvédelmi és jogbiztosítási céllal kívánta létrehozni az önkormányzatot. Az egyház vezető körei a lehető legnagyobb mértékben át akarták venni a korábbi állami jogköröket. Ezt úgy próbálták elérni, hogy a korszellem jegyében az egyház ügyeinek irányításában megjelenjenek a világi hívek is, de valóságos befolyás nélkül, inkább csak demonstratív céllal. A *mérsékeltliberális* elgondolás a vallás és a liberális haladáseszme összeegyeztetésének szándékával kívánt a világiaknak valós befolyást az egyházi életbe, meghagyva azonban a hagyományos belső szervezeti és dogmatikai rend kereteit. A *radikális szemléletűek* egyetértettek a liberálisokkal a reform szükségességének hirdetésében, azzal az alapvető különbséggel, hogy ennek zálogát az egyház demokratikus és nemzeti szellemben történő gyökeres átalakításában látták.¹⁰⁰

Eötvös elsősorban a protestáns egyházak autonómiáját ajánlotta a katolikus egyházi vezetők figyelmébe, az autonómia jegyében történő átszervezéstől pedig a katolikus egyház belső

⁹⁹ Cieger 2013. 339-341. Csorba 2007. 15. Csorba 1999. 99-100.

¹⁰⁰ Sarnyai 2001. 98.

életének javulását, a katolikus oktatási intézmények erősödését és a hitélet fellendülését várta.¹⁰¹ Az egyházi vezetők részéről viszont burkolt ellenállás fogadta a miniszter javaslatait, míg az Országgyűlésben a témához kapcsolódó felszólalók közül többen még radikálisabb változásokat tartottak célszerűnek, így lényegében mindhárom felvázolt koncepció egyidőben szerepelt a politikai napirenden.¹⁰² Ezek fényében úgy tűnhet, a résztvevők „elbeszéltek egymás mellett”, így a kiegyezést követő években nem is sikerült rendezni a katolikus autonómia ügyét.

Nem függetlenül a városi kegyuraságot érintő jogi bizonytalanságok egyre nagyobb visszhangjától, az 1880-as években inkább az alulról szerveződő egyházközségek megalapítása iránt mutatkozott igény, pontosabban az állam részéről immár ebben látták a konfliktusok feloldásának lehetőségét. Ezt jelzi, hogy 1886. február 17-én Trefort Ágoston miniszter a püspöki karhoz intézett levelében a helyi autonómiák létesítésére tett javaslatot.¹⁰³ Ugyanezt az álláspontot fogalmazta meg Trefort utódja Csáky Albin is, 1890. január 22-én a Képviselőházban.¹⁰⁴

Az autonómia igénye ezt követően az egyház által különösen is fenyegetőnek ítélt 1890-es évek törvényei kapcsán került ismét hangsúlyosan a politika napirendjére. A századfordulóra sikerült is egy szervezetszabályzat-tervezetet készíteni, de érdemi előrelépés ezt követően nem történt.¹⁰⁵ Több évnyi előkészítő munkát követően az egyházi vezetés távolságtartása gátolta meg az érdemi rendezést. Az Autonómia-kongresszus feliratot is küldött az uralkodónak, a szabályzattervezettel és a jogfenntartó nyilatkozattal együtt, melyet 1902. március 13-án adtak át Ferenc Józsefnek. Az uralkodó mindezt Wlassics Gyula kultuszminiszterhez továbbította véleményezésre. A miniszter elkészítette a királyi válaszlevél tervezetét és bemutatta azt az uralkodónak. Ferenc József ezúttal a püspöki kar véleményét kérte. A főpapi testület azonban csak

¹⁰¹ Eötvös egyházszerkezeti szempontból meglehetősen kritikusan állt saját egyházához. Úgy vélte, az állam csak akkor adhatja meg egy felekezet számára az autonomikus jogokat, ha az biztosítani tudja iskoláinak és egyházi javainak leghatékonyabb kezelését. A protestánsok esetében ez biztosított, mivel a presbiteriális felépítés révén a protestáns állampolgárok összessége befolyással bír arra, hogy a lehető leghatékonyabban gyakorolják a fenntartói jogokat. Csorba 1999. 99.

¹⁰² Cieger 2013. 340-341.

¹⁰³ Vö. Herger Csabáné 2008. 30.

¹⁰⁴ Érdemes idézni a miniszter felszólalását: „Az autonómiára csak akkor lehet átmenni, csak akkor fog az igazi élet virulni, ha az lassankint alulról fölfelé fejlődik. (...) Előbb a hitközségekben kell megcsinálni a helyi autonómiát, és akkor, mikor ennek már életgyökerei megvannak, következik az egyházmegyei autonómia és azután ennek betetőzéseként a központi országos autonómia. Csak ez úton létesülhet igazi autonómia, mert csak ez úton fog élet támadni az autonómia keretében”. Forrás: *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. Tizenötödik kötet. Budapest 1890. 219.

¹⁰⁵ Fazekas 2008. 17.

négy és fél év elteltével, 1906. szeptember 2-án kelt feliratában nyilatkozott a szabályzat-tervezetről.¹⁰⁶Az autonómia szervezése ezúttal is megrekedt.

Vizsgált korszakunk utolsó ide kapcsolódó momentuma volt, hogy 1917. december 21-én benyújtotta Apponyi az első katolikus egyházi autonómia megvalósítására vonatkozó törvényjavaslatát. A törvényjavaslat a katolikus autonómia becikkelyezéséről és nem megadásáról szólt, melynek jogalapját az 1848. évi 20. tc. 2. §-ban rögzített jogegyenlőség elve képezte. Az autonómia hatáskörébe sorolták – a legfőbb kegyúr jogait és az államijogokat sértetlenül hagyva – az egyházi vagyoni és iskolai ügyeket, az alapokkal és alapítványokkal való rendelkezés jogát, elemi, közép- és főiskolák felállításának lehetőségét, a vagyonszerzési jogot és az adókiivetés jogát, mely közigazgatási úton érvényesíthető. A szervezet kialakítását szervező gyűlés keretében valósították volna meg, ez feladatát a hierarchikus jogok és a legfőbb kegyúri jog figyelembe gyakorolta volna. A törvényjavaslatszólt a katolikus vallásalap és tanulmányi alap átadásáról is, melyek felett ezzel megszűnt volna az illetékes minisztérium rendelkezési joga.¹⁰⁷

A törvényjavaslat elfogadására ezúttal sem került sor. Felmerült azonban olyan lehetőség is, mely szerint az autonómiát kizárólag egyházi alapon, egyházmegyei keretekben, valamint a megyei gyűlésre helyezve lehetne megszervezni. Az alulról szerveződő autonómia esetében a törvény elfogadására sem lenne feltétlenül szükség.¹⁰⁸

A katolikus autonómia megszervezésére a korszak folyamán nem került sor, hiánya gyakran szembeötlött a politikai viták során, akár az egyes városok esetében is. Kisebbségi pozitív előrelépések történtek ugyanakkor, melyek talán nem is kaptak jelentősebb nyilvánosságot. A városi kegyuraságot érintő viták feloldása gyanánt több városban (például Sopronban) megalkult a helyi egyházközség, amely a meglévő törvényi keretek között magához vonta a (helyi) katolikus egyház belső életének szervezését, az ingatlanok fenntartását és a plébánosválasztás jogát. Mindezekkel együtt pedig a katolikus érdekvédelmet is sikeresen tudta megszervezni. A továbbiakban pedig érdemes kitérni az Erdélyi Katolikus Státusz „intézményére”, mely évszázados hagyományokra támaszkodva ugyancsak áthidalta az autonómia hiányával együtt járó problémákat.

¹⁰⁶ Herger 2008. 32-33.

¹⁰⁷ Herger 2008. 33.

¹⁰⁸ Herger 2008. 33.

IV. 3. Az Erdélyi Római Katolikus Státusz

Az Erdélyi Római Katolikus Státuszról érdemes tehát részletesebben írni, mivel sajátos történelmi fejlődése következtében lényegében kizárta a kegyúri jog gyakorlására vonatkozó vitákat. Nem véletlen, hogy a témával foglalkozó kortársak gyakran követendő példaként tekintenek az erdélyi állapotokra, ahol a katolikusfelekezet viszonyai sokkal rendezettebbek, az autonómiának köszönhetően.¹⁰⁹ Erdélyben – ahol a talán túlzottan idealizált kép ellenére is akadtak viták a katolikus egyházon belül – létezett az az autonómia, mely létrehozására a dualizmus évtizedei során, bár törekedtek rá, nem született meg.

Az egyházi közigazgatásról készült kortárs kézikönyv az alábbi összefoglalását adja az erdélyi viszonyoknak:

*„A hitközségben minden kath. családfő, ki önálló házat tart, és semmi bélyegző s botránykozató cselekedettel keresztény kath. jellegétbe nem szennyezte, a hitközségi közgyűlésnek tagja, s mint ilyen szavazattal bír az előforduló egyházi és iskolai ügyek elintézésében. A hitközségi közgyűlés hatásköre kiterjed a községi templomra és iskolára, ezeknek vagyonára, a községben létező kegyes alapítványokra, a keresztény tisztességes élet és rendtartás védelmére, továbbá a lelkész és kántortanítók megválasztására is a teljesített kegyúri kötelességeknél fogva arra jogosult hitközségekben. Hitközségi közgyűlés rendszeren minden évben egyszer összehívandó, hogy az azon évben lefolyt egyházi és iskolai ügyek állásáról és sürgősebb szükségéről értesíttessék, s ezek iránti intézkedéseit megtehesse. A gyűlést a plébános hívja össze, ki annak rendes elnöke”.*¹¹⁰

Az Erdélyi Római Katolikus Státus, mint az erdélyi katolikus egyházmegye több évszázados múltra visszatekintő intézménye tehát példaértékűnek számíthatott az autonómiát érintő viták idején. Nem véletlen, hogy Cserenyey István hangsúlyozta, az Erdélyi Egyházmegye területén „... egyetlen plébánia nincs, melyben akatolikus tényezők szerepelnének a *juspraesentandi*

¹⁰⁹ Cserenyey 1904. 64.

¹¹⁰ Eötvös 1889. 65.

gyakorlásánál, pedig a lakosság vallási és nemzetiségi tekintetben nagyon vegyes”.¹¹¹ Szükséges röviden összefoglalni a kortársak elismerését kiváltó, jelentős országrészre kiterjedő intézményrendszer történeti hátterét és fejlődését.

A Római Katolikus Státusz eredete a 16. század közepéig nyúlt vissza, azokba az időkbe, amikor Erdély az 1568. évi tordai országgyűlés keretében egyébként Európában egyedülálló szabadságot biztosított az újonnan létrejövő felekezetek számára. Ez az időszak ugyanakkor az erdélyi katolikus közösség szempontjából kevésbé dicsőséges. A gyorsan teret nyerő reformáció a katolikushierarchiát megsemmisítette, intézményeit (káptalan, szerzetesrendek, plébániák, iskolák, betegotthonok) felszámolta, átalakította, az anyagi alapjait kisajátította. A katolikus egyház szekularizálásának élvezői, az esetenként anyagilag is érdekelt protestáns főurak, 1556-ban országgyűlési határozattal elűzték Bornemissza Pál püspököt, majd a „*pápista-papokra*” (1566. március 10-i tordai országgyűlés) mondták ki az országból való kitiltó végzéseket, így a katolikus közösség vezető nélkül maradt.¹¹² Az 1610-ben tartott besztercei országgyűlésen nyíltan megfogalmazták és megerősítették „*a pápaspapoknak püspökük ne legyen*”.¹¹³

A főpásztor nélkül maradt katolikusok felismerték, hogy maguknak kell megvédeniük egyházukat, amiben legfeljebb a laikus főurakra számíthattak. A reformációhatására Erdély népe – a Székelyföld egyes részeinek kivételével – döntően valamelyik protestáns hitre tért át. Ez a kétségbeejtő állapot tette szükségessé a katolikushitben megmaradt székely és magyar nemesek összefogását hitük megőrzésére, az egyházuk fenntartására, jogainak és javainak megmentésére. Az összefogás eredményeként az 1653-ban kiadott első erdélyi törvénykönyv, az *Approbatae Constitutiones* katolikusokat a többi három felekezettel egyenjogúsította és megengedte, hogy egyházi, iskolai és alapítványi ügyeiket maguk intézhessék.¹¹⁴

Az Erdélyi Római Katolikus Státusz nevét az 1615. évi erdélyi országgyűlésen kapta, amikor a katolikus tagok *Status Catholicorum* néven tömörültek. Itt előadták sérelmeiket és

¹¹¹ Cserenyey 1904. 66.

¹¹² Kulpinszky 2009. 45-46.

¹¹³ Sas 2002. 66.

¹¹⁴ Kulpinszky 2009. 46.

felvállalták egyházuk érdekeinek képviselését, védelmét.¹¹⁵ Mivel az országgyűlésnek katolikus pap nem lehetett tagja, kizárólag laikusokra hárult az egyház ügyeinek intézése. Az intézmény sikerét, elfogadottságát jelzi, hogy a fejedelemség megszűnését követően a katolikus önkormányzat nem veszítette érvényét, hanem tovább élt. Rendszeres időközönként – főként az országgyűlések alkalmából – tartottak státusgyűléseket, ahol egyháziak és világiak az aktuális ügyeket megtárgyalták és állást foglaltak az egyházat érintő aktuális politikai kérdésekben. Az autonómiára utaló további feladatuk volt az alapítványok kezelési ügyeinek intézése, a gyarapodó iskolai vagyon kezelése és ebből a tanító- és nevelőintézetek fenntartásáról való gondoskodás, valamint a tanítás és nevelés ügyei feletti intézkedés.¹¹⁶

1716-ban, több mint másfél évszázad elteltével foglalta el ismét püspök az Erdélyi Egyházmegye püspöki székét, báró csíkkarfalvi *Mártonfi György* személyében. A státusz ennek ellenére életben maradt, ezzel is értékelve jogosultságát, hatékonyságát és az összefogás eredményességét.

Az autonómjogkör 1767-ig tartott ki, viszonylag érintetlen állapotban. Ekkor ugyanis Mária Terézia alapított egy, az erdélyi kormányzéken (Gubernium) belül, de működését tekintve tőle független katolikusbizottmányt, az ún. *Commissio Catholica*-t, amely a királynő által létrehozott luzitániai alapot volt hivatott kezelni.¹¹⁷ Később, az abszolutizmus szellemében az uralkodó magához ragadta a katolikus egyházi és iskolai ügyek intézését is. Így hatáskör nélkül maradtak a státusgyűlések, majd egyre ritkábban ülészttek. Mindezek fényében nem véletlen, hogy a *Commissio Catholica* létét a régebbi hagyományokra visszatekintő Státusz mindig is sérelmezte.¹¹⁸

Az 1848-as, majd 1866-os és 1867-es változások az Erdélyi Katolikus Státusz „újjáéledését” hozták, ami talán meglepő a magyarországi autonómiafejlémények kevésbé sikeres

¹¹⁵ Sas Péter történész emlékeztet, az erdélyi fejedelemség országgyűlésein a három erdélyi nemzet rendjei (magyar, székely és szász) és a négy bevett vallás (katolikus, református, lutheránus és unitárius) karai, – azaz státusai – külön-külön tanácskoztak. Az így született állásfoglalást, kérést, határozatot terjesztették az országgyűlés plenáris ülése elé. Az előbb említett karokból alakult ki a négy bevett vallásfelekezet autonómiája. Korabeli elnevezésüket, – Status – egyedül a katolikusok őrizték meg. Sas 2002.

¹¹⁶ Kulpinszky 2009. 46-47.

¹¹⁷ Surányi 1897. 96. Luzitániai Alap, vagy Vallási Alap: erdélyi vallásalap. 1767-ben hozták létre a portugáliai jezsuiták missziós pénzéből. Egy lisszaboni kereskedő adományozta az indiai missziók költségeire, de Mária Terézia megszerezte az erdélyi egyházmegye számára, s Vallási Alap néven az erdélyi egyházmegye közbegyongát képezte. Kovács 1999. 37.

¹¹⁸ Kulpinszky 2009. 47.

eredményeit tekintve. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a dualizmus korában – annak első éveiben – az Erdélyi Katolikus Státusz „felülkerekedett” a Mária Terézia által oktrojált Comissio Catholica-val szemben.

Az 1866. január 10-én tartott kolozsvári státusgyűlésen a korábbi gyakorlat alapján új Szervezeti Szabályzatot készítettek. Az akkori püspök, Fogarassy Mihály elnöklete alatt és az ő tervezete szerint állapították meg a státusgyűlés tagsági szervezetét és hatáskörét. A gyűlés évente egyszeri összehívásáról az erdélyi püspök, vagy annak hiányában a káptalani helynök rendelkezhetett, aki egyben a gyűlés elnöki tisztségét is betöltötte. A világi rész képviselőiben a római katolikus főispánok és főtisztek, a szintén a katolikus egyházhoz tartozó szabad királyi városok főbírái, a kolozsvári főtanoda nem egyházi tanárai és a kegyurak (akik pl. kápolnát és papot tartanak) jelenhettek meg. Rajtuk kívül a több mint 5000 római katolikus főt számláló városok és más helyiségek küldhettek még egy-egy képviselőt. (Kolozsvár kivételnek számított, innen három képviselő is mandátumot kaphatott).¹¹⁹ Ami pedig a Comissio Catholica feletti „győzelmet” illette, meghatározták:

*„Minthogy pedig egy ily nagygyűlés a kezelési teendőket nem végezheti, erre nézve abban állapodott meg az erdélyi kath. Státusz, hogy a királyi főkormány-
szék mellett ennek nevében működő jelenlegi katolikus egyházi, iskolai és
alapítványi bizottság megszüntetésével, ennek helyébe a státusgyűlés válasz-
szon egy huszonnégytagból álló bizottmányt, mely a catholica commissio he-
lyébe lépve, annak teendőit végezze; egyszóval egyházi, iskolai és alapítványi
ügyeinket — a státusgyűlésének rendelkezése szerint — kezelje; felvén e
végre .a szükséges hivatali személyzetet is”.¹²⁰*

A szabályzat elfogadását követően felterjesztéssel fordultak a királyhoz, mint a római katolikus egyház legfőbb kegyurához. Kérték szabályzatuk jóváhagyását, valamint az egyházi, iskolai és alapítványi vagyonnak a Státusgyűlés rendelkezése és kezelése alá bocsátását.¹²¹

¹¹⁹ Sas 2002. 69. *Kivonat az 1866. évi státusgyűlés jegyzőkönyvéből.* Közli: Az Erdélyi Római Kath. Státusz fontosabb jogtörténelmi okmányai. Cluj-Kolozsvár, 1926. 9-10.

¹²⁰ *Kivonat az 1866. évi státusgyűlés jegyzőkönyvéből.* Közli: Az Erdélyi Római Kath. Státusz fontosabb jogtörténelmi okmányai. Cluj-Kolozsvár, 1926. 10.

¹²¹ Sas 2002. 70.

A gyűlésen történetekre válaszoló Ferenc József király dekrétumát báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter juttatta el Fogarassy Mihály püspöknek. Az 1867. szeptember 12-én kelt leírat a következő, határozottan kedvező választ adja:

*„Az érintett kérvényben foglalt indokok helyességét, alaposságát egész lelkemből osztva, nem késtem e részben pártoló legalázatosabb előterjesztéssel Őcs. és apostoli kir. Felségéhez járulni, minek folytán Ő. cs. és apostoli kir. Felsege folyó évi augusztus 19 én kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy az erdélyi főkormányzárnél fennálló úgynevezett katholika commissio megszüntetvén, az eddig annak hatásköréhez tartozó ügyek az erdélyi róm. kath. Státusnak 1866-ik évi jan. 10 én Kolozsvárt tartott gyűlése jegyzőkönyvében körülírt szerkezetű gyűlésnek és az annak kebeléből választandó bizottmánynak befolyásával kezeltessenek és intéztessenek azon módozatok szerint, melyeket ó Felségének magyar kormánya az összes érdekeltekkel egyetértőleg legfelsőbb kegyúri és főfelügyelői jogainak csorbítása nélkül fog megállapítani és legfelsőbb elhatározás alá terjeszteni”.*¹²²

A Katolikus Bizottság megszüntetése után a régi rend és gyakorlat csak 1873-ban állt vissza. Az következő időszakokban a királyi jóváhagyás alapján funkcionált a Státus és tevékenysége alapjául is az említett leírat szolgált. A jóváhagyott szabályzat szerint, mint egyházmegyei önkormányzat az általa kezelt egyházmegyei alapokból az állami törvényekkel összhangban egyházakat, iskolákat és hozzájuk kapcsolódó más intézményeket tarthat fenn és segítséget nyújt az erdélyi püspöknek a katolikus tan- és nevelésügy kérdéseiben, valamint a katolikus közszellem kialakításában.¹²³

A katolikus autonómiát erősítette meg az egyesült országgyűlés is, amikor az 1868. évi XLIII. törvénycikkben úgy határozott, Erdély mindazon törvényei, melyek a vallások

¹²² *Az apostoli Magyar Király, mint legfőbb Kegyúr jóváhagyása.* Közli: Az Erdélyi Római Kath. Státus fontosabb jogtörténelmi okmányai. Cluj-Kolozsvár, 1926. 9-10.

¹²³ Sas 2002. 70.

önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét biztosították, továbbra is „*sértetlenül fentartatnak*”.¹²⁴

Fogarassy Mihály püspök elnöklete alatt 1873. május 12-14. között státusgyűlést tartottak Gyulafehérváron. A gyűlés jegyzőkönyvének áttanulmányozása után Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter június 16-án kelt iratában elismerte a Státusgyűlés törvényességét, majd jóváhagyólag tudomásul vette a 24 tagú igazgatótanács megalakulását és azt a határozatát is, mellyel hatáskörébe utalta mindazokat az ügyeket, melyeket addig a katolikus bizottság intézett. Az új igazgatótanács a mindenkori megyéspüspökkel és a káptalani helynökkel együtt nyolc egyházi és tizenhat világi személyből állt. Rajtuk kívül részt vett a tanács munkájában a világi elnök, az előadó és a titkár, valamint a megválasztott tisztviselők: a pénztárnok, az ellenőr, a számvevő, a jogtanácsos. Ők csak tanácskozási joggal rendelkeztek, szavazniuk nem lehetett.¹²⁵

A Szentszék 1895-ben a szokásjog alapján tudomásul vette az Erdélyi Római Katolikus Státust, melynek működését a legfőbb vatikáni kormányzati hatóságok közül a jogosult pápai bizottság, a Congregatio Concilii 1904. június 1-én jóváhagyott.¹²⁶

Az Erdélyi Katolikus Státusz fennállása és a dualizmus korszakában történt megújulása jelzi, hogy létezett mód a katolikus autonómia biztosítására és működtetésére. Jelzésértékű ugyanakkor, hogy a három évszázadra visszatekintő hagyomány ellenére az 1868-as és 1873-as újjászervezés nem volt vitamentes: a laikus és klerikus koncepciók ebben az esetben is egymásnak feszültek az autonómia terjedelmét illetően.¹²⁷ Úgy látjuk tehát, hogy a korszakra jellemző konfliktus Erdélyben is tetten érhető volt, ám a hagyomány és a már meglévő intézményi keret azonban „válságállónak” bizonyult és biztosította a működést, továbbra is fenntartva egy példaértékű autonómiát az erdélyi katolikusok számára.

¹²⁴Ezer év törvényei. Internetes elérés: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&print-Title=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (utolsó letöltés: 2022. június 30.)

¹²⁵ Sas 2002. 70. illetve *Az Erdélyi Római Kath. Státus fontosabb jogtörténelmi okmányai*. Cluj-Kolozsvár, 1926. 4-5.

¹²⁶ Sas 2002. 70.

¹²⁷ Holló 2011. 448-449.

IV. 4. A protestánsok és a szabadelvű egyházpolitika

A protestantizmus politikai elhelyezkedését tekintve első ránézésre egyszerűnek tűnik a helyzet: a nemzeti és liberális hagyományokkal rendelkező protestáns egyházak (és a törvényhozásban pártállás szerint részt vevő zsidók) támogatták a szabadelvű jogalkotást, hiszen annak révén várhatták egyenjogúsításuk teljessé válását.¹²⁸ Ez az egyértelműnek tűnő kép nagyon gyakran visszaköszön a történeti irodalomban is, idézhetjük itt többek között *Bucsay Mihály*¹²⁹ protestáns történészt, aki egyértelműen kijelenti, hogy „... a protestáns szellem eredendően liberális és nemzeti”, a magyar ember pedig „... születésétől fogva liberális és patrióta, azaz protestáns”.¹³⁰

A szabadelvű politika hozzákapcsolása a protestantizmushoz – pláne tárgyalt korszakunkban – egészen egyértelmű hagyományokra épül. A 16. században színre lépő reformátorok működése nyomán kerül felszínre a vallásszabadság kérdése, amely természetes módon hozza magával a jogegyenlőség eszméjét polgári és vallási tekintetben is. A protestantizmus révén születik meg többek között az egyetemes papság elve, amely elveti a római egyház hierarchikus felépítését. Az egyetemes papság bevezetése az első lépésnek tekinthető az újkori állam létrejöttének folyamatában, hiszen ez az elv magában hordozza a törvény és a végrehajtó hatalom előtti egyenlőséget. Luther Márton szavaival: „... mivel a világi hatalmat Isten rendelte a rosszak megbüntetésére és a jók megvédelmzésére, ezért hagyni kell, hogy szabadon gyakorolhassa hivatalát a keresztyénség egész testében, nem akadályoztatván semmilyen tekintélytől, legyen az pápa, püspök, pap, szerzetes, apáca vagy bármi.”¹³¹

¹²⁸Balogh-Gergely 2005. 42.

¹²⁹ Bucsay Mihály: (Tarczal, 1912. júl. 8. - Bp., 1988. júl. 8.): református lelkész, teológiai tanár. Teológiát Sárospatakon, Debrecenben és Halléban tanult, egyben lélektant, görög és latin nyelvészetet, pedagógiát is hallgatott. 1935-ben Debrecenben filozófiai doktorátust szerzett. 1941-ben vallásstanári, 1942-ben teológiai magántanári vizsgát tett Sárospatakon, 1944-ben teológiai doktorátust szerzett Debrecenben, 1950-ben ugyanott egyetemi magántanárrá képesítették. Fő művei: A realitás kérdése a kriticizmuson belül és a kriticizmuson túl (Debrecen, 1935); A kantianizmus válsága (Bp., 1942); A magyar református egyház története (társszerzőkkel, Bp., 1949); Geschichtedes Protestantismus in Ungarn (Stuttgart, 1959); Der Protestantismus in Ungarn (1521-1978) (I-II, Wien-Köln-Graz, 1977-1979); A protestantizmus története Magyarországon (Bp., 1985).

¹³⁰ Bucsay 1985. 211. A tétel részletesebb kifejtéséhez vö.: Hatos2005. 94-97.

¹³¹ Armin Adam idézi: Luther: *An denchristlichen AdeldeutscherNation von deschristlichen Standes Besserung*. Armin 2008. 110.

A németalföldi természetjogászok kálvini vallásfilozófiából átvett jogegyenlőségi eszméje nagyban elősegítette a polgári államberendezkedés kiépítését. A természetjog képezte a legfőbb hivatkozási alapot a társadalmi szerződés és az ellenállási jog elméletében, valamint az abszolút hatalom korlátok közé szorítására irányuló törekvésnél is.¹³² Ennek köszönhetően tehát leszögezhetjük, hogy a protestantizmus szellemi háttere nagyban segítette a felvilágosodást, a szekularizációt és az individualizációt.

Magyarországon a történeti múlt is a szabadelvű politika irányába mozdította el a protestáns felekezeteket: hazánkban főleg a 16-18. századot jellemezte a protestánsok által elszenvedett számos joghátrány, amit néha valóságos üldöztetés, komolyabb összetűzések, jobb esetben az országgyűléseken folytatott vallásügyi küzdelmek tarkítottak. Az evangélikus és református vallásoknak korlátozottan 1608-tól (az 1606-os bécsi béke törvénybe iktatásától) biztosították a vallásszabadságot, és ez a két felekezet is bevett felekezet (*religio recepta*) lett. A II. Lipót uralkodása alatt született 1791-es törvények ezt fogják megerősíteni (illetve kiterjeszteni a görögkeletiekre).¹³³ Az 1791-es törvények tekinthetők majd az 1848-ig tartó időszak vallásügyi alapjának.

A reformkorszakban kezd kibontakozni az a politika, amely a dualizmus korában teljesedik ki, és fő támogatói között nagy számban megtaláljuk a protestánsokat. Igaz ugyan, hogy a reformkorszak folyamán a katolikus egyház uralkodó jellege továbbra is megmarad, de a korszakban már jelentős a jogi és vallási egyenlőségért folytatott küzdelem: a reformországgyűléseken a liberális ellenzék a vallásszabadság és egyenlőség megvalósítását a magánjogi szférába is érvényesíteni akarta, míg a konzervatív erők a katolikus államegyházi státusz megőrzéséért küzdöttek.¹³⁴ A reformkori országgyűléseken liberális támogatással fokozatosan erősödött a protestantizmus érdekérvényesítő szerepe: az 1832-1836-os országgyűlésen pl. az alsótábla nagy többséggel elfogadott egy javaslatot, amely hatálytalanította volna a protestánsok számára igencsak sérelmes reverzális adás kényszerét vegyes házasságok esetén. Ez a javaslat azonban a felsőtáblán már nem nyerte el a többség hozzájárulását, mert ott „... a római katolikus hierarchia és arisztokrácia volt többségben”.¹³⁵ Igaz ugyan, hogy a reformkorban még nem

¹³² Herger 2010. 66-67.

¹³³ Balogh 2010. 15.

¹³⁴ Balogh 2010.15.

¹³⁵ Bucsay 1985. 182.

fogadják el az 1867 utáni időszak egyházpolitikai törvényeit, az azonban már a fent említett példa nyomán is látszik, hogy a katolicizmus primátusa ekkora már korántsem jelentett kizárólagosságot és abszolút hegemóniát.

A fenti hagyományokra támaszkodva és az 1867 utáni törvényhozást látva egyértelműnek tűnik tehát, hogy a protestantizmus a szabadelvű politika egyik legfőbb támogatója, szövetségese volt tárgyalt korszakunkban. Ezt a képet igyekeznek némileg árnyalni *Brandt Julianne* 1999-ben megjelent tanulmányában.¹³⁶ A szerző úgy véli, hogy a protestánsok politikai kötődései kapcsán nem szabad megfeledkezni arról, hogy etnikailag nem képeztek egységes csoportot: közismert tény, hogy Magyarországon a kálvinisták majdnem mind magyar anyanyelvűek, az evangélikusok pedig szlovákok, németek illetve magyarok. Ugyancsak árnyalja a képet, hogy a 19. századi magyarországi protestantizmus – intenzív német szellemi hatások révén – teológiailag is tagolt volt: az ortodoxia, liberalizmus és a neoortodoxia voltak az egymásnak feszülő fő irányzatok.¹³⁷ Az eltérő irányzatok természetesen az általuk képviselt társadalommodellekben is más-más véleményeket hangoztattak, míg a nemzetiségi kisebbségeknél a kisebbségi érdekérvényesítő motiváció játszhatott közre. A 19. század második felében azonban még határozottan a liberális protestantizmus volt túlsúlyban. A magyar liberális protestantizmus, illetve belőle fakadó „*magyar kálvinizmus*” is az Európa-szerte általános gondolkodási minták szerint kapcsolta össze a haladás egyetemességérvényét és a nemzet fejlődésének teológiáját.¹³⁸ A reformkor emlékezete sem volt oly távoli, amikor is alapvető tapasztalat volt, hogy a liberális jogkiterjesztés a katolikus egyház dominanciájának visszaszorítását és egyben a protestáns felekezetek diszkriminatív állapotból történő fokozatos felszabadulását jelentette.¹³⁹

Távolságot tartva ugyan a túlzott leegyszerűsítéstől úgy véljük, elfogadhatjuk azt az álláspontot – még ha nem is olyan sarkosan, mint Bucsay Mihály történész – hogy a liberális kultuszpolitika, amely az egyház és állam szétválasztására irányult, valóban protestáns támogatásnak örvendett. Ezzel nem mellelesleg az addig domináns katolikus egyház hatalmi helyzetét

¹³⁶ Brandt 1999.

¹³⁷ Brandt 1999. 200.

¹³⁸ Hatos 2005. 94-95.

¹³⁹ Kósa 2011a. 300-301.

is gyengíthették. A liberális eszmék sorozatos győzelmei és a vallásszabadság fokozatos megvalósulása óriási eszmei-politikai tőkét jelentettek a hazai protestantizmus számára.¹⁴⁰

Érdemes megemlíteni, hogy 1893-ban – a készülő 1894-95. évi törvények előtt – a Budapesti Hírlap egy interjúsorozatban kérdezte meg a protestáns püspököket és a pesti főrabbit a várható egyházpolitikai reformokról. Az interjúban a protestáns egyházi vezetők – annak ellenére, hogy volt olyan közöttük, aki aggodalmát is kifejezte például az egyházi adózás majdani gyengülése miatt – egymástól függetlenül fejezték ki hitüket a szabadelvűség ide vágó fő tételei mellett, a zsidó vallás recepciójának helyeslésétől a polgári állam jogi rendezési törekvéseinek igenléséig bezáróan.¹⁴¹ (Visszautalhatunk rá, hogy ezt az álláspontot bírálta a korábban idézett névtelen szerző a Religio címet viselő katolikus lap hasábjain 1894-ben).¹⁴² A hazai protestantizmus képviselői tehát döntően támogatták a politikai liberalizmust.

A protestánsok által támogatott törvényi változások közepette persze maguk is tapasztalták a konfliktusok kiéleződését. Rendszeresen találkozhattak például a különböző fórumokon megjelenő katolikus kritikákkal, nem beszélve az elkeresztelési ügyekről. Nem véletlen, hogy a korszakban születik meg például Dr. Pruzsinszky Pál írása az „*Ultramontán törekvések és teendők címmel*”, de idézhetnénk további protestáns orgánumban publikált írásokat, melyek a katolikus fél túlzásait és támadásait helyezik középpontba. „*Az ultramontanizmus és liberalizmus ellentéte kezd nálunk is főkérdéssé lenni. Nem volna-e helyes minden lépten-nyomon kimutatni, hogy a szabadelvűség, ha becsületes, az igazi, egyszerű evangéliummal nem ellenkezik?*”. Utal az ellentétekre 1896-ban a Keresztény Magvető című unitárius lap – hogy ne csak református, vagy evangélikus forrásokat idézzünk.

Jól kirajzolódnak a felekezetek közötti ellentétek az egyházügyi törvények kapcsán – ezek domborítják ki leginkább azokat a hitelvi és politikai ellentéteket, melyek a katolikus egyházban mind jelentősebb erőt képviselő konzervatív szárny és a protestáns felekezetek túlnyomó többsége között feszültek:

¹⁴⁰ Liberalizmus és protestantizmus kapcsolatát jellemzi egy korabeli idézet: „*Csak nekünk-e létfeltételünk, élte-tőnk a liberalizmus? Magunk szenvedünk-e, magunk bukunk-e el, ha megdöntik, vagy ami egy, ha meghamisítják azt? Nincs-e összeforradva fogalmilag, érdekileg a protestantizmus az igaz liberalizmus fogalmával, érdekeivel? Lehet-e e kettőt elválasztani nemzetünktől? Lehet-e a liberalizmust most megtámadni, hogy ne bántanának minket; lehet-e minket megsebezni, hogy ne vérzenék a nemzet is?*”. Vö. Tisza Kálmán jubileumára. Protestáns egyházi és iskolai lapok. 35. évf. (1892). 39. sz. 578.

¹⁴¹ Kósa 2011a. 300-301. A szerző idézi a Budapesti Hírlap 1893. január 5-én megjelent számát („*Látogatás az egyházfőknél*”).

¹⁴² *Mit csinálnak protestáns atyánkfiai otthon?* Religio. 53. évf. (1894). 45. sz. 424-425. A cikk, mint kiemeltük, a protestáns lapok egyházügyi törvények kapcsán adott reflexióit bírálja.

*„Íme, közelebb meghozza törvényhozásunk egyházpolitikai új törvényeket, melyeknek mint a liberális eszméje diadalának tapsol, vagy legalább is előttük tisztelettel meghajol a hazai protestantizmus s tegyük hozzá nyugodtan: az elfogulatlan, a józan haladás követelményeit megérteni minden időben képes magyar római katholicizmus is. Ámde az ultramontán irányzat egy eddig ismeretlen politikai pártot, néppártot teremt, mely szívesen szövetkezik az agrár-socializmussal s az anarchizmus sötét lovagjaival is, csakhogy reakciót teremthessen ebben az országban, csakhogy aláássa az állam tekintélyét, csakhogy az állam ne vehesse át végleg a házasságnak egyedül intézkedési jogát, az anyakönyvvezetést s mindazokat a hatalmi tényeket, melyeket az állam a maga hatalmi körén belül, az egyház tulajdonképeni jogainak sérelme nélkül, az új egyházpolitikai törvények értelmében szerzett meg és tart fenn magának. Ha azt akarjuk tehát megtanulni, hogy milyennek kell lenni az állam és az egyház közötti viszonynak, ne a római katolikus theologusokhoz, különösen pedig ne az ultramontán szellemű írókhoz járjunk iskolába, mert ezek mindenesetre félrevezetnek bennünket, de forduljunk a protestáns theologusokhoz, bibliamagyarázókhöz, dogmatikusokhoz, etnikusokhoz és egyházjogászokhoz. Ezeknek örök érdeme az, hogy a kérdés lényegének mélyére hatolva tisztán és világosan földerítették az állam és az egyház közötti viszony helyes alapelveit, és e viszonyt kitisztították, erősítették azzal az állammal és szilárd létet biztosítottak az egyháznak az államban”.*¹⁴³

A protestáns felekezetek képviselői, ugyan kiálltak a liberális jogegyenlőség elve és az azt képviselő törvényhozás mellett, mégis úgy értékelték, a katolikus egyház kapcsolata az állammal továbbra is olyan szoros kötelék, mely minden más felekezet elé helyezi a legnépesebb hazai egyházat. Ennek megfelelően gyanakodva tekintettek a törvényhozás kapcsán látható katolikus reakcióra, tartva annak harcias fellépésétől.¹⁴⁴

¹⁴³ Csíky1897. 326.

¹⁴⁴ A leginkább talán „ostromlott erődhez” hasonlítható mentalitásra és elvi álláspontra példaként idézhetjük ismét az ismeretlen szerző Tisza Kálmán jubileumára címmel publikált írását: „Mert a nehéz idők újra visszatértek; a régi bőszen ellen újra forrong és nagy erővel s csellel készül ellenünk. Nem a bécsi kormány, mint ezelőtt 33 évvel, Istennek hála, ez már nem üldözhet minket többé, hanem régi bajtársa, századokon át hív szövetségese: ama derék s nagybecsű katholicizmus. Ami a bécsi kormánynak nem sikerült, most ő próbálja meg, hogy beolvasszon egy idegen testbe; amit a bécsi kormány hiába próbált, most ő akarja elvenni szabadságunkat, jogainknak biztosítékát,

A liberális szellemiségben fogant egyházügyi törvények tehát a protestáns felekezet támogatását élvezték. Utóbbiak ebben saját jogaik biztosítását, szabadságuk és autonómiájuk védelmét ismerték fel, miközben továbbra is a katolikus egyház túlzott befolyásától tartottak. A korszakban oly gyakran hangoztatott *”felekezeti béke”* jelszava egyre inkább csak felszínes és hangzatos elvként jelent meg, miközben a gyakran bírált és megvetett *„felekezetiiség”* kapott jelentős szerepet.

IV. 5. A felekezeti ellentéteken túl – egyházellenes politika és retorika a dualizmus korában

A liberális törvényhozás keretei, majd a felekezeti reflexiók bemutatása után röviden utalnunk kell rá, hogy a dualizmus évtizedeiben – főként a századfordulót követően – egyre nagyobb teret nyertek azon politikai irányzatok is, melyek már éles kritikát fogalmaztak meg a katolikus egyházzal szemben. Fontos különbség, hogy ennek képviselői nem egy másik felekezet, vagy a szabadelvű politikát elfogadó, de az egyházak autonóm ügyeit többé-kevésbé tiszteletben tartó politikai pozícióból támadták az egyházat, hanem radikálisabb, sok esetben ateista álláspontot foglalt el.

A 19. és 20. század fordulója irányzatok versengését, új társulatok létrehozását, folyóiratok indítását és azok szellemi párharcát eredményezi. Jelentős szociális mozgalmak és intézmények jöttek létre, 1890-ben megalakul például a Szociáldemokrata Párt, 1898-ban az első keresztényszociális tömörülés. A századforduló táján fellendülő reformmozgalmak 1901-ben létrehozták a *Magyar Társadalomtudományi Társaságot* és hozzájuk köthető a *Huszadik Század* című folyóirat indulása is, mely fontos szerepet töltött be a kor szellemi, társadalmi és politikai életében.¹⁴⁵

A természettudományos módszerek mindenhatóságában bízó és azokat társadalomtudományokra is vonatkoztatni kívánó aktivizmus a társadalmi igazságosságot és a nép

talpkövét. Újra megint a beolvasztási politika ellen kell tiltakoznunk, újra megint az ország törvényeire kell hivatkozoznunk. Akkor autonómiánk volt megtámadva, egyik alap-létfeltételünk, ma a másik életető lelkiünk: a nemes, erkölcsi liberalizmus van veszélyben”. Vö. Tisza Kálmán jubileumára. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*. 35. évf. (1892). 39. sz. 578.

¹⁴⁵ Gergely 1977. 9. Borbély 2005. 38-51.

felvilágosítását tűzte ki céljául. Ezek elérésében a vallások – és különösen is a katolikus egyház – az egyik legnagyobb hatású ellenfélnek számított. Az egyházat általuk vélt elmaradottsága, „*babonás hitre*” nevelése,¹⁴⁶ feudális eredetűnek tartott hierarchiája és gazdag birtokai miatt támadták.¹⁴⁷

Fontos hangsúlyoznunk, hogy ezek a baloldali és radikális gondolkodók, melyek legismertebb szervezeteként 1908-tól a Galilei Körbe szerveződtek, de többen a szabadkőműves mozgalomban is részt vettek, kritikát gyakoroltak a többi felekezettel szemben is. Lényeges különbség tehát, hogy a Galilei kör lapjaiban más alapról fogalmaztak meg bírálatot –nem például protestáns szempontból kritizálták a katolikus egyházat (ezeket hasonlóan korlátoltnak tartották), hanem a „*bátor és öntudatos antiklerikalizmus*” talajáról. A katolikusok, protestánsok vagy zsidók között feszülő ellentétet pusztán „*áellentétként*” értelmezték, hiszen a lényegi küzdelem a szabadgondolkodók és az őket elnyomó klerikalizmus között feszült.¹⁴⁸

A különbségek pontosabb meghatározásához szükséges röviden kitérni arra, hogy a galileisták radikális antiklerikalizmusa miben tért el az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek liberális-antiklerikalis hagyományától. Az egyházpolitikai törvények elfogadásakor inkább a hagyományos, az állam és az egyház elválasztásán alapuló liberális ideára hivatkoztak – többször akár szabadelvű, katolikus felekezethez tartozó képviselők – ami mellett kétségtelenül gyakorlati érvek is számottevőek voltak. A többféle házassági jog egyidejű jelenléte valóban zavart okozhatott a mindennapok során, az elkeresztelési ügyek feloldandó ellentétnek számítottak. A parlamenti többség úgy vélte, a polgári törvényhozás keretei között az ilyen ellentéteket a polgári állam képviselőinek rendeznie kellett. Az egyházügyi törvények tárgyalásáról készült országgyűlési viták során ugyanakkor nem jellemző, hogy „*sötét középkorról*”, „*csuhásokról*”, vagy „*fekete seregről*” olvassunk. A galileisták által képviselt nézetek között viszont ezek gyakran visszatérő szófordulatok, jelzők voltak. Szerzőik nem riadtak vissza az igencsak radikális véleményektől sem, melyek akár a „*klerikálisok*” és „*reakciósok*” dehumanizálásától sem tartózkodtak.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Az oktatásügy terén a katolikus egyház súlya, bár gyengült a korszak kezdetéhez viszonyítva, továbbra is meghatározó volt. 1910-ben például az elemi iskolák közül 2744 volt állami, 1333 községi, 5250 pedig katolikus egyházi kezelésben. A tanítóképzők közül 28 volt állami, 35 katolikus. Középiskolákból 91 állami, 15 községi és 52 katolikus. A felső tanintézetek közül 4 állami és 29 katolikus. Gergely 1977. 10-11.

¹⁴⁷ Vö. Borbély 2005. 69. Gergely 1977. 11.

¹⁴⁸ Csunderlik 2017. 223.

¹⁴⁹ Csunderlik: Radikálisok, szabadgondolkodók. 235-236.

Azért is tartjuk fontosnak az antiklerikális politika egyházakra vonatkozó retorikájának rövid bemutatását, mert a kegyúri joggal kapcsolatos viták során, bár ritkábban és kevésbé részletesen kifejtve, de a nem felekezeti alapon álló, radikális vélemények is helyet kaptak. Az ide kapcsolódó vélemények, kritikák más alapról közelítettek például a kegyurasághoz. A felekezeti képviselőket leginkább foglalkoztató – leegyszerűsítve csak „*ki és hogyan gyakorolhatja a kegyúri jogot*” kérdést másként ragadták meg, lényegében tagadták ugyanis annak bármiféle létjogosultságát. A kegyuraságban a katolikus egyház befolyásának, hatalmának biztosítékát látták, melyet a liberális állam hallgatólagosan maga is elfogadott. Ezzel egyben bírálták a fennálló berendezkedést is.¹⁵⁰

Találunk példát a szociáldemokratákhoz köthető, városi kegyuraságot érintő véleményre is. A Kassai Munkás című lap hasábjain 1914-ben egy új, egyházi lap kiadása miatt fogalmaznak meg bírálatot. A tudósítás azt nehezményezi, hogy a város új plébánosa, Konrády Lajos *Kath. egyházi tudósító* címmel lapot indít, mivel a Kassai Munkás szerzője szerint, az egyház részéről tapasztalják híveik megfogyatkozását, befolyásuk csökkenését. A cikk számos antiklerikális jelző felvonultatásával kezd: „*a szociáldemokrácia lankadatlan felvilágosító munkája Kassán is megritkította az ókori mesékben hívők és a csuhásokban bizók számát. Bár a város lakossága folytonosan növekedik, a templomok hamis színészeit egyre kevesebben hallgatják. Ezt látják a csuhások is és mindent elkövetnek a rájuk nézve vészjósló folyamat föltartóztatására*”.¹⁵¹ És hogy mégis miért problémás a lap indítása és terjesztése? A cikk kritikája szerint a plébános püspöki támogatással a templomban és a kegyúri iskolában terjeszti a politikai állásfoglalást képviselő egyházi lapot, amihez pedig nincs joga. Hogy miért? Mivel:

„*Kassa városa, mint kegyuraság, a templomokra, a plébánia fönntartására és a plébános fizetésére évenként több mint nyolcvanezer koronát áldoz, mely összeghez a nem katolikus hívek is hozzájárulnak, tehát a törvényhatósági bizottság legközelebbi ülésén joggal kérdezhetjük meg, hogy a plébános úr milyen alapon merészelte a templomokat és az iskolákat a fekete sajtó rikkancstanyájává átalakítani?*”¹⁵²

A Kassai Munkás, mint a Felsőmagyarországi Szociáldemokrata Párt politikai hetilapja élesen antiklerikális alapon elfogadhatatlannak tartotta, hogy az egyház saját politikai céljai érdekében

¹⁵⁰ Vö. például Kégl 1900. 298.

¹⁵¹ *Csuhás rikkancsok a templomban. Újságot szerkeszt a plébános úr.* Kassai Munkás 8. évf. (1914). 6. sz. 2.

¹⁵² *Csuhás rikkancsok a templomban. Újságot szerkeszt a plébános úr.* Kassai Munkás 8. évf. (1914). 6. sz. 2.

– értve ezalatt a munkásság megnyerését – lapot indít, amelyet a kegyuraság révén fenntartott intézményekben terjeszt. Itt tehát nem a felekezeti ellentétek során gyakran hangoztatott viszonyosság megsértése az indok a városi kegyuraság fenntartása ellen. Nézetük szerint a kegyúri terheket valamennyi adófizető viseli, felekezeti vagy világnézeti szempontoktól függetlenül. Számukra ebből az következik, hogy az így fenntartott épületeket, intézményeket katolikus érdekvérvényesítésre, véleménynyilvánításra nem lehet felhasználni. A kegyúri templom kizárólag hitéleti tevékenységre korlátozható. Ha pedig ez nem biztosítható – következtethetünk a szerző által írottakból – akkor a párt képviselői maguk is agitációt fognak folytatni a templomokban és iskolákban.¹⁵³

A radikális antiklerikális retorika kapcsán fontos ismét hangsúlyozni, hogy nem kizárólag – bár kétségtelenül elsősorban – a katolikus egyház ellen irányult. Talán meglepő olvasni, de a Huszadik Század című folyóirat a fővárosi kegyuraság gyakorlása kapcsán a „*zsidó uralom*” biztosítását vélte felismerni az intézményben. A századfordulót követően a néppárti képviselők nehezményezték leggyakrabban a városi kegyuraságba szavazás révén befolyással bíró nem katolikus képviselők, kiemelten is izraelita felekezűek eljárását a fővárosban. Érdekes olvasni azokat a sorokat, melyek – élesen elítélve ugyan a néppárti Polónyi Géza véleményét – ugyanarra a következtetésre jutnak, mint ő: a virilizmus révén a nagytőke képviselői gyakorolják a valós hatalmat a fővárosban. A cikk bírálata szerint éppen azért nincsen igazán komoly vita a fővárosban a kegyuraság gyakorlásáról, mert a „*klerikális nagybirtok*” és a „*Budapesten uralkodó tőke*” hallgatólagosan szövetséget kötött egymással. A szövetség érdeke szerint „... *ez a zsidóuralom nem fog megszűnni addig, míg a községi választásoknál is az általános, egyenlő, titkos választójog nagy szocialista és keresztényszocialista tömegeket nem fog mozgatni*”. A Huszadik Század cikke tehát Budapesten, ha ugyan a pragmatikus szempontokat hangsúlyozva is, de egy oldalra sorolta a katolikus egyházat az izraelitákkal – ami meglehetősen ritkaságszámba ment a korszakban.¹⁵⁴

¹⁵³ „*De mást is fogunk mi csinálni. Bemegyünk az iskolák és a templomok előcsarnokába és ott is fogjuk lapjainkat terjeszteni, mégpedig avval a fölemelő tudattal, hogy a mi lapjaink nem gyilkos mérget terjesztenek, mint a csuhás rikkancsoké, hanem az emberiség megváltásához szükséges kultúrát és harci kedvet.*” *Vö. Csuhas rikkancsok a templomban. Újságot szerkeszt a plébános úr.* Kassai Munkás 8. évf. (1914). 6. sz. 2.

¹⁵⁴ *Zsidó-szolidaritás.* Huszadik Század. 12. évf. (1911). 11. sz. 614. Már csak ennek különlegessége miatt is érdemes idézni az „együtműködést” vélelmező sorokat: „*Oh a zsidó sasok sohasem voltak kereszténygyűlölők! Ellenkezőleg ők szeretik azokat a diszkeresztényeket, kik velük együtt munkálkodni hajlandók a felekezeti népiskolák fentartására, a kongregációk istápolására, az uzsorás telek- és közlekedési politika konzerválására s egyéb nemes keresztényszidó rendszabályokra a felekezeti béke érdekében.*”

IV. 6. Az új konfesszionalizmus korszaka?

A dualizmus korszakát jellemző egyházpolitika felekezeti és politikai recepciója kapcsán úgy találtuk, hogy az egyházakat érintő törvények, a hozzájuk kapcsolódó vitákkal, ellentétekkel együtt fontosszerepet játszottak a korszak politikai napirendjén. Arra igyekeztünk rámutatni, hogy véleményünk szerint árnyalni kell azt a megközelítést, mely nem tulajdonít jelentőséget a kérdésnek a dualizmus korszakát illetően. A konfliktusokat generáló egyházügyi törvények, vagy éppen az azt megelőző elkeresztelési ügyek, akár csak a párhuzamosan zajló városi kegyuraság gyakorlásához köthető ellentétek, ha változó intenzitással is, de visszatérően napirenden voltak. Az egyházak helyzete a törvényi változások következményeként jelentősen változott, ami határozott vitákat generált. Tény, hogy a pártpolitika, legalábbis a Néppárt színre lépéséig, valóban mentes volt a felekezeti meghatározottságtól, ebben a formában tehát nem beszélhetünk felekezetiileg motivált politizálásról.¹⁵⁵ Ugyanakkor több kutató által is elfogadott tézis szerint a 19. század végére Európa több országában a felekezetiiség újra a politika napirendre került, a felekezeti meghatározottság ismét fontossá vált. Ezért, vélik, a 19. és 20. század fordulóját vizsgálva új konfesszionalizáció szemtanúi lehetünk, de legalábbis a társadalomban egyfajta vallási fellendülés következett be.¹⁵⁶

Igyekeztünk hangsúlyozni, hogy Magyarországon a katolikus egyház konzervatív része – ide értve a püspököket és az alsópapság többségét – elfogadhatatlannak tartotta az egyházügyi törvényeket, az Eötvös József személyéhez köthető liberális katolicizmus, mely elvben támogatta azokat, az 1890-es évekre háttérbe szorult. Erre utalva a magyar történetírásban is elterjedt vélekedés, hogy a konzervatív katolicizmus megerősödésével (és liberális katolicizmus gyengülésével) vallási megújulás, „katolikus reneszánsz” következett be, mely szakított a korábbi évtizedek „szemlesütős” katolicizmusával és a harciasabb fellépés irányába fordult. A politikatörténet, a társadalomtörténet, de még a vallási néprajz kutatói között egyaránt ismert ez a megújulás vagy fellendülés.¹⁵⁷ Meglátásunk szerint a helyi katolikus közösséget

¹⁵⁵ Magyarországi viszonylatban Csorba László a közjogi ellentétek átmeneti „felülírása-ként” értékeli az egyházpolitikai törvények közötti csatározásokat. Csorba 1999. 179-185.

¹⁵⁶ Vö. Blaschke 2000. Brandt 2013. Altermatt 2001. 42-43. Fontos adalék, hogy Magyarországi viszonylatban Csorba László a közjogi ellentétek átmeneti „felülírásaként” értékeli az egyházpolitikai törvények közötti csatározásokat.

¹⁵⁷ Vö. Politikatörténetben például az újkonzervativizmushoz kötik a Néppárt megjelenését, mely elsősorban az alsópapság képviselőire támaszkodott. Vö. Szabó 2003. 123-125. Hasonló álláspontot foglal el több egyháztörténetész, vö. Gergely 1977. 9-20. és Fazekas 2002. 427-475., külön kiemelve a Rerum Novarum politikai

mege erősítő és a helyi autonómiát sok esetben megalapozó városi kegyúri konfliktusok szintén beilleszthetők ebbe a keretbe.

A protestánsok, illetve zsidók a katolikusokkal ellentétben szinte egyöntetűen támogatták a korszak egyházakat érintő törvényhozását, hiszen azoknak számukra kétségtelen előnyei voltak. A protestáns felekezetek esetében ugyancsak ismert a század végétől kezdődően a „*vallási ébredés*” fogalma,¹⁵⁸ különösen is, ha összevetjük azt a 19. század közepének sokat kárhoztatott vallási közönyösségével.¹⁵⁹ A folyamatok tehát hasonlóan alakultak (nem függetlenül természetesen egymástól), mint a katolikus egyház esetében – hozzájárulva az ellentétek kiéleződéséhez.

Fontos utalni a felekezetek egymásról alkotott képére is, ami szintén befolyásos szempont a korszak konfliktusainak értékeléséhez. A katolikus egyház képviselői számára sérelmes helyzetben gyakran látták meg a protestánsok (és izraeliták) szövetségét és érdekeit a liberális törvényhozás mögött. Ez az „alapélmény” kapcsolódott a korszak jelleméhez és visszaigazolva látták félelmeiket a gyakran valóban ellenséges politikai, illetve retorikai megnyilvánulásokban. A protestáns felekezetek oldaláról, mint utaltunk rá, tovább éltek a „*régi reflexek*”, melyek az előző évszázadok tapasztalatai alapján a katolikus egyház támadó fellépését azonosították a mind tudatosabb katolikus felekezeti és politikai szerveződésekben. Ráadásul a polgári törvényhozás liberális szellemisége ellenére továbbélő jogosultságok (mint például éppen a kegyúri jog) és előnyök bizonyos szempontból továbbra is kiemelt szerepet biztosítottak a legnépesebb hazai egyháznak.

A legnagyobb hazai felekezetek és képviselőik tehát gyanakodva tekintettek egymásra. Immár évtizedes távolságra kerültek a reformkor „szövetségei” és „harcai”, mikor is a protestánsok (és izraeliták) számára biztosított jogkiterjesztések mögé felsorakoztak a liberális elveket valló katolikus arisztokraták is. A gyanakvás, mint alaphelyzet fontos és meghatározó körülmény az általunk vizsgált kegyúri konfliktusok esetében, ami döntően hozzájárult ahhoz, hogy a kegyuraság a politikai viták részévé vált. A felekezeti ellentétek kiéleződésével

katolicizmusra gyakorolt hatását és az egyház szociális szerepvállalás irányába történő elmozdulását. A társadalomtörténetben főként német mintára vált meghatározóvá a vallási fellendülés, akár új konfesszionális hangneme. Vö. Blaschke 2000. 38-75. Altermatt 2001. 41-47. A német nyelvterület társadalomtörténeti kutatásaihoz vö. Altermatt-Metzger 2010. 42-77. A vallási néprajz szempontjából vö. Bednár 2020. 43-44. Bárth 2013. 31. Jellemző, hogy a Bárth Dániel által szerkesztett kötetben „*Az alsópapság szerepe a 20. század eleji vallási megújulásban*” fejezetcím alatt közlik az időszakra vonatkozó tanulmányokat. Vö. Bárth 2013. 351.

¹⁵⁸ Vö. 2022. 77-106.

¹⁵⁹ Vö. Kósa 2011b. 155-184.

egyidőben pedig a radikális antiklerikális politika egyre nagyobb teret nyert, ami tovább „színesítette” a politikai és ideológiai „palettát”, hozzájárulva a többirányú ellentétek kialakulásához.

V. VÁROSOK A DUALIZMUS KORSZAKÁBAN

A szabad királyi városi cím a 18. századtól magától értetődően magában foglalta a szabad plébánosválasztás jogát. A kiegyezést követő évtizedekben az ország közigazgatása jelentősen átalakult, beleértve a városokat is. A következőkben a városok helyzetének közjogi szabályozásával szükséges foglalkozni, kitekintve a korszakban zajló társadalmi változásokra is. Úgy véljük, a törvényi és társadalmi változások számbavétele hasonlóan elengedhetetlen a városi kegyurasághoz kapcsolódó viták értelmezéséhez, akárcsak az egyházügyi törvényhozás vizsgálata.

Előjáróban leszögezhetjük azt a tényt, hogy vizsgált korszakunkban a városépítés, a városiasodás, az iparosodás, az infrastrukturális fejlesztések tekintetében korábban nem tapasztalt fejlődés ment végbe számos magyarországi város esetében. A városok számos területen fejlődtek, gyarapodtak, sok esetben jelentősen nőtt a lakosság, s ez által megváltozott hagyományos társadalmi szerkezetük, népességi viszonyaik, társadalmi és foglalkozási, de felekezeti összetételük is.¹⁶⁰ Ezek a változások mind-mind kitapinthatók a városi kegyuraság gyakorlását övező konfliktusok során.

A kiegyezést követően a városok tekintetében „anakronisztikussá” váltak egyes kiváltságok, szokásjogon alapuló hagyományok. Az egyébként is a központi állam fokozatos megerősödését magával hozó időszak ezek rendezésével, törvényi keretek közé szorításával kezdődött. A dualizmus korszaka kapcsán a vármegyéket érintő változások, azok politikai és közigazgatási jelentősége viszonylag sokat tárgyalt téma a korszakban és a korszakkal foglalkozó történészek körében egyaránt. Ehhez kapcsolódóan Kozári Mónika szavait idézhetjük, aki „*A dualista rendszer*” címet viselő kötetében arra hívta fel a figyelmet, hogy Magyarországon történelmi okoknál fogva a politikusok a vármegyei rendszerben gondolkodtak. A történész szerint ez a szemlélet az egész dualista időszakot jellemzi, a városok a vármegyék mellett mindig csak másodlagos szerepkörben maradtak.¹⁶¹ Nagyon hasonló álláspontot foglal el Kajtár István

¹⁶⁰ Csurgai Horváth 2010. 9.

¹⁶¹ Kozári 2005. 213. A történész hozzáteszi, még a kiegyezés idején működött országgyűlés képviselőházának politikusai is döntően vármegyei földbirtokos családok tagjai közül kerültek ki. Összehasonlításként pedig kiemeli, az osztrák közigazgatás fejlődése másként alakult, ott a községet és a várost tartották a helyi közigazgatás legfontosabb egységeinek.

jogtörténész is, utalva arra például, hogy bár szakirodalomban és publicisztikákban folyamatosan napirenden tartották egy önálló városi törvény elfogadásának szükségességét, erre a korszak végéig nem került sor.¹⁶²

A következőkben elsősorban a szabad királyi városokra szükséges kitérni, mivel jó részt ezek kiváltságaként élt tovább a városi kegyuraság intézménye. A szabad királyi városi cím kapcsán azonban hangsúlyoznunk kell, az a korszak döntő részében már csak címként, egyfajta nemes hagyományként jelent meg. A kiegyezés idején a szabad királyi városok sem hagyományait, sem terület- illetve népességarányukat, nagyságukat tekintve nem tekinthetők azonosnak. Kiváltságaik szerint ugyancsak sokszínűek voltak.¹⁶³ Az összetett folyamatok tisztázása érdekében először a törvényi keretet érdemes megvizsgálni.

Dualizmus korszakát megelőzően az 1848. évi 23. tc. szabályozta a városok jogállását, az ideiglenes hatállyal meghozott törvény ugyanakkor számos pontot figyelmen kívül hagyott. A vármegyékkel ellentétben mégis pozitívan értékelték a városok a változásokat. Az áprilisi törvényekhez sorolható szabályozás ugyanis a szabad királyi városok közgyűlését népképviselői alapon rendelte el megválasztani. A törvény lakosságszám alapján sorolta kategóriákba a városokat: ennek értelmében 12 ezer fő alatti (kisvárosok), 12 és 30 ezer fő közötti (középvárosok), valamint 30 ezer fő feletti (nagyvárosok) kategóriák léteztek. Intézkedett továbbá az autonóm testületek (közgyűlés és tanács) működéséről, valamint a tisztújításról. Az ideiglenes hatályú törvény számos kérdésre nem tért ki, többek között nem foglalkozott a többi várostípussal sem. Hatása azonban kétségtelenül meghatározó volt. Nyomában elkezdődött a belső házszabályok elfogadása, melyek rendelkeztek a belső igazgatás kérdéseiről, illetve a döntéshozatali eljárásokról. A szabadságharc leverését követően azonban a legtöbb szabad királyi városban nem léptek hatályba ezek a rendelkezések.¹⁶⁴

A kiegyezést követően az 1848-as áprilisi hagyományra visszatekintő ún. házszabályok sok városban végre hatályba léphettek, még ha nem is hosszú időre. A dualizmus éveiben ugyanis a vármegyékkel egyetemben, először az 1870. évi 42. tc. szabályozta a törvényhatósági jogú városokat. Az, hogy nem vették őket külön törvénybe, ahogyan utaltunk is rá, sérelmesnek

¹⁶² Kajtár 1992. 87-91.

¹⁶³ Pölöskei 1992. 18.

¹⁶⁴ Cieger 2005. 43-44.

számított, ez a momentum jelezte, hogy a városok kevésbé voltak a korszak törvényhozásának szeme előtt.

Az 1870. évi 42. tc. megítélése a törvényhatósági jogú városok szempontjából ambivalens volt. A vármegyékhez képest például bővebb szabályrendelet-alkotási és adóztatási jogkörökkel rendelkeztek. Ezzel szemben viszont a polgármesterek hatásköre szűkebb volt az alispánokénál.¹⁶⁵ Ráadásul a vármegyékhez hasonlóan a főispáni felügyelet rájuk is vonatkozott (ez volt talán a legnagyobb sérelem!), szigorú értelemben véve tehát nem a polgármester állt a városok élén. A kormányzati felügyelet ennek köszönhetően Európai mérce szerint is erősnek számított. További sérelmek közé tartozott, hogy a városi törvényhatóságokat a törvényalkotásban játszott korábbi szerepükből a népképviselői országgyűlési rendszer kiszorította, akár csak az igazságszolgáltatásból.¹⁶⁶ A törvényhatósági városok szerepe elsősorban a közigazgatásban és a kommunális életben maradt jelentős.

A városok kritikusan tekintettek tehát arra a fejleményre, hogy nem kaptak önálló törvényt, mely függetlenül tárgyalta volna őket a vármegyéktől. A szétaprózottságot pedig csak fokozta, hogy az 1870. évi 42. tc. kizárólag a törvényhatósági jogú városokat érintette. A jóval mérsékeltebb súllyal bíró rendezett tanácsú városokról viszont az 1871. évi 18. tc., közismert nevén a községi törvény határozott.

Az 1870-es évek folyamán folytatódott a közigazgatás átszervezése, racionalizálása. Utóbbi szolgálta az 1876. évi 20. tc. „*némely városi törvényhatóságok megszüntetéséről*”. Ez 47, 12 ezer fő alatti kisváros jogállását szüntette meg, és fokozatosan felszámolta az addigi kiváltságos kerületek – vidékek, kerületek és székek – kiváltságos helyzetét.¹⁶⁷ A cél az volt, hogy az egész ország területét lefedjék a vármegyék, melyekkel egyenlő szintet kizárólag a törvényhatósági jogú városok képviselhetnek. A 73 korábbi város közül mindösszesen 26

¹⁶⁵ Cieger 2005. 44.

¹⁶⁶ Kozári 2005. 213-214. Az igazságszolgáltatás elkülönítésében a 1869-es törvény hozott változást, mely a bíráskodást és a közigazgatást elválasztotta.

¹⁶⁷ A törvény 1. paragrafusa. a következő szabad királyi, illetőleg törvényhatósági joggal felruházott városok önálló törvényhatóságát szüntette meg, beillesztve azokat azon vármegyékbe, melyek területén található: Bakabánya, Bártfa, Bazin, Besztercebánya, Breznóbánya, Eperjes, Esztergom, Felsőbánya, Késmárk, Kis-Márton, Kis-Szeben, Korpona, Körmöcbánya, Kőszeg, Ligetbánya, Lőcse, Modor, Nagybánya, Nagyszombat, Zólyom, Ruszt, Szakolcza, Szent-György, Trencsén, Ujbánya, Erzsébetváros, Gyulafehérvár, Szamosújvár, Göllniczbánya, Fehértemplom, Karánsebes, Zilah, Abrudbánya, Bereczk, Csikszereda, Fogaras, Hátszeg, Illyefalva, Kézdi-Vásárhely, Kolos, Oláhfalva, Sepső-Szent-György, Szász-Régen, Szék, Székely-Udvarhely, Vajda-Hunyad és Vizakna. A törvény viszont azt is meghatározta, hogy ezek közül a szabad királyi városok ezen címüket jövőben is megtartják.

maradt törvényhatóság.¹⁶⁸ Ebben a szisztémában tehát a kiegyezés előtti hagyományokra visszatekintő kiváltságos kerületeknek, valamint a számottevő népesség vagy gazdasági súly nélküli szabad királyi városi rangot viselő kisvárosoknak nem jutott hely. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a „lesüllyedt” szabad királyi városok kivétel nélkül autonómiájuk sérelmeként élték meg a törvény elfogadását.¹⁶⁹

Újabb jelentős lépés volt az 1886. évi 21. tc. a törvényhatóságokról. A törvény többek között a 63 vármegye mellett felsorolta a 24 törvényhatósági joggal felruházott várost, valamint Budapest fővárost és Fiumét.¹⁷⁰ A törvény többek között kiterjesztette a belügyminiszter hatáskörét (például bármikor megvizsgálhatta a törvényhatóságok eljárását, pénzkezelését). Kiterjesztette továbbá a főispánok hatáskörét, akik így már a törvényhatóság területén működő állami szervezetek is vezetője lett. Az önkormányzati jog csorbítását jelentette például az is, hogy előírták, a törvényhatóságok szabályrendeleteiket akkor is kötelesek voltak felterjeszteni a miniszteri záradékkal való ellátásra, ha egyébként nem fellebbeztek ellenük.¹⁷¹

A városok nehezményezték, hogy helyzetüket nem szabályozza külön törvény. Hátrányos pont volt számukra az is, hogy miközben a megyék adminisztrációs költségeit az állam viselte, a városok ehhez még csak segílyt sem kaptak, így ellenszolgáltatás nélkül láttak el az állam helyett közigazgatási és bíraskodási feladatokat. A főispáni hatáskörök bővülését szintén bírálattal fogadták.¹⁷²

A városok esetében nagyobb szabadságot jelentett a pénzügyi önállóság – ami ugyanakkor negatív következményekkel járhatott. A városok nagyobb pénzügyi önállósága abból fakadt, hogy a közvetett állami adók után is vethettek ki helyi adót, illetve új adóztatási jogcímeiket is bevezethettek. Ennek ellenére a századforduló idején a városok jelentős eladósodással néztek szembe. Mint jeleztük, az állam bizonyos feladatok ellátását nem ellentételezte, amit a városok többsége magasabb pótdadók kivetésével igyekezett pótolni. Erre vonatkozóan beszédes adat 1909-ből, hogy az állami funkciók ellátása a törvényhatósági jogú városok kiadásának 20

¹⁶⁸ Kozári 2005. 222.

¹⁶⁹ Cieger 2005. 47.

¹⁷⁰ A törvényhatósági jogú városok száma korszakunkban már csak egy alkalommal bővült: 1909-ben Miskolc lépett ebbe a kategóriában. Cieger 2005. 47.

¹⁷¹ Kozári 2005. 245.

¹⁷² Kozári 2005. 245.

százalékát, a rendezett tanácsú városok esetében pedig 18,8 százalékát tette ki. Az ezek fedezésére kivetett pótdadók miatt a városok lakosai általában jóval magasabb adóterhekkel szembeülhettek, mint a vidéken élők.¹⁷³Nem véletlen, hogy a századforduló környékén nem is annyira a közjogi státusz kérdése, sokkal inkább a pénzügyi bizonytalanság motiválta a városokat érdekvédelmi szervezkedésre: a rendezett tanácsú városok 1897-ben Máramarosszigeten, a törvényhatósági jogú városok 1900-ban Győrött tartottak közös értekezletet. 1909-ben pedig sor került a magyar városok első kongresszusának megrendezésére.¹⁷⁴

A városok szervezkedésének voltak eredményei. Habár a városok aktív közreműködésével született egy törvénytervezet, törvény soha nem lett belőle. Elfogadták ugyanakkor az 1912. évi 58. törvénycikket a városok fejlesztéséről. Ez anyagi könnyebbséget jelentett számukra, mert a jövőre nézve biztosította az anyagi segélyezésüket. Az állam immár kevésbé korlátozta a törzsvagyonnal való gazdálkodást. Kisebb jelentőségű gazdasági ügyekben már érvényesülhetett az önkormányzati akarat, nem kellett felsőbb hatósági jóváhagyás. A törvényhatósági jogú városok számára az is előrelépést jelentett, hogy rendezték alkalmazottjaik fizetését.¹⁷⁵ A városok számára némi fellélegzést magával hozó törvény engedményeit nem sokáig lehetett „kiélvezni”, az első világháború körülményeinek köszönhetően a városok helyzete és a városi alkalmazottak státusza hamarosan számottevően romlott.

¹⁷³ Cieger 2005. 54-55.

¹⁷⁴ Cieger 2005. 45.

¹⁷⁵ Kozári 2005: 259.

V. 1. A virilizmus

Érdeemes kitérni a virilizmus intézményére, mely a dualizmus kori magyarországi közigazgatás egyik sarkalatos intézménye volt. Fennállása során mindvégig viták övezték jogosultságát és gyakorlatát. Jelentőségét Dr. Nagy Ferenc miskolci főjegyző, későbbi polgármester az alábbiakban foglalta össze 1911-ben:

*„A városi élet modern jogi szabályozásánál felmerülő kérdések közt legfontosabb, hogy a törvényhatósági bizottság, illetőleg a képviselőtestület mely elvek alapján állíttassék össze, mert hiszen az önkormányzat legbecesebb jogosítványai ezt a testületet illetik meg s ez a testület az, mely nem csak képviseli a város közönségét, hanem bélyegét reányomja a város egész közéletére”.*¹⁷⁶

A virilizmus a kiegyezést követően, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi 42. törvénycikkkel került elfogadásra. Már a kezdetektől a képviselőházban heves viták folytak róla, mindenekelőtt azzal kapcsolatban, hogy összeegyeztethető-e a virilizmus a jogegyenlőség elvével. Az ellenzék – ekkor még Tisza Kálmán vezetésével – főleg ezen a ponton támadta a javaslatot.¹⁷⁷

Az intézmény lényege úgy foglalható össze, hogy a városok és megyék legnagyobb adófizetőinek a bizottsági helyek felének erejéig joguk volt a képviselőtestületben, mintegy vagyonuk képviselőjében, személyesen is megjelenni.¹⁷⁸ Minden törvényhatóság listát készített a legtöbb állami egyenesadót fizető személyeiről, akik anyagi vagy szellemi javaik alapján többlet politikai jogokat élveztek az adott törvényhatóság területén. A névjegyzékbe olyan nagykorú magyar állampolgárok kerülhettek, akik rendelkeztek országgyűlési választási joggal.¹⁷⁹ Az értelmiségiek befolyását úgy igyekeztek biztosítani, hogy az értelmiségi foglalkozások összes állami egyenes adóját kétszeresen számították. Ide tartoztak az állami, felekezeti, törvényhatósági, községi és magántanintézetek tanárai, a tudományos akadémia tagjai az akadémiai művészek, a folyóirat és lapszerkesztők, a lelkészek, az ipar- és kereskedelmi kamarák

¹⁷⁶ Nagy 1911. 321.

¹⁷⁷ Nagy 1911. 321.

¹⁷⁸ Erre utal a virilis szó magyarítási kísérlete: értéképviselő. Halmos-Klement 2006. 74.

¹⁷⁹ Kozári 2005. 212. A névjegyzék összeállításánál a törvényhatóság területén fekvő ingatlan vagyont és az ott élvezett jövedelem összes állami egyenes adóját, illetve a személyes kereseti adó tételeit vették figyelembe.

bel- és kültagjai, a magyar államban érvényes oklevéllel ellátott tudorok, tanárok, ügyvédek, bírák, orvosok, mérnökök, építészek, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, erdészek, gazdaszok, gazdatisztek és állatorvosok. Nekik az igazoló választmány előtt minden évben igazolniuk kellett jogosultságukat.¹⁸⁰ Érdekeség, hogy a virilis listákat évente állították össze, adócsökkenés esetén pedig megszűnhetett tagság. Budapesten még speciálisabban alakult a virilizmus, mivel itt a virilis tagokat is választották. Összesen 1200 virilis jelöltből mintegy 200 főt.¹⁸¹

A rendszeresen hangoztatott fenntartások ellenére 1886-ban a virilizmus intézményét helyben hagyták, sőt ekkor már Tisza Kálmán is támogatólag foglalt állást, holott másfél évtizeddel korábban még ellenzője volt.¹⁸²

A törvény célja a megyei oligarchák hatalmának megtörése volt, ezen túl a közjogi stabilitásra oly érzékeny korszakban biztos támasza lehetett a kiegyezést támogató erőknek, a nemzetiségek által lakott vidékeken pedig biztosíthatta a magyar népesség dominanciáját.¹⁸³ Továbbá az egyre inkább kapitalizálódó társadalomban a vállalkozó, vagyonosodó réteg részvételét kívánta biztosítani a döntéshozatalban, ezáltal is támogatva a polgárosodás folyamatát és gyengítve a nemesi kiváltságokra alapuló rendi szemlélet tovább élését.

Kétségtelen viszont, hogy a folyamatos támadások is jól megalapozott érvekre támaszkodtak. Már a kortársak is felhívták rá a figyelmet, hogy a virilizmus antidemokratikus intézménynek tekinthető, szemben áll a korszakban népszerű liberális eszmeiséggel. A virilizmus végső soron „*a vagyoni érdekeltség képviselőjének (...) a példátlan túlhajtása*”.¹⁸⁴ Számos város feliratban fejezte ki bírálatát a rendszerrel szemben, legalább azt szerették volna elérni, hogy fővárosi mintára szavazás útján lehessen választani a virilis tagokat.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Nagy 1911. 324.

¹⁸¹ Kozári 2005. 212.

¹⁸² Érdemes idézni a miniszterelnök érveit véleménye megváltozásáról: „*Teljes őszinteséggel elismerem, hogy nem volt egy-egy javasolt intézkedés, melyet én magam is 1870-ben erélyesebben elleneztem volna, mint a virilis intézmény. Tökéletesen áll ma is, hogy ha a demokratikus elvek szempontjára helyezkedve akarjuk a konzekvenciát kivonni, elméleti szempontból ezen intézmény nem helyeselhető. De midőn ezt elismerem, másfelől és oly őszinteséggel elismerem azt is, hogy ezen intézmény egyike azoknak, amelyek — azon feltevés dacára, melyben én is osztoztam — jóknak és a magyar állam érdekében szükségeseknek bizonyultak.*” Tisza Kálmán országgyűlési felszólalását idézi Nagy 1911. 322-323.

¹⁸³ Kajtár 1992. 70-71.

¹⁸⁴ Nagy 1911. 323.

¹⁸⁵ Nagy 1911. 322.

A virilizmusnak jelentős társadalomtörténeti hatásai is voltak. A vármegyék és a városok (különösen a gazdasági szempontból rohamléptekkel fejlődő, iparosodó városok) esetében azonban különböző folyamatokat láthatunk. Nem véletlen, hogy több történész rámutatott, az intézmény igazán jelentőssé a városokban válhatott.¹⁸⁶ A virilizmus kutatásával készült esettanulmányok nagyobb része a városi virilizmust kutatta, emiatt is az a benyomás alakulhat ki, hogy a virilisek az új, iparosodó, „városiasodó” kor emberei. Ezt a képet erősíti továbbá az is, hogy a városokban országos átlag fölötti arányban jelen lévő értelmiségi hivatásoknak kedvezett a törvény, mint látható volt, őket adójuk kétszeresének beszámításával vették fel a listára. Az országos áttekintések alapján azonban kijelenthető, hogy a virilisták között nem csak a bankároknak, kereskedőknek, gyárosoknak volt nagy súlya, hanem főleg a vármegyékben a birtokosoknak és a bérlőknek is.¹⁸⁷

A városi kegyuraságot érintő viták során, mint látni fogjuk, legalább két városban is felmerült a virilizmus kritikája abból a szempontból, hogy az 1870-től bevezetett intézménynek köszönhetően döntően megváltozott a városok képviselőtestületének (törvényhatósági bizottság) összetétele felekezeti szempontból. Ennek szellemében konkrétan az izraeliták jelentős számú képviselét bíralták, mely újszerű jelenség lehetett még a dualizmus kezdeti időszakában. A reformkorban ugyanis a szabad királyi városokba költözés joga is korlátozott volt a zsidók számára, még 1840 után (és 1858 előtt) is gyakran csak a vagyonos zsidóknak nyílt erre lehetősége, korábban pedig sokszor csak valóságos megváltási díj ellenében engedélyezték a letelepedést, akárcsak aztán az iparúzést vagy a kocsmáltatást.¹⁸⁸

Sok városban és a fővárosban a gazdasági fejlődésben jelentős szerepet vállaltak az izraelita felekezeti polgárok, akik egyébként az értelmiségiek között is (főként ügyvédek, orvosok) kiemelkedő számban kaptak helyet. Ennek köszönhetően vizsgált korszakunkban számos izraelita városi lakos lett a törvényhatósági bizottság tagja, ami idővel élénk publicisztikai és politikai visszhangot váltott ki. A jelenséget később, az 1920-as évektől az egyre erősödő

¹⁸⁶ Halmos – Klement 2006. 74. A virilizmus kutatása népszerű témája a társadalomtörténettel és gazdaságtörténettel foglalkozó történészeknek. A viszonylag könnyen hozzáférhető források (a virilistákat gyakran a korabeli sajtó is közzétette) révén többek között a helyi elitekre, az egyes városok gazdasági erejére és tőkefelhalmozásának mikéntjeire is bőséges információt lehetett találni. Ennek megfelelően a témával számos monográfia, tanulmány, cikk foglalkozik. Többek között vö. Güntner 2000., Kövér 2009. 147-155.

¹⁸⁷ Halmos – Klement 2006. 74.

¹⁸⁸ Karády 1997. 91.

antiszemita hangulat gyakran felhasználta a „zsidó térnyerés” igazolásaként.¹⁸⁹ Ugyan átfogó, valamennyi törvényhatóságra vonatkozó tanulmány tudomásunk szerint nem született a virilizmus és a helyi zsidó lakosság összefüggésében, de meglátásunk szerint beszédes azon történeti megállapítás, mely szerint az 1920-as évtized folyamán szervezetileg átalakuló törvényhatósági bizottságokon belül a virilizmus intézményesített visszaszorulását legalább részben a zsidó vallású virilisek háttérbe szorításának kormányzati oldalról is megerősítést kapott szándéka motiválta.¹⁹⁰

Témánk szempontjából a virilizmus azért fontos intézmény, mert a városi kegyuraság gyakorlását közvetve érintette. Az 1870-es években életbe lépő rendszer hatására döntően megváltozott a városi törvényhatósági bizottságok összetétele. Korábban hátrányban lévő társadalmi csoportok képviselői is bizottsági tagokká válhattak, míg addig akár előjogokkal rendelkezők kiszorultak onnan. Ha csupán ebből a szempontból vizsgáljuk a virilizmust, láthatjuk, hogy alapvetően változtathatta meg egy-egy város politikai vezetésének, döntéshozó szervének az összetételét. Mint jeleztük, ez nem is igazán titkolt célja volt a demokratikusnak már a korszakban sem tartott intézménynek (vö. polgári elem támogatása a korábbról tovább élő rendi előjogokkal szemben). Ezzel együtt járt viszont az is, hogy az általa tisztséghez jutó képviselők felekezeti hovatartozása is politikai kérdéssé vált. Publicisztikákban, hírlapi cikkekben, de akár városokról készült monográfiákban is napirendre került például a virilizmus által támogatott izraelita képviselők magas száma és ezáltal például a városi kegyuraság gyakorlásába történő befolyása. A virilizmus esetében pedig az a védekezés is nehezen állta meg a helyét, hogy az általa bizottsági tagságot nyerő képviselőt a választás legitimálja, ezért a befolyása legalábbis a népképviselő elvével magyarázható. A virilizmus révén tehát egy valóban több oldalról vitatható intézmény a dualizmus kori közigazgatásszerves részét képezte részét.

Mint láthattuk, az egykori szabad királyi városok státusza vizsgált korszakunkban jelentősen megváltozott. Sokan közülük egy idő után közjogi szempontból „lesüllyedtek”, címüket viszont továbbra is viselheték. Mások közülük a vármegyékkel mindvégig elvi szinten egyenlő törvényhatósági jogú várossá léptek elő. A korszak folyamán önálló városi törvény nem született, ami mindvégig a városok kormányzatot illető kritikáját váltotta ki. Egyes városok

¹⁸⁹ Az antiszemita irodalom jellegzetes példajaként tekinthető munkájában Trenkó József nemes egyszerűséggel azt fogalmazza meg, hogy „... de azért mégis főképen a virilizmus volt okozója Budapest elzsidósodásának”. Vö. Trenkó József: *Keresztény vagy zsidó Budapest*. Budapest, 1925.

¹⁹⁰ Schweitzer 2005. 62.

jelentős fejlődésen mentek keresztül a korszakban, ami a választott tisztségviselőik összetételének számottevő változását is magával hozta. Ezt a lépést a sokat vitatott virilizmus intézménye támogatta. A városi kegyuraság intézménye a korszakban hozott közigazgatási törvényekben egyetlen alkalommal sem szerepel, még csak a szókapcsolatot sem találjuk egyetlen törvényi rendelkezésben sem. A városok több ízben napirendre kerülő szabályozása (és ezzel együtt a kegyuraság szabályozatlansága), a társadalmi változások megtapasztalása és a századforduló idejére érzékeny gazdasági helyzetbe kerülő városok politikai elitje és közvéleménye így már fokozottan szükségesnek tartotta a kérdés központi szabályozását. Megjegyezhetjük, hogy talán jogosan várhatta volna ezt attól az államtól, amely egyébként minden téren fokozatosan egyre több és több feladatot, illetve jogkört vont magához. Erről a kérdésről azonban „hallgattak”.

VI. A VÁROSI KEGYURASÁG A DUALIZMUS KORÁBAN – A VITÁK ÉS A GYAKORLAT

A legtöbb kortárs kutató röviden, csupán néhány mondat erejéig tér ki arra a tényre, hogy a dualizmus korszakában előfordultak vitás esetek a szabad királyi városok kegyurasága kapcsán. Ez meglátásunk szerint azért is gyakori, mert sok esetben egy-egy helyi eset kerül csak a történészek vizsgálatának fókuszába, így nehéz átfogó képet alkotni a vitás esetekről. A korszakban viszont a kérdés élénken foglalkoztatta az érintett településen élőket, a helyi politikai élet szereplőit, az egyes egyházakhoz köthető személyeket, sőt az országos politikát is, ezért nem véletlen, hogy többen megszólaltak tudományos színvonalú írásokban, hosszabb terjedelmű tanulmányokban, kötetekben, vagy csak rövidebb terjedelmű cikkekben, publicisztikákban. A kegyúri jog helyes vagy helytelen gyakorlatát illetően számos kötet mellett született például hittudományi doktori értekezés, a kérdést több alkalommal tárgyalta a Magyar Országgyűlés is.

A városi kegyúri jog gyakorlását érintő vitákhoz számos idézet emelhető ki. A Religio című katolikus egyházi, politikai és irodalmi lap hasábjain Cserenyey István¹⁹¹ így foglalta össze a katolikus egyházi megközelítést:

„az egyháznak talán egy intézmény sem okozott annyi sebet, mint a világiak kezében levő kegyúri jog helytelen gyakorlása; sokszor oly egyének jutottak egyházi javadalomhoz, a kik az egyháznak több kárt okoztak, mint hasznot. A kegyúri jog gyakorlásában nálunk Magyarországon egy nagy egyházzogi képtelenség szerepel, különösen a szab. kir. városok-ban és ez az, hogy a róm. kath. plébánia betöltésénél más vallásúak (luteránus, kálvinista, zsidó) is szavaztak és sajnos, még most is szavaznak, ez által pedig az egyházon súlyos sérelem esik”.¹⁹²

¹⁹¹ Cserenyey István Antal (Nagytapolcsány, Nyitra vm., 1878. jan. 7.-Kovarc, CS, 1947. aug. 16.): plébános, egyháztörténész.

¹⁹² Cserenyey 1907. 257.

Az idézet szerzője, Cserenyey István, Nyitra megyei pap és hitoktató hittudományi doktori értekezést szentelt a magyar szabad királyi városok plébános-választási jogának, részletesen számba véve az egyes települések élő gyakorlatát. Munkája Timon Ákos és Csizmadia Andor mellett a legrészletesebben foglalkozik a városi kegyúri jogával, az egyes városok prezentálási gyakorlatát pedig kétségtelenül a legrészletesebben dolgozza fel. Munkájából átfogó képet kapunk a dualizmus korszakának általános és speciális eljárásairól, anyaggyűjtése és forrásai pedig segítenek csoportosítani az elterjedt eljárásokat. Ahogyan az idézetből is kiolvasható, a nyitra megyei pap nem csupán tudományos érdeklődése miatt írta meg munkáját és szentelt cikket a jelenségnek. Anyaggyűjtése, forrásfeldolgozása és érvelése mögött az a szándék húzódik meg, hogy bizonyítsa, a városi kegyuraság katolikus egyházi jog, így nem katolikusok semmi esetben nem gyakorolhatják azt.

A következőkben elsősorban Cserenyey István munkája alapján szükséges megvizsgálni, hogy milyen gyakorlatok, illetve minták voltak ismertek a szabad királyi városok esetében, milyen lehetőségek adódtak a városok kegyurasága alá tartozó plébániák lelkészeinek megválasztására. Mint jeleztük, egységes gyakorlat a dualizmus éveiben nem volt jellemző, ugyanakkor az 1870. évi 42. törvénycikk, ha nem is konkrétan és részletesen, de szabályozta a kérdést, mellette viszont a helyi szokásjog is életben maradhatott. Ennek köszönhető, hogy bár a korszakban az állam egyre több területen lépett fel a szabályozás igényével, a kérdés pontos tisztázása továbbra sem történik meg, miközben még mindig élnek vagy éppen alakulnak ki helyi sajátosságok, esetenként intézményi keretek.

Cserenyey munkájában, illetve a vitás esetek szereplői számára is forrásként elsősorban a *Canonica Visitatio*-k szolgálhattak, illetve sajátos „precedensként” jelent meg Besztercebánya városa kapcsán hozott helytartótanácsi döntés 1818-ból. Az ismert vitás esetek bemutatását megelőzően tehát szükséges kitérni ezekre a sarokpontokra, melyek hivatkozásként ismertek voltak a kortársak számára.

VI. 1. Eltérő helyi gyakorlatok

A korszakban zajló, országos visszhangot kiváltó viták ráirányították a figyelmet az elsősorban prezentálás kapcsán felmerülő jogbizonytalanságra. A kérdés tehát az volt, hogy a függetlenségükre, kiváltásaikra büszke szabad királyi városok – melyek ekkor már csak címzetesen használták ezt a titulust – hogyan, milyen eljárás szerint választották kegyuraságuk alá tartozó katolikus plébániák lelkészeit?

Feltételezhetnénk, hogy a dualizmus évtizedei alatt (a minden vita ellenére) továbbra is katolikus dominanciájú Magyarországon ritkán merülhetett fel ez kérdésként, az eljárás ismert volt: plébánosválasztás esetén a szokásrend vagy éppen a helyi (részlet)szabályozás szerint jártak el. A viszonylag nagyszámú vitás eset és a számos eltérő gyakorlat ugyanakkor arra utal, hogy korántsem volt a kérdés egyértelműen rendezve, az nem volt világos a helyi döntéshozók, véleményformálók számára.

Cserenyey István munkájában így fogalmazza meg a problémát:

„a kérdés valóban korszerű, s megvilágítása egyháziak és világiak részére egyaránt célszerű, de midőn annak feldolgozásába fogtam, akkor vettem észre, hogy habár egyházmegyénk Roskoványi-könyvtára 63.000 kötetet számlál, s benne a városi monográphiák, a hazai és külföldi történeti munkák nagy számmal vannak, bennök e kérdésről igen keveset találtam, ezen speciális magyar kérdés még a legterjedelmesebb munkákban alig 1-2 sorral van említve, vagy éppenséggel el van hallgatva”.¹⁹³

Cserenyey kutatása során levélben megkereste az egyes városokat, hogy tájékoztatást kapjon a helyi szokásokról. Munkája a prezentálást illetően így a legteljesebbnek tekinthető a szabad királyi városokat illetően: a rendelkezésére álló adatok (történeti kutatás és információkérés) alapján bemutatja az egyes városok gyakorlatát. Műve, mint jeleztük, nem pusztán leíró jellegű, katolikus tudós papként maga is részese a vitának és ennek megfelelően állást is foglal:

¹⁹³ Cserenyey 1904. 6.

„És amennyiben csak 12 város van, a melyek a jus preaesentandi gyakorlásában a más vallásuak is részt vesznek, a Canonjog és a tételes magyar jog alapján, ennek jogtalanságát kimutatni iparkodtam.”¹⁹⁴

Ahogy az első fejezet kapcsán jeleztük, a szabad királyi városok kegyúri jogának eredete lényeges pont a viták során. Cserenyey érvelését is a katolikus jogtudósok által leggyakrabban hangoztatott álláspontra helyezi, miszerint a szabad királyi városok a királytól, mint főkegyúrtól kapták kiváltságaikat és „*midőn a szab. kir. városok adományleveleit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a helyi körülményekhez képest kiváltságot kaptak és az összesekben megtaláljuk a királyi kegy legnagyobbikát, a kegyuri jogot...*”.¹⁹⁵ A szerző Mihalovics Ede 1897-ben ugyancsak Nyitrán kiadott és már idézett munkájára, valamint Fraknoi Vilmos érvelésére hivatkozik. Számukra is nyilvánvaló viszont, hogy a 19. század második felében, mikor számos más felekezeti polgár él az országban és így a szabad királyi városokban – akik a dualizmus korszakának törvényhozása révén a katolikusokkal immár azonos jogokat birtokolnak – akkor továbbra is kérdéses, hogy miként lehet érvényre juttatni azt, hogy a kegyúri jog katolikus egyházi jog, mely ugyanakkor az immár vegyes lakosságú városokat érinti.

A törvényhozás, bár 1867 után mindinkább az állami centralizációt és a feudális viszonyokhoz képest jelentős szabályozást tartotta szem előtt,¹⁹⁶ erre a jogosultságra egyetlen alkalommal sem tért ki. A kiegyezést követően hamar elfogadott 1870. évi 42. törvénycikk rendelkezik a köztörvényhatóságokról, ám a kegyúri jog nem szerepel benne. A törvény közvetve mégis érintette azt. Több olyan változás is ennek köszönhető ugyanis, mely hozzájárult a vitákhoz, kiélezte az ellentéteket.

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, az 1870. évi 42. törvénycikket megelőzően valóban érvényesülhetett a helyi szokásjog, mégpedig a Canonica Visitatio-k által lejegyzett formában gyakorolták a szabad királyi városok a kegyúri jogot. Ennek köszönhetően jelzésértékű, hogy a törvényt megelőzően kevés vitás esetről van információnk. Az ellentétek abból fakadhattak, hogy az 1870. évi 42. törvénycikk 18. paragrafusában úgy rendelkezett, hogy „*a törvényhatóság*

¹⁹⁴ Cserenyey 1904. 7.

¹⁹⁵ Cserenyey 1904. 12-13.

¹⁹⁶ 1867 után a magyar közigazgatás kiépítése rohamléptekkel zajlott. A közigazgatás olyan fejlődésen ment át, amelyhez egyetlen korábbi korszak sem hasonlítható. Példázza ezt az állami tisztviselők számának folyamatos emelkedése, vagy a közigazgatási törvények száma és jelentősége. Mezey 2003. 401.

egyetemét a bizottság képviseli, s a mennyiben a törvény kivételesen másként nem intézkedik, a hatósági jogokat a törvényhatósága nevében a bizottság gyakorolja”.¹⁹⁷ Mivel tehát a kegyúri jogot a törvény nem említi, de a „hatósági jogok” gyakorlójaként egyértelműen a törvényhatósági bizottságot jelöli meg, így magától értetődőnek tűnt, hogy a törvényt úgy értelmezték, ennek a testületnek kell gyakorolnia a városi kegyuraságot is!¹⁹⁸ Hozzátehetjük: egyes helyeken valóban így értelmezték – más helyeken pedig nem.

Cserenyey kötetében közvetve felveti, hogy a törvény – akárcsak a későbbiek – egy szóval sem tér ki a kegyúri jog gyakorlására. A katolikus hittudós úgy látja, az állam ezzel elismeri, hogy a kegyúri jog nem állami jog.¹⁹⁹ Úgy fogalmaz, „mert azon kifejezés, hogy a közgyűlés a város belügyeiben határoz, a plébános-választást nem ölelheti fel, mert ez felekezeti ügy, manap pedig a város felekezetnélküli is lehet...”. Feltételezhetjük, hogy a korabeli törvényhozás – az 1870-ben még miniszterségét töltő Eötvös Józseffel egyetértésben – valóban nem tekintette feladatának és ezért sem szabályozta törvényileg a kérdést. Mint látni fogjuk, a kortársak többsége úgy vélte, végső soron a katolikus autonómia megteremtése oldhatja fel az ellentéteket, megkockáztathatjuk, hogy a törvény „hallgatása” is erre utal.²⁰⁰ A szabályozás hiánya helyben tehát sok esetben vitákat generált, ám számos példát találunk arra is, hogy sajátos „autonómiák”, hitközségek jöttek létre.

Ha tehát az általános gyakorlatot keressük, továbbra is szembe találjuk magunkat azal, hogy ilyen, elsősorban szabályozás hiányában, nem létezett. Cserenyey megfogalmazása szerint

„A helyzet jelenlegi állása az, hogy az egész ügy rendezve nincsen, legtöbb helyen győzött az egyházi felfogás, ott, a hol a választásokat megtámadták, és helyesen megindokolták a döntés a katolikusok javára történt, más

¹⁹⁷ Ezer év törvényei. Internetes elérés: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&print-Title=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nyek&referer=1000ev> (utolsó letöltés: 2022. június 30.)

¹⁹⁸ Vö. Tamássy 1942.

¹⁹⁹ Cserenyey 1904. 21.

²⁰⁰ Gondolhatnánk arra is, hogy a törvényhozás egyszerűen csak „elfeledkezett” a kérdés rendezéséről. A korszak folyamán napirendre kerülő vitás esetek és az országos szintéren is ismert politikusok helyi vitákban történő „szerepvállalása” alapján azonban meglátásunk szerint egyértelműen elvethetjük ezt a feltételezést.

*helyen, a hol a felfolyamodások helyesen megszerkesztve nem voltak, indoklás nélkül visszautasította kérvényüket a miniszter... ”.*²⁰¹

A következőkben szükséges kitérni rá, hogy milyen gyakorlatok léteztek. Elsősorban Cserenyey István doktori értekezését vesszük alapul, mely azért is szerencsés, mert 1904-ben készült, így már reflektál a korábban lezajlott vitákra, azok tanulságait, eredményeit „beépíti” munkájába. Valamennyi szabad királyi város bemutatását nem tartjuk szükségszerűnek, sokkal inkább jellegzetes példák illusztrálására törekszünk, valamint a szerző nyomán csoportosítjuk az egyes gyakorlatokat.²⁰²

1904-ben kizárólag katolikus felekezetűek választják a plébánost a következő szabad királyi városokban:

<i>Arad,</i>	<i>Breznóbánya,</i>
<i>Bakabánya,</i>	<i>Újbánya,</i>
<i>Bártfa,</i>	<i>Zólyom,</i>
<i>Bazin,</i>	<i>Szamosújvár.</i>
<i>Besztercebánya,</i>	<i>Eperjes,</i>
<i>Győr,</i>	<i>Erzsébetváros,</i>
<i>Kolozsvár,</i>	<i>Esztergom,</i>
<i>Komárom,</i>	<i>Korpona,</i>
<i>Pozsony,</i>	<i>Körmöcbánya,</i>
<i>Selmecbánya,</i>	<i>Libetbánya,</i>
<i>Sopron,</i>	<i>Modor,</i>
<i>Szabadka,</i>	<i>Nagyszombat,</i>
<i>Temesvár,</i>	<i>Szokolca,</i>
<i>Újvidék,</i>	<i>Szentgyörgy,</i>
	<i>Zombor,</i>

A felsorolásban található települések esetében sem egységes a gyakorlat. Legelterjedtebb eljárás az volt, hogy a törvényhatósági bizottság katolikus felekezethez tartozó tagjai vesznek részt

²⁰¹ Cserenyey 1904. 22.

²⁰² Cserenyey István csoportosításához hozzá kell tennünk, hogy nem „statikus” állapotot jelölnek. Győr és Sopron esetében például – melyeket 1904-ben úgy jellemez, csak katolikusok gyakorolják a városi kegyuraságot – korábban volt példa általa szabálytalannak tartott eljárásra is. Ezekről a vitás esetekről szó lesz még a következőkben.

a plébános megválasztásában (*Status Catholicus Civitatis*), a nem katolikus tagok pedig távol maradnak vagy tartózkodnak a szavazástól. Elterjedté vált az is, hogy egy autonómiaszervezet, általában a már említett *katolikus hitközség* gyakorolja ezt a jogot – mintegy átvágva a gordiuszi csomót. Utóbbira kiváló példa Újvidék városa, ahol a katolikus polgárok egyházi és iskolai ügyeik kezelésére 1868-ban szerveztek hitközséget. Szabályozásuk szerint:

„az egyházközség a városi tanács és képviselőség minden befolyása nélkül önállóan gyakorolja mindazon jogokat, melyek a törvény s szokás erejénél fogva eddig a kegyurat illették és pedig egy saját kebeléből választandó bizottmány által, mely egyházi képviselői testület nevet viselend. A városi plébánosnak választása is ugyanezen egyházi képviselő testület által fog történni.“²⁰³

Jóváhagyás végett felterjesztették a szabályozást Eötvös József miniszternek, aki 1868. november 14-én 20130. szám alatti leiratában a szabályokat jóváhagyta és leszögezte, addig amíg központi szabályozás nem rendezi a kérdést,²⁰⁴ az egyházközség azon képviseleti ülésein, melyekben kegyúri jogokat gyakorolnak, a városi tanács és képviselet katolikus tagjai — kik a város kegyúri jogát gyakorolták — jelen legyenek.²⁰⁵ Eötvös tehát kétségtelen jóváhagyásával elismerte, hogy az újvidéki katolikus polgárok önszerveződése – akárcsak máshol, ahol hasonlóan intézték az ügyet – talán a lehető legoptimálisabb rendezési módja a kérdésnek.

Alábbi városok esetében másként zajlott a plébánia betöltése,
de a nem katolikusok itt sem folytak bele választásba:

Debrecen,

Gyulafehérvár,

Felsőbánya.

²⁰³ Idézi: Oltványi 1886. 375.

²⁰⁴ Eötvös József itt valószínűleg a katolikus autonómia szervezésére utal.

²⁰⁵ Oltványi 1886. 375-376.

A történelem folyamán ezekben a városokban sajátosan alakult a kegyuraság intézménye. Felsőbánya településen például a Pénzügyminisztérium volt a kegyúr²⁰⁶, míg Debrecen város esetében az apostoli magyar király gyakorolta ezt a jogosultságot.²⁰⁷

1904-ben 12 várost sorol fel Cserenyey István azok közé, melyek esetében – a katolikus véleményformálók többsége szerint helytelenül – más vallásúak is részt vesznek a szavazásban:

<i>Budapest,</i>	<i>Késmárk,</i>
<i>Kassa,</i>	<i>Kismarton,</i>
<i>Pécs,</i>	<i>Kis-Szeben,</i>
<i>Ruszt,</i>	<i>Trencsén.</i>
<i>Szeged,</i>	<i>Lőcse,</i>
<i>Székesfehérvár,</i>	<i>Kőszeg.</i>

²⁰⁶ Cserenyey 1904. 74.

²⁰⁷ Cserenyey 1904. 70. Debrecen város sajátos helyzetével kapcsolatban idézhetjük: „Régi gyakorlatnál, de főképp a Ferencz-féle rendeletnél fogva, a debreczeni plébános egyúttal a váradi káptalan tagja s javadalmas prépost is. Már pedig általánosan tudva van, hogy nemcsak a javadalmas, de a czimzetes kanonokok, prépostok stb. kinevezési joga is hazánkban egyedül az apostoli fejedelmet, mint az egyház főkegyurát illeti meg. E jogáról az ap. fejedelem nem mondhat le egy város kedvéért sem, nem annyival inkább, mert a sz. kir. városok hazánk törvényei értelmében »peculium regium« lévén, a felség, mint legfőbb földesura e városoknak, már e szempontból is a iuspraesentiae és collationalis-t önmagának tartja fenn; s innét van az, melyen pedig sokan megütözköznek s melyre maga a város is hivatkozik, hogy a n. váradegyházmegyei papság névtárában a debreczeni plébánia kegyurául ő felsége, az apóst, király, s nem a város van megnevezve”. Chilkó 1877. 59.

VI. 2. Budapest székesfőváros kegyurasága

Katolikus szempontból legfájóbb, minden bizonnyal szimbolikus jelentősége miatt is, a főváros helyzete volt. Budapesten a katolikus felfogás szerint évtizedeken keresztül törvénytelenül jártak el a kegyuraságuk alá tartozó plébániák betöltésénél.²⁰⁸ A katolikus történetírók a szabálytalan eljárásmodot meghatározó összetevőnek is tartották a fővárosi hitélet visszaszorulásában.²⁰⁹ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy inkább a századfordulót követően találunk kritikus megnyilvánulásokat a budapesti gyakorlattal szemben –katolikus, izraelita és protestáns részről egyaránt. 1903-ban például Szüllő Géza néppárti képviselő maga vitte az Országgyűlés elé kegyúri jog gyakorlásának kérdését – mindenekelőtt budapesti esetekre hivatkozva.²¹⁰ Ugyanabban az évben a protestáns felekezetek közös bizottságot alakítottak, melynek határozatait továbbították az illetékes vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Általános értelemben foglalták össze sérelmeiket, többek között a városi kegyuraság gyakorlását illetően, ám konkrét számokat kizárólag Budapest kapcsán mutattak be.²¹¹ Ezekből arra következtethetünk, hogy a főváros státusza, a kiemelkedő számú, felekezeti igencsak vegyes lakosság és a jelentős számú plébánia okán is ez a város került a figyelem középpontjába, még ha olyan súlyú konfliktusról, mint ami más városokban lezajlott, nincs is tudomásunk.

Buda és Pest szabad királyi városok bizonyíthatóan már a középkor óta gyakorolták a kegyuraságot. A török jelenlét idején a kegyúri jogok gyakorlása szünetelhetett, ám a török alóli felszabadulást követően viszonylag hamar, 1703-ban visszakapták kiváltságaikat. Csizmadia Andor idézi is a mindkét város kiváltságlevelében szereplő vonatkozó pontot, miszerint „*lelkész, azaz plébánost papi díj mellett kinevezni, s annak, akit illet, bemutatni*”.²¹²

²⁰⁸ Cserenyey 1904. 33. Cserenyey István megfogalmazása szerint: „*a legtöbb visszaélés és jogellenesség e városban történt...*”.

²⁰⁹ Cserenyey 1904. 33. Nyisztor 1962. 51.

²¹⁰ Cserenyey 1904. 34-35.

²¹¹ Vö. *A Magyarországi evangélium szerint reformált és ágostai hitvallású evangélikus egyházak véleménye az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtásáról*. Közli: Evangélikus Egyház és Iskola. 22. évf. (1904) 5. szám. 50-51. és *Az 1848. XX. törvényczikk 2. §. A két evangélikus egyházat közösen érdeklő ügyekben kiküldött bizottság felterjesztése a kultuszminiszterhez*. Közli: Protestáns Egyházi és Iskolai lap. 50. évf. (1907) 15. sz. 229. A bizottság által megfogalmazott állásponttal, valamint az izraelita felekezethez tartozók véleményével bővebben a VII. 4. fejezetben foglalkozunk.

²¹² Csizmadia 1937.

A dualizmus évtizedei alatt a szabadelvű kormányzati politikával összhangban a székesfőváros közigazgatási önkormányzata 1873-tól 1918-ig a liberális, szabadelvű politikusok kezében volt. Jellemző, hogy az országos politikában megerősödő markáns nacionalista, felekezeti és nemzetiségi pártoka fővárosban nem tudtak mérvadó tényezőkké válni. A szociáldemokraták befolyása Budapest munkássága körében ugyan jelentős volt, de ahogy nem rendelkeztek parlamenti képvisellel, úgy a fővárosi közgyűlésbe sem kerültek be. Budapest erős liberális vezetése a legtöbb adót fizető nagypolgárságra, a virilisekre támaszkodott, míg a községi választójoggal rendelkezők közül elsősorban a felemelkedő, modern polgári és értelmiségi rétegek voksaira számíthatott, amelyek mentalitásukat és gazdasági pozícióikat tekintve is különböztek az úri középosztálytól. A fővárosi közép- és nagypolgárság, a szabadfoglalkozású értelmiség meghatározó része izraelita vallású volt. Közülük a nagypolgári réteg a virilizmus révén biztosította részvételét az önkormányzatban, míg a polgárság és értelmiség szavazati jogával élve küldte be képviselőit.²¹³

A városvezetés az egyházpolitikában is a liberális elveket követte. Az összlakosság abszolút többsége katolikus volt, a plébániák kegyura a székesfőváros. Budapest területileg az esztergomi érsekség része volt, a főpásztor az itteni egyházkormányzatot 1892 óta a budapesti általános érseki helynöke által gyakorolta.²¹⁴ A főváros katolikus közéletét hátrányosan érintette, hogy lakosságszámhoz viszonyítva kevés plébánia működött, melyekre esetenként akár 80-90 ezer hívő is jutott. Szintén nem kedvezett a hitéletnek, hogy a meghatározó számú munkásság körében a katolicizmus visszaszorulóban volt. Nem csodálkozhatunk, hogy a kortársak, ahogy jeleztük, a fővárosi katolikus hitélet visszaszorulását érzékelték.²¹⁵

Úgy látjuk, a kegyúri jog gyakorlása kapcsán bizonyos ambivalencia figyelhető meg. Bár, mint jeleztük, előfordultak tiltakozások és a témát időnként érintette a sajtó, jelentős konfliktusról nincs tudomásunk. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy a plébános választások a dualizmus évtizedeiben rutinszerűen, az egyéb városi testületek által is alkalmazott választási-tisztújítási eljárások révén – például többfordulós szavazás, általános és egyszerű többség figyelembe vétele, pályáztatás – zajlottak.²¹⁶ A hercegprímáshoz benyújtott, s onnan a közgyűléshez

²¹³ A fővárosi viszonyokhoz bővebben vö. Gergely 2008. 1326.

²¹⁴ Gergely 2008. 1326.

²¹⁵ Cserenyey 1904. 33. Nyisztor 1962. 51. Gergely 2008. 1326.

²¹⁶ Annak ellenére, hogy katolikus politikai szereplők és véleményformáló úgy vélték, évtizedekig szabálytalanul jártak el a plébános választások ügyében, Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei

átett pályázatok rangsorolásakor, mind az azokat a közgyűléshez továbbító érsek, mind a választó testület számára lényeges szempont volt a hívek bizalma, lakossági elfogadottsága.²¹⁷ Később az országgyűlési viták során látni is fogjuk, hogy a századfordulót követő években Vészi József, a katolikus egyházzal szemben egyébként kritikus izraelita felekezeti képviselő maga számol be róla, hogy körzetében a katolikus hívek felkeresték egy aktuális plébánosválasztás előtt és megnevezték, melyik jelöltet látnák szívesen a pozícióban. A képviselő, saját bevallása szerint, ennek megfelelően szavazott, így ha sajátosan is, de képviselte a körzetéhez tartozó katolikusok érdekeit.²¹⁸

Úgy véljük tehát, hogy korszakunkban a liberális dominanciájú törvényhatósági bizottságok számára fontos volt a felekezeti béke biztosítása a fővárosban, ezért a közgyűlés nem kérdőjelezte meg a prímás jelöltjeit.²¹⁹ Feltehetően ennek a „szokásnak” köszönhető, hogy bár elsősre azt feltételezhetnénk, hogy a legtöbb konfliktus itt zajlott, Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyveinek vizsgálata alapján mégsem ezzel állunk szemben. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint igyekeztek kerülni a nyílt konfliktusokat és figyelembe vették a katolikus többség, illetve a hercegprímás által támasztott igényeket. Azt is feltételezhetjük, hogy a választások alkalmával több nem katolikus bizottsági tag, bár részt vehetett volna a választásban, inkább önként maradt távol tőle.²²⁰ Nem csupán a plébánosválasztások alkalmával volt ez jellemző, hanem a plébániák fenntartása, felújítása vagy bővítése esetében is.

arról tanúskodnak, hogy jól ismert és a többségi konszenzus által elfogadott gyakorlat jellemezte a plébánosválasztásokat. Vitákra és az eljárás bírálatára a századfordulót követően került inkább sor, döntően néppárti képviselők észrevételének köszönhetően.

²¹⁷ Horváth J. András főlevéltáros konferencia-előadásának kézírata alapján, szíves engedélyével.

²¹⁸ *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója.* Tizenegyedik kötet. Budapest, 1903. 362.

²¹⁹ Horváth J. András főlevéltáros konferencia-előadásának kézírata alapján, szíves engedélyével. Hozzátehetjük, hogy a Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei szerint a fővárosi törvényhatósági bizottsági tagok és az esztergomi érsek, hercegprímás között tiszteleten alapuló, jó kapcsolat alakult ki. Példaként említhetjük, hogy a főváros rendszeresen köszöntötte az egyházi vezetőket nevezetesen alkalmakkor, például „*Vaszary Kolos bibornok-hercegprímás, esztergomi érsek Úr Ő Eminenciájára e hó 26-án üli áldozásának 50-ik évfordulóját*”. Vö. *Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1905-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyve.* Budapest Székesfőváros kiadása. Budapest, 1905. 248. és 272.

²²⁰ Kanter Károly plébános elismerően beszél erről a magatartásról, mikor azt hangsúlyozza 1915-ben a krisztinavárosi plébániajavadalom betöltése ügyében: „*Még egy kérése van a bizottsági tagokhoz és ezt bátran meri előterjeszteni, mert tapasztalatai vannak a múltból. Akárhány plébánosválasztásnál beszélt más vallású bizottsági tagokkal, akik azt mondták, hogy teljesen méltányolják a katolikusok azon álláspontját, hogy amikor ők katolikus plébánost akarnak választani, mint más vallású bizottsági tagok nem fognak szavazni. Ezt kéri most is a bizottsági tagoktól, azt kéri, hogy a katolikus plébános választási jogát engedjék át most és ezután is a katolikusoknak. Meg van győződve arról, hogy a más vallású bizottsági tagok ezt a felszólalását és kérelmét méltányolni*

Bár nagyobb visszhangot kiváltó viták a dualizmus évtizedei során nem voltak jellemzőek és feltehetően többnyire „rutinszerűen” zajlottak a plébánosválasztások, a városi kegyuraság kapcsán mégis kitapintható bizonyos feszültség. Vázsonyi Vilmos 1897-es programjában kitér erre, érzékeltetve a kérdés „méltatlanságát” és egyben „kényelmetlenségét”:

„A városi kegyuraság megváltását az újkor jogrendszere kívánja. Az ingatlanjogok középkori jellegűek, nem valók a mai társadalomba. A mai helyzet nemcsak a városhoz, hanem a katolikus társadalomhoz sem méltó. Katolikus polgártársaink megkövetelhetik, hogy ők éppenúgy maguk intézhessék vallásügyeiket, mint a többi felekezet. Méltán bánthatja őket, hogy a közgyűlés által gyakorolt patronátusi jognál fogva más vallásúak döntenek a kizárólag katolikusokat illető kérdésben. Vajjon nem komikus-e, hogy a budai görögkeleti püspöknek, a református szuperintendensnek, vagy a pesti izraelita hitközség elnökének befolyása legyen arra, hogy ki legyen a belvárosi vagy terézvárosi plébános? (Nagy derűlttség.) A kibontakozás egyszerű: a templomokat ki kell adni a létesítendő autonóm budapesti katolikus községnek és ezen felül az eddig viselt patronátusi terhekért fizessen a város egy méltányos váltságösszeget. Ezt a katolikusok joggal megkövetelhetik”.²²¹

A kegyuraságot illetően felekezetektől független liberális kritikára is akadtaért példa a fővárosból. Preyer Hugó törvényhatósági bizottsági tag például azt nehezményezte egy 1892-es felszólalásában, hogy a belvárosi plébánia hirdetései városszerte hírt adnak egy olyan hangversenyről, melybelépődíj-köteles, a bevételt pedig a tervek szerint egy új orgona beszerzésére fordítják. A képviselő szerint visszatetsző a főváros közönsége által fenntartott templomot a közönségtől elzárni, ráadásul – folytatja Preyer Hugó – a főváros kegyúri jogából az is következik, hogy a hangverseny megrendezéséhez szükség lenne közgyűlés jóváhagyására. Preyer álláspontja szerint tehát a főváros „fenntartója” a kegyuraság alá tartozó plébániáknak. Egyébként is, folytatja a képviselő, ha új orgonára van szüksége a belvárosi plébániának, kérjék azt a fővárostól. A fenntartói szemléletet számonkérő képviselő felvetése egyébként nem volt mentes

fogják”. Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1915. évi november 3-án (szerdán) délután 4 órakor tartott rendes közgyűlése. Fővárosi Közlöny. Budapest Székesfőváros Hivatalos Lapja. 26. évf. 55. szám. (1915. november 5.). 2165.

²²¹ Vázsonyi Vilmos demokrata pártjának községi programja 1897. november 7. Ságvári 1971. 56.

a katolikus egyházzal szemben kritikus megfogalmazástól. Preyer nem mulasztotta el ugyanis fejtegetésében hangsúlyozni azon véleményét, miszerint „*a katolikus egyházban a laikus elem csak imádkozik és fizet, az egyházi ügyek igazgatására nem folyhat be és ez így lesz, míg talán sikerülni fog a katolikus autonómiát megvalósítani*”.²²²

A felekezeti béke iránti törekvés ellenére a konzervatív katolikusok igyekeztek tiltakozni a szerintük helytelen gyakorlat ellen. A téma leginkább a dualizmus utolsó éveiben került a figyelem középpontjába, ami hozzájárult ahhoz, hogy az 1920-as évektől már megváltozott a gyakorlat, 1930-ban pedig törvény szabályozta a fővárosi választásokat. A bírálók arra az eredményre jutottak, hogy bár lehet, hogy a törvényhatósági bizottság évtizedeken keresztül kerülte a felekezeti konfliktusokat, de arra azért vigyáztak, hogy ne a legalkalmasabb jelöltek nyerjék el a plébánosi tisztségeket.²²³ Bangha Béla 1918-ban határozott kritikát fogalmaz meg a fővárosban elterjedt gyakorlattal szemben:

*„Ami pedig a lelkipásztori személyállomány megfelelő kiválasztását illeti, ismeretes az a szégyenletes és botrányos helyzet, hogy Budapesten a legnagyobb felelősséggel járó egyházi hivatalokra, t. i. a plébániákra a főváros szabadkőműves és radikális urai választják a jelölteket. Nagyon természetes tehát, hogy a plébánosválasztásoknál rendszerint minden egyéb szempont előbb érvényesül, mint a hitélet emelésének érdeke. A főváros lelkipásztori stratégiájánál ugyanolyan helyzetben vagyunk, mint hogyha az osztrák-magyar hadsereg vezérkarába az olasz hadvezetőség vagy az orosz bolsevikok választanák a tiszteket, vagy teszem azt, mintha a szabadkőműves páholyok főmestereit a panonhalmi főapát vagy a jezsuita generális választaná”.*²²⁴

²²² Budapest főváros törvényhatósága 1892. évi április hó 6-án és folytatva 7-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.

²²³ Nyisztor Zoltán fél évszázaddal később ugyanazt fogalmazza meg, mint Bangha Béla, mikor a következőket írja: „*a 16 mammut-plébánia, melyeknek élén a liberális protestáns és zsidó városatyák kegyúri választása alapján olyan szerencsétlen egyházi figurák is ülhetek, mint a vallási és nemzeti szempontból is rosszemlékű Hock János ...*”. Nyisztor 1962. 51. A választások körüli kritikák esetében, mint utaltunk rá, Budapesten kimondottan fontos összetevő volt a virilizmus intézménye. A virilizmus bírálói a rendszer antidemokratikusságáról egyre inkább gyakorlóinak vallási hovatartozására helyezték a hangsúlyt. A Törvényhatósági Bizottság virilis alapon választott tagjai között jelentős számban voltak izraeliták, így egyre nagyobb teret kapott az a vélekedés, miszerint végső soron a zsidók befolyásolják a katolikus plébánosok megválasztását. A virilizmusról alkotott közvélekedésről és az 1920-as évektől bekövetkező változásokról bővebben vö. Schweitzer 2005. 61-62.

²²⁴ Bangha 1918. 312-313. Bangha Béla kritikájához érdemes hozzátenni, hogy az általa és sok katolikus által is „alkalmatlannak tartott, liberális jelöltek megválasztásából nem feltétlen csináltak titkot (természetesen nem

Bangha szerint közvetve ez a befolyásfelelős azért, hogy a fővárosban meggyengült a katolikus hitélet. A helytelen gyakorlat lényegét a következőképpen foglalja össze, rámutatva, hogy szerinte mi is állt a felekezeti béke látszata mögött rejlő érdekekre

*„Ezzel nem azt mondjuk, hogy a jelen választási mód mellett is kivételesen nem kerülhet kiváló lelkipásztor is a fővárosi plébánosi állásba, de kétségtelen, hogy megválasztásuknak ez a módja épen ezekre nézve mélyen megalázó s annak természetes következményei nagyon sokszor hosszú időre kinyúlólag megbénítják a legéletrevalóbb törekvéseket és a szükséges cselekvési szabadságot. De ez még a jobb eset, s a főváros radikális törzsfőnökei óvatosak ugyan s nem merik a kath. közvéleményt egészen lehetetlen kandidációkkal provokálni, de az is épen elég baj, ha túlnyomó részben csupa szürke közepszerűség kerül oda, ahol megannyi Napóleonra volna szükség. A csatát nemcsak a rossz, hanem a közepszerű hadvezérekkel is el lehet veszteni s biztosan el is vesztek a közepszerűek a nem közepszerűen szervezett ellenéggel szemben”.*²²⁵

Nem tartozik ugyan korszakunkhoz, de szükséges tisztázni a fővárosi plébánosválasztásokhoz kapcsolódóan, hogy az 1920-as években érdemi változásokra került sor. Annyiban tartozik ez témánkhoz, hogy világosan jelzi, a katolikus közösség számára sérelmes helyzet megszüntetését az 1920. után berendezkedő politikai hatalom az első feladatai között tartotta számon, a fővárosi katolikus „reneszánsz” jegyében. A Wolff Károly, majd Csilléry András által irányított Keresztény Községi Párt (KKP) a két világháború között uralta a fővárosi törvényhatóságot. A párt városházi hatalomátvétele után, 1920. szeptember 15-én a törvényhatósági bizottságon

negatív előjellel). Kassán 1913-ban például így buzdítottak az egyik jelölt, Hoffmann Arnold megválasztására: „A kassai plébánosi állás megállapodott, liberális gondolkozású és tapintatos egyházi férfit kíván, aki ezenfelül imponálni tudó fellépésű és ne csak teológiailag képzett, de a társadalmi és vallásfelekezeti érintkezésben is bölcs mérsékletű legyen, mert Kassa város plébánosának nem csupán az a hivatása, hogy a plébánia ügyeit intézze, hanem az is, hogy e város békés fejlődésének egyik letéteményesét valláskülönbség nélkül az egész társadalom benne tisztelhesse. Mert lehet valaki igen kiváló pap, az egyház tudós szolgája, de ha ezekkel a tulajdonokkal nem egyesülnek benne a bölcs mérséklet, a kellő tapintat és egyéb imponáló kiválóságok, ez állásban többet érthat, mint használna”. Abauj-Kassai Közlöny 42. évf. (1913.03.28.) 71. sz. 1.

²²⁵ Bangha 1918. 312-313. Mint látjuk, már a kortársak is úgy találták, ez a választás befolyásolása döntően hozzájárult a katolikus hitélet meggyengüléséhez. Nyisztor Zoltán fél évszázaddal később lényegében ugyanazt fogalmazza meg, mint Bangha Béla: „a 16 mammut-plébánia, melyeknek élén a liberális protestáns és zsidó városatyák kegyúri választása alapján olyan szerencsétlen egyházi figurák is ülhettek, mint a vallási és nemzeti szempontból is rosszlelkű Hock János ...”. Nyisztor 1962. 51.

belül felállították az ún. Kegyúri Bizottságot. Egy egyhangúlag elfogadott és a kultuszminiszter által is jóváhagyott közgyűlési határozat szerint ettől a ponttól kezdődően a katolikusok olyan belső ügyeiben, mint a plébánosválasztás, kizárólag a törvényhatósági bizottság katolikus tagjai dönthettek. Az elkövetkező években immár az új plébánosválasztási rendszernek megfelelően választották a plébánosokat, sőt több új plébánia jött létre az óriás plébániák felosztása révén.²²⁶

VI. 3. A példaértékű besztercebányai eset

A besztercebányai eset és a nyomában születő rendelet távolról sem tartozik a dualizmus korszakának eseményeihez. A besztercebányai lelkészválasztás azonban példaértékűvé vált, ezért érdemes külön tárgyalni. A besztercebányai rendelet adja majd azt az alapot, amely a konfliktusokkal terhelt események során mindig és mindenhol napirendre hivatkozási pontként szolgált.

III. Ferdinánd 1648-ban telepítette le a jezsuita rendet Besztercebányán. Ettől az időponttól kezdve ők végezték a lelképásztori teendőket a protestáns többségű városban. A város kegyurasága ebben az időszakban, 1648 és 1776 között, szünetelt.²²⁷ A jezsuiták mindössze 300 forintot kaptak a várostól jutalom fejében.²²⁸ A jezsuiták feloszlását követően Mária Terézia megalapította a besztercebányai püspökséget és elrendelte, hogy a püspök a várossal, mint patrónussal szervezze meg a plébániát. Az 1776 decemberében kelt rendeletében a legfőbb kegyúr a várost kegyúri jogának élvezetében, a vele járó terhek viselése mellett megerősíti. Ezt követően 1777. szeptember 14-én jött létre az a helytartótanács által is jóváhagyott egyezség, amely többek között a lelkész jövedelmét is megállapította.²²⁹

A megalakulás utáni első lelkészválasztás alkalmával a választott polgároknak kizárólag katolikus tagjai vettek részt a választásban. A következő választásra 1799-ben került sor, tehát már az 1790-91-es törvények meghozatalát követően. Timon Ákos katolikus

²²⁶ Gergely 2008. 1366-1369.

²²⁷ Völgyesi 2013. 739.

²²⁸ Timon 1889. 39.

²²⁹ Timon 1889. 38-39.

egyházjogász azért tartja fontosnak kiemelni ezt a tényt, mert úgy véli, hogy az 1790-91-es törvénykezés fordulópontot jelentett a kegyúri jog értelmezését illetően (is). Egészen odáig ugyanis fel sem merült a kétség azt illetően, hogy a katolikus plébános megválasztásakor csak a katolikus tanácsstagokat illeti a választás joga. Az 1790-91. évi törvényhozás a protestánsokat és a görögkeletieket a katolikus egyház kötelékei alól teljesen felszabadította és részükre teljes egyházi autonómiát biztosított.²³⁰ Ezután a nem katolikusok – véli Timon – hibásan értelmezve vallásszabadságukat katolikus egyházi jogokat is gyakorolni kívántak.²³¹

Az 1799-ben esedékes lelkészválasztáson ismét csak a katolikus tanácsstagok választanak. Arra is fény derül, hogy az akkori protestáns bíró a választásra a protestáns tanácsstagokat is meghívta, de a választás előtt a nevükben is leszögezte, hogy ők szavazatukkal a katolikus egyház ügyébe nem kívánnak beavatkozni. Az 1799-ben megválasztott Luchs János egyébként 1816-ig töltötte be hivatalát.²³²

A következő és egyben a vitát kiváltó plébános választásra 1816-ban kerül sor. Timon Ákos a következőképpen igyekszik bemutatni az esetet: a lelkészi hivatal betöltésére többek között pályázott egy *Weisz Károly* nevű, egyházi körökben nem kedvelt, világias életmódot folytató teológiai tanár. Timon jellemzése elfogadottá vált a dualizmus korában, a besztercebányai vitás esetről szóló tudósítók az ő értékelését veszik át, szó szerint idézve ezt a kitétel, ami a politikai vita szempontjából majd egy évszázaddal később kijelölte Weisz Károly politikai „pozícióját”, aki így a liberális érdekeknek megfelelni kívánó katolikus lelkész „*archetípusává*” vált.²³³

²³⁰ A törvénycikk helyreállította a két protestáns egyház önkormányzatát, vagyis megszüntette a római katolikus püspöki és főesperesi joghatóságot a protestánsok felett. A törvény biztosította az ország minden rendű protestáns lakosának a szabad és nyilvános vallásgyakorlatot, amelyben sem az uralkodó, sem a földesúr nem korlátozhatta őket. Balogh-Gergely 2005.

²³¹ Timon 1889. 38.

²³² Timon 1889. 39-40.

²³³ Érdemes hangsúlyozni, hogy az 1903-ban az Országgyűlésben zajló vita során Szüllő Géza néppárti képviselő egyértelműen Timon szavait idézi, kiemelve, hogy a nevezett jelölt „*világias modora és gondolkodása miatt az egyházi körök nem kedvelték*”. Az Országgyűlési vitát idézi: *Egyházi tudósítások. Budapest, ápr. 23. Patronátusi joggal bíró városok kath. papválasztási ügye a képviselőházban*. In: *Religio*. 62. évf. (1903) 33. sz. 260. Budapest esetében pedig olvashattuk Bangha Béla értékelését, aki szerint „*nagyon természetes tehát, hogy a plébánosválasztásoknál rendszerint minden egyéb szempont előbb érvényesül, mint a hitélet emelésének érdeke*”. Bangha 1918.312. Ahogy a kassai példa esetében pedig látható volt, valóban cél lehetett egy-egy választás esetén a liberális szemléletű plébánosok megválasztása.

Timon szerint Weisz Károly tudta, hogy egyháza nem támogatja, ezért igyekezett a városi tanács protestáns tagjait megnyerni, hogy támogassák szavazataikkal. A szavazáson ezt követően a protestánsok részt vettek és szavaztak is. 30 katolikus és 26 protestáns választott polgár szavazott összesen.²³⁴

A káptalani helyettes azonban a szavazáson győztes Weisz Károly megerősítését megtagadta és panaszt emelt a helytartótanácsnál. A helytartótanács vizsgálatot rendelt el. A vizsgálatban – a káptalani helyettes és a városi tanács által benyújtott okmányok alapján – arra a következtetésre jutnak, hogy a protestánsok részvétele a lelkész megválasztásában jogtalan volt. Ezek után a helytartótanács a beérkezett iratokat a kancelláriához terjesztette fel. A Magyar Királyi Kancellária 1818. május 27-én tárgyalta a besztercebányai ügyet. A kancellária az ügy megvitatását követően 1818. május 27-én *6481. sz. kancelláriai rendeletet* adott ki, melyet a helytartótanács a szabályrendeletek sorába iktatott. A kancelláriai rendelet pedig kimondja: a szabad királyi városokban a katolikus lelkészek választására vonatkozó jog csakis a katolikus vallású polgárokat illeti meg. A besztercebányai ágostai hitvallású polgárok ezen uralkodó jogszokás ellen cselekedtek, ami a többi szabad királyi városokban is elfogadott, így tehát törvénytelenül avatkoztak a katolikus lelkész megválasztásába.²³⁵ A rendeletet követően természetesen az 1816-os választás eredményeit érvénytelenítették.

Mint utaltunk rá, a besztercebányai esetről Timon Ákos hangsúlyozza, hogy a „*nagyon is világias*” Weisz Károly volt az, aki az egyértelmű jogszokást felrúgva igyekezett saját maga támogatására a nagyrészt protestánsokból álló városi tanácsot megnyerni. Minden probléma gyökere tehát ez lenne. A korszak politikai sémájába helyezkedő „eredetmagyarázat” kiegészül a tudományos jellegű válasszal is: a katolikus egyházjogászok – Timon Ákos, Mihalovics Ede – a protestánsok által elnyert vallásszabadság félreértelmezéseként tekintettek a besztercebányai (majd később a többi) esetre. Szerintük a protestánsok úgy kezdték értelmezni a vallásszabadságot, hogy igényt tartottak arra, hogy a katolikus közösség belső ügyeire befolyást gyakorolhatnak.

A besztercebányai konfliktus, majd a nyomában kiadott rendelet irányadóvá vált. Sok városban 1867 után a 6481/1818. számú rendeletnek köszönhetően volt egyértelmű az a

²³⁴ Timon 1889. 41.

²³⁵ Timon 1889. 43-45.

gyakorlat, hogy a protestáns tanácsosok katolikus ügyek esetén távol maradnak a tanácskozástól, de legalábbis a szavazástól.²³⁶ Ezt némely város esetében – mint pl. Zombor 1749-es kiváltságlevelében is – úgy biztosították, hogy a kiváltságlevelben lejegyezték, hogy a *ius praesentandit* csak a katolikus polgárok gyakorolhatják.²³⁷ A legtöbb kiváltságlevelben ez nem szerepel, valószínűleg már csak azért sem, mert a protestantizmus megjelenése előtt szükségtelen volt ennek rögzítése. Később talán azért is maradt ki ennek a pontnak a rögzítése, mert a kiváltságot adományozó királyoknak egyértelmű volt, hogy a kegyúri jog katolikus intézmény és ez nem képezte vita tárgyát. Nem feledhetjük azt sem, hogy 1790-91-es törvénykezés előtt a protestánsoknak nem volt teljes egyházi autonómiájuk és vallásukat még csak korlátozottan gyakorolhatták. Korlátozott szabadságjogaik miatt pedig nem volt kérdéses, hogy például a plébánosválasztások esetében bármilyen joggal rendelkeznének. Az tehát, hogy a kiváltságlevelek, vagy a feudalizmus korszakában meghozott törvények nem rendelkeztek róla, hogy ez a jogosultság kizárólag a katolikusokat illeti, nem jelentette azt, hogy más felekezetek tagjainak beleszólása lehetett ezen ügyekbe.

Ezek alapján – jó pár további példát felsorolva – állítja Mihalovics Ede, Timon Ákos vagy Cserenyey István, hogy a magyar jog és törvény szerint a szabad királyi városokban csak a katolikusokat illeti meg a plébános választásába való befolyás joga.²³⁸

²³⁶ Völgyesi 2010. 127. Az általános gyakorlathoz további példa Székesfehérvár: Szarka 2003. 76.

²³⁷ Kisházi-Kovács 2006. 74.

²³⁸ Mihalovics 1897. 266.

VII. VITÁS ESETEK ÉS KONFLIKTUSOK A DUALIZMUS KORÁBAN - HÁROM PÉLDA

A következő fejezetben három szabad királyi város – Sopron, Szeged és Győr – példáján részletesen bemutatjuk a konkrét városi kegyuraságot érintő konfliktusokat. Ezek esetében a főbb érvek és vélemények mellett a háttérben meghúzódó lehetséges politikai motivációkra, feszültségekre is kitérünk. A három városban közös, hogy mindegyik szabad királyi címmel bírt, majd 1876 után törvényhatósági jogú városokká váltak. Valamennyi város esetében jelentős súlyt képviselnek továbbá a katolikus mellett az egyéb felekezetek. A speciális, egy-egy várost érintő részletekre a következőkben térünk ki.

VII. 1. A soproni konfliktus²³⁹

Az 1876-ban lezajlott soproni kegyúri konfliktus komoly visszhangot váltott ki és a későbbiek során többször vált hivatkozási ponttá. A vita tárgyalása előtt röviden ki kell térni egy sajátos intézmény, a Soproni Katolikus Konvent intézményére, mely működésének alapelvéből fény derül arra, milyen felekezeti-politikai viszonyok között került sor a kegyúri vitára.

VII. 1. 1. A soproni Katolikus Konvent

A Katolikus Konvent a soproni egyházi élet sajátos szülötte. Eredete még a reformáció, illetve a katolikus megújulás korára megy vissza. A 16. században Sopronban a lakosság döntő többsége lutheránussá lett. A lutheranizmus fő terjesztője Gerengel Simon felszentelt, időközben evangélikus hitre áttért lelkipásztor. Gerengel fáradhatatlanul tevékenykedett az igehirdetésben

²³⁹ A vitához kapcsolódóan megjelent publikáció: Borbély Tamás: *Hitfelekezeti segély, kegyúri jog – oktatást érintő felekezeti konfliktusoka dualizmus kori Magyarországon. Sopron esete (1875–76)*. In: Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei. Rendi társadalom – polgári társadalom 29. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete. Szerk.: Sasfi Csaba – Ugrai János. Budapest, 2017.

és a hitoktatásban, munkájának eredménye a soproni evangélikus élet megszilárdítása volt.²⁴⁰ 1565. április 24-én Szent György napján a soproni városi tanács kimondta, hogy a „tiszta” evangélikus hitet fogadja el. A katolikus hit mellett a soproni lakosságnak csupán szűk kisebbsége maradt meg.²⁴¹ Nem csodálkozhatunk hát rajta, hogy a 16. század második felét és a 17. század első éveit a katolikus történétírók meglehetősen kritikusan értékelték.²⁴² Úgy ítélték meg, hogy a katolikus polgárság nem kizárólag kisebbségbe került, hanem a helyi politikai vezetésből is kiszorult. Több, mint száz éven keresztül sem a külső, sem a belső városi tanácsba egyetlen katolikus polgár sem juthatott be. A lutheránus városi tanács gyakorolta a kegyúri jogot, ennek révén megválasztotta többek között a városplébánost is.²⁴³

A katolikus szempontból tarthatatlan állapotok megszüntetésére *Draskovich György* megyéspüspök a bécsi kormánytól és a királytól kérte a protestánsok korlátozását, többek között igyekezett megakadályozni, hogy új prédikátorok érkezzenek a városba.²⁴⁴ A királyi támogatást is élvező intézkedések azonban nem jártak eredménnyel, inkább fokozták az evangélikus polgárság ellenállását. Az 1606. évi bécsi béke után az országos törvények vallásszabadságot biztosítottak a városoknak. A prédikátorok visszatérhettek Sopronba.

Káldy Mihály városplébánosnak (1623-38) támadt az a gondolata, hogy a létező, de a protestánsok kezén funkció nélkül maradt *Krisztus Teste Társulatot* (egyházi céhet) újjászervezze. Ebből a társulathból a plébános *Katholikus Status* néven 1625-ben a katolikus élet felvirágoztatására és a közügyekben való világi képviselőlet gyakorlására maga köré kis közösséget gyűjtött.²⁴⁵

²⁴⁰ Bán 1939. 47-48. Szála 2018. 19.

²⁴¹ Bán János tudósítása szerint a bécsi Klosterrat vizitációt rendelt el Sopronban. A soproni egyház összes lelki és anyagi ügyeire kiterjedő egyházlátogatás megállapítása szerint magában a városban mindössze 20 katolikus családot találtak. Érdekességként emelhetjük ki, hogy a vizitáció azt találta, hogy a környéken a horvát parasztok „tántoríthatatlan katolikusok” maradtak, de a német lakosság teljesen lutheránus. Bán 1939. 100.

²⁴² Bán János katolikusként bizonyosan a későbbi évszázadok vélt protestáns dominanciát is jellemzi az evangélikus hit terjesztése és a katolikus hit visszaszorulása kapcsán írott mondataival: „ez a kibírhatalan terror olvasztotta le a soproni katolikusok számát és tette a megmaradtakat is oly félénkekké, hogy később még egy restaurációs kísérlet sem tudta őket magukhoz téríteni. De ennek a terrornak gyűlöletes, fojtó levegőjében kovácsolódott eggyé a város lutheránus polgársága is és éppen ennek a gyűlöletnek nemzedékről-nemzedékre való hagyományozása és szítása tette lehetetlenné, hogy Sopron polgársága a későbbi idők ismételt kísérletei ellenére is visszanyerje ismét az annyira kívánatos vallási egységet és harmonikus nyugalmat”. Bán 1939. 59.

²⁴³ Magyar Katolikus Lexikon. Internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/> (utolsó letöltés: 2022. június 30.)

²⁴⁴ Bán 1939. 72-73.

²⁴⁵ Bán 2000. 13.

Az új szervezet hatékonynak bizonyult: elérte a kegyúri tanácsban, hogy ezentúl csak katolikusok választhassanak városplébánost, és (kihasználva a soproni országgyűlést) egészen a királyig vitte egy katolikus népiskola felállításának ügyét. A több évtizedes sikeres működés után *Keresztély Ágost* győri püspök 1700-ban átszervezte és egyúttal kánonilag elismerte a szervezetet. A győri püspöktől kapták a Katolikus Konvent nevet is. Elnöke a város mindenkori katolikus főtisztviselője lett, a városplébános „csak” alelnöki címet kaphatott. A konvent tagjai a városi tanács katolikus tagjai és néhány tekintélyesebb polgár közül kerültek ki. E 40 tagú testület képviselte a nyilvánosság előtt a katolikus közösséget. Anyagilag és gazdaságilag is nagy tehertől szabadították meg a papságot, mert átvették a beneficiumok (házak, szőlők, borok) kezelését és gondoskodtak az egyház anyagi támogatásáról, a szegényekről és az iskolaügyről.²⁴⁶Fontos eredmény volt továbbá, hogy elérték a városi vezetésben a két legnépesebb felekezet „egyensúlyát”, mivel 1696-tól a városháza kimondta, a katolikus és evangélikus polgárok kétévente felváltva viseljék a város összes magasabb és alacsonyabb tisztségét. Ez a szabály 1848-ig érvényben maradt.²⁴⁷

VII. 1. 2. A konfliktus

A 19. század második felére a Katolikus Konvent megújításra szorult, mivel némileg veszített korábbi erejéből.²⁴⁸Eppen ebben az időszakban került sor a kegyúri jog gyakorlása körüli soproni konfliktusra, amely révén a Konvent ismét bizonyíthatta, hogy eredményesen látja el a katolikus közösség képviselőit.

A plébános megválasztásának módja Sopronban nem lett volna kérdéses, hiszen – többek között a Katolikus Konvent jóvoltából – a választási eljárás elvileg tisztázott volt: üresedés esetén a győri megyéspüspök pályázatot hirdet. A beérkezett pályázatokat átküldi a kegyúrnak választás céljából. A plébános választása a város közgyűlésének csak római katolikus

²⁴⁶ Magyar Katolikus Lexikon. Internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/> (utolsó letöltés: 2022. június 30.)

²⁴⁷ Bán 2000. 16.

²⁴⁸ Bán 2000. 37.

közgyűlési tagjai által történik, abszolút többséggel. Az így abszolút többséggel megválasztott plébánost a közgyűlés bemutatja a megyéspüspöknek.²⁴⁹

A városi törvényhatóság az 1818. évi rendeletre hivatkozva többször leszögezte (1845-ben, 1848-ban, majd 1861-ben), hogy a városban a katolikus plébános megválasztásának joga csak a katolikus polgárokat illeti meg. A konkrét határozatoknak megfelelően a kegyúri jogot a korábbi években így is gyakorolták: kétszer a tanítók, kétszer pedig a városi kegyuraság alá tartozó ágfalvi és kópházi plébánosok választásakor.²⁵⁰

A soproni belvárosi plébánia (más néven a Szentlélekről és Szent Mihály Főangyalról nevezett Városplébánia) 1875 szeptemberében megürült, mivel a 29 évi szolgálatot követően *Rach Ferenc* apát kanonokot, városplébánost a soproni társaskáptalan prépostjává nevezték ki. A plébános a megválasztását követően még december 31-ig betöltötte korábbi hivatalát, így a plébánia ténylegesen csak 1876. január 1-től ürült meg. A városi tanács által megszabott november 30-i határidőig tíz jelölt nyújtotta be a pályázatát a javadalom betöltéséért. *Zalka János* győri püspök 1875. december 8-án kelt levelében tájékoztatja a Szabad Királyi Sopron város tanácsát, hogy a 10 pályázó személye körül nem talált kánonjogi kifogást, majd kéri a tanácsot, hogy szabályszerűen és a felekezeti egyetértést meg nem sértve folytassa le az új lelkész megválasztását.²⁵¹

Az 1876. február 16-án sorra kerülő szavazáson a korábban megszokottakkal ellentétben a nem katolikus közgyűlési tagok is szavaztak. A szavazás mellett pedig „*a liberális szellemű városháza a maga protestáns többségével*” – és természetesen a katolikus képviselő tagok tiltakozása ellenére – olyan határozatot fogadott el, amely szerint a katolikus lelkész megválasztásába a nem katolikus képviselők is beleszólhatnak. Ezzel a határozattal egyúttal minden korábbi határozatot érvénytelenítettek.²⁵² A Katolikus Konvent válaszlépésként február 27-én a Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumhoz folyamodott, hogy az érvénytelenítse a közgyűlés

²⁴⁹ Csizmadia 1937. 103.

²⁵⁰ Bán 2000. 41.

²⁵¹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és thj. városok. IV. 1404. c. I. 1015.

²⁵² Bán 2000. 41.

határozatát és a plébánosválasztás eredményét. 1876 februárjában ádáz vita tört ki egy korábban gond nélkül működő választási rendszer mikéntje körül.

VII. 1. 3. A politikai motivációk

Az 1876-os kegyúri konfliktus közvetlen előzményei néhány évvel korábbra tekintenek vissza. 1872-ben Sopron város szervezési szabályrendeletet készített, amelyet a belügyminiszter még ugyanebben az évben jóváhagyott. A szabályrendelet 3. §-a a kegyúri jog gyakorlását minden megszorítás nélkül a közgyűlés hatáskörébe utalta.²⁵³ Valószínűleg a szabályrendelet megszületésekor még nem látták előre, hogy ezzel a rendelettel a protestáns többség a beleszólást szeretne a majdani katolikus lelkészválasztásokba. Erre csak az 1876-os választásnál derült fény. De miért kívántak a nem katolikus közgyűlési tagok belefolyni a plébános megválasztásába? Minden jel arra mutat, hogy a város oktatási helyzeténél kell keresni a lehetséges motivációkat.

Sopron városában a 19. századra már katolikus többség jött létre, a katolikus történészek és kortársak szerint viszont a közgyűlésben a korábbi évszázadokhoz hasonlóan az evangélikusok domináltak.²⁵⁴ Feltételezhetjük, pontosabb úgy fogalmazni, hogy a két felekezet a korábbi évszázadok során elsajátította az együttélés „gyakorlatát”. A katolikus megújulás óta megközelítőleg azonos súllyal vettek részt a városigazgatásban, és bár folyamatosan merültek fel újabb és újabb érdekellentétek, reális kompromisszumok révén ezeket mindig sikerült megoldani.²⁵⁵ A katolikus ügyeket felkaroló Katolikus Konventhez hasonló szervezetként létezett az Evangélikus Konvent. A kényes egyensúly azonban a 19. század második felében megbomlott, a helyzetet korábban a még határozott és komolyabb befolyással rendelkező konvent el-lensúlyozni tudta, többek között azzal, hogy a város két főtitkárviselője közül a katolikus

²⁵³ Csizmadia 1937. 103.

²⁵⁴ Bán 2000. 41. A konfliktust időben megelőző, 1870. évi népszámlálás adatai szerint a lakosság 60 százaléka tartozott a katolikus, 35 százaléka pedig az evangélikus felekezethez. Vö. *Magyar korona országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Szerkesztette és kiadja Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pest, 1871. 71.

²⁵⁵ Németh 2005. 37.

főtisztviselő egyben a Katolikus Konvent elnöke is volt.²⁵⁶ Amíg a város egyik első embere a konvent elnöke is, addig a város katolikus közössége jobban tudja érvényesíteni érdekeit. Ez a helyzet azonban Schultz Pál polgármester lemondását (1853) követően megszűnt, és az a korábban ismeretlen rendszer lépett életbe, hogy a plébános – nevezetesen éppen Rach Ferenc – töltötte be huzamosabb ideig a konvent elnöki tisztjét.²⁵⁷

Bán János szerint Rach plébános elnöksége idején a konvent több alapítvánnyal gazdagodott, s az egyházközség hitélete is fellendült. Ám a plébános-elnök nem állt ellen eredményesen a városházán időközben egyre inkább megerősödő liberális szellemiségnek. Ahogyan Bán fogalmaz: *„súlyosbította a helyzetet, hogy az elnöklő Rach Ferenc Városplebános az őt ért támadások és kellemetlenségek miatt a várospolitikától teljesen visszavonult, még a látszatát is elkerülve annak, hogy ő a vallási békét felekezetieskedéssel akarná rontani.”*²⁵⁸

Jól látható tehát, hogy a Soproni Katolikus Konvent, a soproni katolikusság több évszázados múltra visszatekintő „érdekképviseleti szerve” éppen a kiegyezést követő évtizedben jelentősen meggyengült. Ennek a gyengülésnek pedig főleg a városi kegyuraság alá tartozó iskolák ügyét tekintve súlyos következményei lettek.

Röviden ki kell térnünk azokra az oktatási változásokra, amelyek Sopron esetében ugyancsak kényes pontnak számítottak.

Az 1868. évi iskolai törvények számottevő következményei voltak a felekezeti oktatásra. A katolikus egyház az állammal való összefonódás következtében nem rendelkezett a protestánsokéhoz hasonló autonómiával. Így 1867-ig az uralkodónak, illetve a tőle függő kormányzóknak, a kiegyezést követően pedig a magyar kormánynak, illetve a vallás- és közoktatási miniszternek döntő beleszólása volt az iskolák ügyeibe. A katolikus autonómia zátonyra futása miatt ez a helyzet lényegében a dualizmus végéig fennállt.²⁵⁹

²⁵⁶ A szabadságharc után megszűnt a városbírói tisztség, tehát nem mindig volt a város főtisztviselője katolikus. Korábban paritásos elv alapján a polgármester evangélikus volt, míg a városbíró katolikus. Bán 2000. 36-37.

²⁵⁷ A plébános elnöksége mellett ekkor világiak töltötték be az alelnöki tisztet: Wahlheim József, majd Hofer Péter. Bán 2000. 36.

²⁵⁸ Bán 2000. 37.

²⁵⁹ Ferdinandy 1995. 671.

Sopronban ez a közoktatási helyzet hozta létre azt a katolikusok által nehezményezett állapotot, hogy amíg az evangélikusok népiskolája teljesen az evangélikus gyülekezet vezetése alatt áll, addig a katolikus iskolákat a többségében evangélikus felekezetű tagokból álló városi iskolaszék kormányozza. A helyzetet súlyosbította, hogy a városi kegyuraság alatt álló iskolák túlnyomó része katolikus jellegű volt.²⁶⁰ A kiegyezést követően megszülető 38. törvénycikk – amely szabályozta a népoktatást – még nem szüntette meg az eddigi katolikus iskolák jellegét, de módot adott arra, hogy a városok és községek új iskolákat is állíthassanak községi jelleggel. Minden iskola mellé pedig – azok irányítására – iskolaszéket kellett állítani.²⁶¹

Az iskolaszék nevezte ki és nyugdíjazta a tanítókat. Kritikus pont volt például, hogy Palló Sándor evangélikus konventelnök (mint a községi iskolaszék elnöke) látogatásaival állandóan ellenőrizte a katolikus tanítók működését.²⁶² A törvény értelmében létrejött helyzet tehát nagyon hasonlított a lelkesválasztási konfliktusokhoz: az államvallási funkcióit továbbra is őrző katolikus egyház – autonómia hiányában – szembesül azzal a helyzettel, hogy a kegyúri jog révén a nem katolikusok beleszólnak, beleszólhatnak vélt vagy valós belügyeibe. A helyi jellegű autonómia létrehozása lehetett a Katolikus Konvent újbóli megerősítése, amelynek egyik kiváltó oka is egy súlyos oktatásügyi botrány lett.

A katolikus iskolákat ért sérelmek csúcspontja az volt, amikor protestáns többségű képviselőtestület kérte a minisztériumot, hogy a négyosztályosá vált alreáliskolát fejlessze főreállá, és vegye át annak fenntartását.²⁶³ A minisztérium ezt a kérést csak úgy volt hajlandó elfogadni, hogy a város megfelelő épületet biztosít a reáliskolához. Erre a kérésre a város egyszerűen átengedte az eddigi katolikus iskolát, amely pedig az 1857. évi átépítés eredményeként katolikus iskolaként volt bejegyezve.²⁶⁴ A város ugyan kötelezte magát arra, hogy 15 éven belül

²⁶⁰ Katolikus volt az orsolyiták intézetében egy lányiskola, az 1851-ben felállított négyosztályú vasárnapi iskola, maga a normálfőiskola, valamint az egyosztályú alreáliskola. Ez utóbbit a városi közgyűlés 1865-ben felekezetközi községi iskolának nyilvánította. Bán 2000. 37-38.

²⁶¹ Bán 2000. 38.

²⁶² Bán 2000. 38.

²⁶³ Az Evangélikus Konvent 1843-ban már megfogalmazta azon javaslatát, miszerint a város közpénzen tartson fenn egy közös, felekezeti jelleg nélküli, teljes hatosztályú alreáliskolát. Ezt újították fel tehát az 1850-es évek első felében. Németh 2005. 55.

²⁶⁴ Bán 2005. 38.

a katolikus iskola részére új épületet emel, ennek ellenére a katolikus közösség sérelmesnek ítélte az önkényes kisajátítást.

A Katolikus Konvent nem nyilvánította ki véleményét és nem tiltakozott az iskolaügy önkényes változásai ellen, aminek következtében a katolikus közvélemény 1875. április 18-ára közgyűlést hívott össze. A gyűlésen összegyűltek nehezményezték a közgyűlés protestáns többségének politikáját és beleszólását a katolikus iskolák ügyébe. Azt is sérelmezték, hogy a Konvent semmilyen határozott állásfoglalást nem adott a vitás iskolai ügyek során. A gyűlésen többek között a következő főbb javaslati pontokat fogadták el:

1. Oszlassák fel az eddigi Konventet, és helyébe új alapszabályokkal és szervezettel ne kinevezés, hanem választás útján alakítsanak új Konventet, illetve egyházközségi törvényes képviselőt.
2. Kérjék fel Sopron városát, hogy a katolikus iskolák számára állítson fel katolikusokból álló iskolaszéket.
3. A katolikus ügyek rendezésére jelenjen meg egy katolikus hetilap.²⁶⁵

Az alapszabályok megszületése után július 13-án ismét összehívták a soproni katolikusokat és előterjesztették a katolikus hitközség alapszabályait, amit a közgyűlés némi változtatás után el is fogadott. Az új Konvent tényleges megalakulására december 12-én került sor, ahol megválasztották a Konvent száz rendes tagját, illetve dr. Schwartz Miklós ügyvédet, a város törvényhatósági bizottság tagját a Konvent elnökévé.²⁶⁶

A Konvent hatásköre kiterjedt többek között a kegyúri jog gyakorlására, illetve a katolikus intézetek vagyonának kezelésére. A kegyúri jog gyakorlásának intézésére létrehozták a Konvent öt bizottsága között a kegyúri bizottságot, amely a városplébános elnöksége alatt működő iskolaszéket is magában foglalta.²⁶⁷ Ekkor az újjászületett Konvent tagjai még nem is sejtették, hogy kevesebb, mint egy éven belül a kegyúri jog gyakorlását illetően ádáz küzdelmet kell vívnia a város többségét adó nem katolikus képviselőkkel.

²⁶⁵ Bán 2000. 38-39.

²⁶⁶ Pódafai Póda 1892. 107.

²⁶⁷ Bán 2000. 40.

A Katolikus Konvent átalakulásának részletesebb tárgyalása nem tartozik szorosan a témánkhoz. Mégis szükségesnek tartottuk bemutatni az átalakulás főbb vonalait, illetve az azt kiváltó folyamatokat, mert úgy véljük, hogy kiválóan rámutatnak arra, hogy a legyengült Konvent már nem tudta megvédeni saját érdekeit a dualizmus kori politikai és egyházi viták közepette, amire reakcióként Sopron város katolikus lakossága sikeresen újjászervezte képviselőit. Az újjáalakult Konvent pedig első sikereként könyvelhette el az 1876-os kegyúri konfliktusban aratott „győzelmet”.

A plébános választást övező konfliktus kezdetére tehát már létezett az új Konvent. De pontosan miért is került sor a vitára?

A közgyűlési többség úgy vélte, a korábbi megállapodások, melyek szerint ők lemondanak a patronatusi jog gyakorlásáról és azt kizárólag a katolikus felekezeti tagokra ruházzák át, érvényét veszítették. Hangsúlyozták 1848-ban a protestánsok csak azért mondtak le a katolikus plébános megválasztásának jogáról, mert cserébe a városi pénztárból segítették a protestáns iskolákat. Ez azonban már nem aktuális, hiszen az 1868. évi 38. törvénycikk értelmében a protestáns iskoláknak nem kegyképpen, hanem törvényesen jár a városi pénztárból a segítség. Ezen változás miatt az akkor önként feladott plébánosválasztási jog ismét feléled. Arra a pontra, hogy az idevonatkozó közgyűlési határozatokat a magyar kormány, majd a magyar helytartótanács megerősítette, azt nyilatkozták, hogy ezek nem elégségesek, hiszen a királynak a helybenhagyása nem történt meg.²⁶⁸ Ezen elv alapján került sor 1876. február 16-án a korábbi (1845/3035. számú, 1848/3901. számú és 1861/2262. számú) közgyűlési határozatok hatályon kívül helyezésére.

A protestáns képviselők által hangoztatott érv egy törvényileg nem egészen tisztázott problémára mutat rá, amelyre érdemes röviden kitérni, már csak azért is, mert ez a következő évtizedekben talán a leggyakrabban érintett kérdés lett a vitában résztvevő felekezetek között. A probléma a kegyúri teher és a községi segélyezés közötti különbség mibenléte. A dualizmus korában egyre inkább úgy kezdték értelmezni, hogy a kegyúri joggal együtt járó kegyúri kiadások éppen úgy községi segélyezésnek minősülnek, mint a többi felekezetnek nyújtandó segélyek.

²⁶⁸ Csizmadia 1937. 103-104.

Ezt a nézetet kétségkívül elősegítette az említett 1868. évi 38. törvénycikk, vagyis a népoktatási törvény. Szükséges utalni rá, hogy 1868. előtt a városi iskolák katolikus iskolák voltak, egészen pontosan: csakis katolikus iskolák lehettek városi iskolák, mert a szabad királyi városok csak a katolikus egyházi és iskolai intézményekkel szemben gyakoroltak kegyúri jogot.²⁶⁹ Míg a nem katolikus hitfelekezetek az 1790-91-es törvényhozás által részükre biztosított oktatási autonómia alapján önmaguk kezelték iskoláikat, addig a katolikus iskolák a város, mint kegyúr rendelkezése alatt álltak. Timon Ákos mutat rá arra, hogy mi is volt a népoktatási törvény hiányossága:

„A népoktatási törvény egész általánosságban csak községi iskolákról beszél s ezek alá foglalja a sz. kir. városok által fenntartott népiskolákat is. Az 1868. évi XXXVIII. t.-cikk idevágó 25. §-a ezeket mondja: »Általában nem tekintetnek ezentul felekezeti iskoláknak azon tanintézetek, amelyek községi vagyomból és jövedelemből a község összes tagjai által, felekezeti különbség nélkül tartatnak fenn. – Azon már fennálló hitfelekezeti iskolákra nézve mindazáltal, amelyek eddigelé a község vagyonából és jövedelmeiből tartatnak fenn, szabadságában áll az illető községnek az eddigi gyakorlatot továbbra is fenntartani, de ily esetben a segélyezés a különböző hitfelekezeti iskolák közt igazságos arányban osztandó meg, s egy hitfelekezet iskolájától sem vonathatik el, míg a többi hitfelekezetek iskolái irányában is meg nem szüntettetik.«”

Timon értékelése szerint az a kérdés vetődik fel, hogy vajon ez az általános rendelkezés vonatkoztható-e a szabad királyi városok kegyúri jogával összefüggő iskola fenntartási kötelezettségre? A kérdésre nem lehetett egyértelmű választ adni. A fentiek nyomán a városoknak mindenestre két lehetősége nyílott: vagy a városi jövedelmekből fenntartott katolikus iskolákat községi közös iskolákká alakítják, és ezzel megszüntetik azok felekezeti jellegét vagy pedig továbbra is fenntartják, mint katolikus felekezeti iskolát. Ez utóbbi esetben azonban a katolikus jellegű városi iskolákra fordított összeget nem a kegyuraságból folyó tehernek tekintik, hanem egyszerű községi segélyezésnek a viszonyosság elve alapján.²⁷⁰ Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy mivel a városok a segélyezett egyház, iskola belügyeibe nem szólhatnak bele,

²⁶⁹ Timon 1889. 88-89.

²⁷⁰ Timon 1889. 89-90.

ennek köszönhetően, ha a korábbi kegyúri iskolákat felekezeti jellegű iskoláknak tekintik és a továbbiakban nem kegyúri iskoláknak, akkor a nem katolikusok nem szólhatnak bele belügyeibe.

A Timon Ákos által felvetett probléma tehát egy újabb, ugyancsak sok vitára okot adó jogi hiányosságra mutat rá, amelynek részletes tárgyalása nem tartozik szorosan a témához. Arra mindenesetre rávilágít, hogy a dualizmus kori törvényhozás, az államvallási státusz felszámolására irányuló törekvés nem számolta kegyúri jog tényével.

A Sopronban – miután a Katolikus Konvent a minisztériumhoz fordult – mindenki a minisztérium döntését várta, amely végül 1876. októberében tett pontot az ügy végére. A már országos hírnévre szertevő konfliktus lezárásaként 1876. október 5-én kelt *Trefort Ágoston* miniszter rendelete, amelyben a Katolikus Konvent számára kedvező „ítélet” született.

Trefort a rendeletben a következőket állapítja meg: mivel az evangélikusok tanítóikat szabadon választják, ezért a katolikusoknak is szabadon kell választaniuk tanítóikat és lelkészeiket. Ezért a jövőben a csak a közgyűlés katolikus tagjait illetheti meg a választás joga. Azt is megállapítja a miniszteri rendelet, hogy az evangélikusok által említett 1845. évi, 1848. évi és 1861. évi határozatok a kegyúri jogot nem is érintik, ezért azokra nem lehet úgy hivatkozni, hogy a hitfelekezeti segélyért cserébe az evangélikusok lemondtak volna a kegyúri jog gyakorlásáról. A rendelet még azt is megemlíti, hogy az evangélikusok ugyanakkora összeget kapnak a város pénztárából a segélyezés címén, mint a katolikusok, holott számuk 4000 fővel kevesebb a katolikusoknál. Így aztán főleg nem lehet okuk panaszra.²⁷¹

A Katolikus Konvent által benyújtott kérelemnek tehát helyt adott a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium, ezért az 1876. évi február 16-án hozott határozatokat semmisnek tekintették. Ugyanakkor felhívták a várost, hogy az 1845., 1848. és 1861. évi közgyűlési határozatok alapján immár csak a közgyűlés katolikus tagjai által válassza meg az új plébánost.

A Katolikus Konvent óriási sikerként könyvelte el a miniszteri rendeletet. A megismételt plébánosválasztásra október 14-én került sor, ahol a város köztörvényhatósági bizottságának 43 szavazati joggal bíró tagja közül szavazott 37 fő, üres szavazólapot adott le 4 míg

²⁷¹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és thj. városok. IV. 1404.c. I. 1015.

távol maradt 2 fő. A választást 32 szavazattal *Póda Endre*, a Soproni Katolikus Tanítóképző Intézet tanára és a Konvent megújulásának egyik tevékeny részvevője nyerte.²⁷²

Úgy véljük, hogy az általunk bemutatott konfliktusok esetében elengedhetetlen, hogy a választás során főszerepet játszó plébánosok személyét is röviden megvizsgáljuk, hiszen a katolikus fél beadványai, panaszai rendre arra hivatkoznak, hogy az illetéktelenül szavazó nem katolikus bizottsági tagok a katolikusok által valójában támogatott jelöltek győzelmét igyekeztek megakadályozni. Póda Endre esetében elég egyértelmű magyarázatot találhatunk arra vonatkozólag, hogy a katolikus polgárok szerint miért próbálták őt elűzni a központi jelentőségű plébánia betöltésétől.

Póda Endre 1840-ben született Pozsony megyében, 1871-ben került Sopronba, ahol kezdetben a Katolikus Tanítóképző tanáraként tevékenykedett. 1902-ben bekövetkezett haláláig kétségkívül a helyi katolikus közélet egyik vezéregyénisége.²⁷³ Nem véletlen, hogy úgy jellemezték, szigorúan ragaszkodott az egyházi tanítás érvényesítéséhez az élet minden területén, miközben az értelmiség elvallástalanodásában, a liberális eszmék térnyerésében veszélyforrást látott, ezért is szorgalmazta a hitélet fellendítését.²⁷⁴ Ennek érdekében nem a Katolikus Konvent megerősítése volt a legelső meghatározó cselekedete. Több hitbuzgalmi és karitatív egyesület alapított, például 1865-ben a Soproni Katolikus Olvasó Egyletet. Úgy emlékeztek, prédikáció alatt mindig zsúfolásig megtelt a templom.²⁷⁵

Póda Endre számára az elkeresztelési ügyekben való „úttörő” részvétel hozott országos hírnevet. A plébános egy vegyes házasságból született gyermek megkeresztelése miatt – az evangélikusok feljelentése nyomán – vállalta az ellene irányuló polgári eljárást és a vele járó pénzbüntetést. Ügye időben megelőzte a többi elkeresztelési esetet. A másodfokú ítélet felmentette, de ettől kezdődően országszerte tömegesen kerültek hasonló jellegű ügyek az állami bíróságok elé.²⁷⁶ Póda Endre helyi és országos szinten is felvállalta a konfliktusokat a katolikus hitélet védelmére hivatkozva, legyen szó elkeresztelésekről, kegyúri jogról vagy éppen az

²⁷² Pódafai Póda 1892.115.

²⁷³ Schöberl 2019. 207.

²⁷⁴ Klestenitz 2016. 228. Póda kulcsszerepet játszott tehát a Katolikus Konvent 1875. évi újjászervezésében, ennek révén pedig a soproni katolikus közélet megerősítésében. Vö. Schöberl 2021. 54-55.

²⁷⁵ Schöberl 2019. 208.

²⁷⁶ A plébános elkeresztelési ügye tehát „*bekerül a magyar egyházpolitika történetébe, mert 1881. április 2-án a képviselőházban is vita témája lett*”. Schöberl 2019. 211.

egyházügyi törvények elfogadásáról. Nem csodálkozhatunk azon tehát, hogy személyét ott találjuk az 1893-ban megrendezett első regionális katolikus nagygyűlés szervezői között.²⁷⁷

A részletesen vizsgált kegyúri konfliktus lezárásaként rögzíthetjük, hogy az új Konvent a vitás helyzet miniszteri feloldása után első feladatai között hozta létre a kegyúri- és iskolaügyi bizottságot, ami hozzájárult ahhoz, hogy a következő évtizedekben nem ismert konfliktus a jog gyakorlását illetően.

VII. 2. A szegedi konfliktus²⁷⁸

Szegeden 1885. február 5-én a Kreminger Antal prépost, belvárosi plébános halálával megürült a belvárosi plébánosi javadalom. A lelkészválasztásra bő egy hónappal később, 1885. március 11-én került sor. A választáson a képviselőtestület katolikus tagjai mellett nagy számban szavaztak a nem katolikus tagok.

Oltványi Pál prépost, Szeged törvényhatósági bizottságának tagja – aki a pályázók között volt, ám nem neki sikerült elnyernie a javadalom betöltését – még 1885-ben könyvet adott ki „*Szeged a nagy katolikus város egyik nyílt sebé*” címen. A következő évben a már idézett Reizner János (*Rusztai R. J.* álnéven) válaszolt „*A kegyúri jog és a szegedi gyakorlat*” címet viselő jogtörténeti tanulmányával. A két egymással szemben álló mű és a bennük található dokumentumok rámutatnak arra, hogy milyen vélt vagy valós politikai motivációk húzódnak meg a „gyanús” lelkészválasztások hátterében.

VII. 2.1. A „botrányos” szegedi plébánosválasztások

Az 1885-ben Oltványi Pál által indított konfliktusnak már számottevő előzményei voltak. 1876-ban a felsővárosi kántor halálát követően került sor a kántor megválasztására. Az 1876. augusztus 5-én a közgyűlés által tartott választáson akkor első ízben a katolikus képviselők mellett a

²⁷⁷ Klestenitz 2016. 228-229.

²⁷⁸ A vitához kapcsolódóan megjelent publikáció: Borbély 2013.

görögkeleti, protestáns és zsidó képviselők is szavaztak. A felsővárosi hívek a szavazást követően új választás elrendelését követelték és ezért kérvényt nyújtottak be az az illetékes minisztériumhoz, mert nem a tanács, hanem a közgyűlés²⁷⁹ választotta a kántort és az ortodox, protestáns és zsidó képviselők is leadták szavazatukat.²⁸⁰

A városi hatóság a tőle jelentést kérő minisztériumnak 1877. március 11-én azt a választ adta, hogy a választás teljességgel rendben folyt le: megválasztott kántort már az egyházmegye megerősítette, a kegyúri jogot pedig évszázados hagyomány révén a város közösségének képviselete gyakorolta. Valótlan tehát azon állítás, miszerint nem illetékes személyek beleszóltak volna a választásba, mert – hivatkozva az 1870. évi 42. törvénycikkre – a törvényhatóságot megillető jogban részesül a törvényhatósági képviseletnek minden tagja, felekezeti és vallási tekintet nélkül. Ez alapján a város kérte a fellebbezés elutasítását.

A minisztérium érdekes módon – mivel a püspöki hatóság már elfogadta a választás eredményét – elutasította a katolikus hívek fellebbezését, de kiemelte, hogy ez csak egyszeri alkalom. A választás törvényes módja az 1835. évi *Canonica Visitatio* szerint ugyanis az lenne, ha nem a közgyűlés, hanem a tanács élne a választás jogával.²⁸¹ Az ügy ezzel a válasszal egy rövid időre lezárult.

A következő vitás helyzetre 1877-ben kerül sor a Rókus külvárosi lelkész megválasztásánál. A választást követően 1879-ben a katolikus hívek indítványt nyújtottak be a városi közgyűléshez, majd ismét a minisztériumhoz fordultak. Az indítvány megfogalmazója Oltványi Pál és Szekerke József voltak.

Oltványiék az 1879. január 19-én kelt, városi közgyűlésnek címzett indítványukban azt fogalmazták meg, a katolikus fél nehezményezi, hogy ahogyan a katolikusok nem szólnak bele az evangélikus, református, görögkeleti és izraelita egyházi ügyekbe, úgy nincs joga a más felekezetekhez tartozóknak sem a katolikus egyház ügyeibe beleszólni. Idézik természetesen a besztercebányai eset nyomán 1818-ban kelt rendeletet, amely kimondja, hogy vegyes vallású lakosokkal bíró városokban a lelkészválasztási jogot csak a katolikusok gyakorolhatják. Ugyancsak megemlítik az egy évvel korábbi soproni ügy nyomán kelt rendeletet, amely

²⁷⁹ A közgyűlés (vagy törvényhatósági bizottság) a törvényhatóság legfőbb szerve. Tagjait felerészben a virilis tagok alkották, felerészben pedig választották. Kozári 2005. 207.

²⁸⁰ Oltványi 1885. 12.

²⁸¹ Oltványi 1885. 12-13.

hasonlóképpen döntött, mint a besztercebányai. Mindezek alapján indítványozzák, hogy a továbbiakban a törvényes rend lépjen életbe Szeged városában is és az bírjon kötelező erővel a későbbiek folyamán, legalábbis addig, amíg a kérdést katolikus egyház belső ügyeit szabályozni kívánó országos katolikus kongresszus másképpen nem rendezi.²⁸²

Az indítványra válaszként született *Szeged város közgyűlésének határozata* – amelyet épp Reizner János főjegyző adott ki, aki Ruszti R. J. álnéven alapvetően cáfolni igyekszik az Oltványiék által felvetett érveket – a benyújtott indítványt elveti. A határozat eldöntött ténynek tartja, hogy az eddigi gyakorlat, miszerint a nem katolikus tagok belefolytak a választásba, helyénvaló. Ezt az álláspontot a lelkészek ekkor még létező állami hivatalvállalásával és a katolikus autonómia hiányával indokolják: amíg ugyanis utóbbit létre nem hozzák, addig a közgyűlés a kegyurasága alá tartozó „... papválasztási kérdést nem tekintheti kizárólag felekezeti kérdésnek”, mert a katolikus lelkészek csakúgy, mint egyéb hitfelekezeti lelkészek egyúttal a születési, halálozási és esketési anyakönyvek vezetői is. Az említett feladatokat pedig nem mint hitfelekezeti lelkészek, hanem mint politikai, közigazgatási „hivatalnokok” végzik. Ebből az is következik a főjegyző szerint, hogy megválasztásukba felekezeti hovatartozástól függetlenül a törvényhatósági bizottság valamennyi tagjának beleszólása lehet.²⁸³

A városi közgyűlés határozatát Oltványi és társai természetesen nem fogadták el, és föllebbeztek a belügyminisztériumnál. A belügyminiszter megbízásából *Lukács György* fogalmazta meg a választ. A Belügyminiszteri leirat érdemi választ nem ad, „eltolja magától” a döntést, mikor megállapítja: konkrét eset hiányában nem érzi magát a minisztérium illetékesnek az ügyben. Abban az esetben, ha egy meghatározott esetnél újra felmerül a probléma, akkor majd visszatér a problémás kérdéshez.²⁸⁴

1885-ben két lelkészválasztásra is sor kerül. Az első szavazásra március 11-én, a másodikra április 15-én kerül sor. Mindkettő alkalmával, ahogyan az előzmények ismeretében számítani lehetett rá, ismét szavaztak a nem katolikus tagok. A megtartott választások után újra feléledtek a viták és ismét születtek fellebbezések. Április 12-én – tehát még az április 15-én

²⁸² Az Indítványt Oltványi teljes egészében idézi: Oltványi 1885. I. Függelék.

²⁸³ Szeged város közgyűlésének határozata. Idézi: Oltványi 1885. I. Függelék.

²⁸⁴ Belügyminisztériumi leirat. Idézi Oltványi 1885. I. Függelék.

megtartott választást megelőzően – Oltványi Pál²⁸⁵ indítványt nyújtott be, amelyben felsorolja a már ismert panaszokat és azonnali rendezés követel:

„Itt az ideje, hogy a magyar alkotmányos kormány a csanádi püspöki hatósággal egyetértve a kép oldja azt meg, hogy az többé vita tárgya ne lehessen. Mondja ki tisztán s minden kételyt kizáró módon azt, hogy az 1818. évi kir. Rendeletnek és a Can. Visitationak érvénye fennáll-e még Szegeden? Vagy elveszté s mikor erejét? És így meg lesz oldva ama másik kérdés is, vajjon a most Szegeden dívó gyakorlat fenntartható-e továbbra is? Vagy nem?”²⁸⁶

VII. 2. 2. Politikai motivációk

Oltványi Pál 1885-ben megjelenő munkája, majd az egy évvel később Reizner János tollából született válasz nem mentesek a személyeskedéstől. A két mű pontos képet nyújt arról, hogy milyen motivációk állhattak a vitás plébánosválasztások mögött. A két könyvből és a hozzájuk csatolt dokumentumokból mindkét fél érvei, gondolkodásmódja jól rekonstruálhatók.

Oltványi Pál munkájában a már ismert jogtörténeti érvek hangoztatása mellett határozottan amellett érvel, hogy politikai érdekeket lát a plébánosválasztások körül kialakult botrányok mögött. Személyes érintettsége révén azt is leírja, hogy szerinte miért ütötték el őt attól, hogy belvárosi plébános legyen.

Ha elfogadjuk a vitában főszerepet játszó Oltványi meglátását, akkor hangsúlyoznunk kell, hogy a vitatott választás során „elütött” plébános személye ennél a konfliktusnál is meghatározó pont. Nem is nagyon kell sokat kutatni ezzel kapcsolatban, hiszen Oltványi határozottan állítja magáról, hogy konzervatív plébános. A támogatói ugyancsak megerősítik ezt: az 1885. márciusi lelkészválasztásra támogatói *Benke József* ügyvéd, városi képviselő vezetésével nyílt levelet írnak a képviselőtestülethez, amelyben Oltványi támogatására buzdítják a képviselőket. A kampányjellegű dokumentumból a jelölt kizárólag pozitív tulajdonságaira derül

²⁸⁵ Oltványi egyébként a március 11-i választáson indult a belvárosi javadalom betöltéséért, de alul maradt a választás során.

²⁸⁶ Oltványi 1885. 19-20.

fény: komoly pénzadományokkal támogatja a szegedi katolikus iskolákat, az árvaházat, sokat tett a szegedi tanyák megmentéséért stb. Köztudott az is, hogy Szegeden az „... *elközösített népiskolai osztályokban*” fészületeket helyezett el. Ez a cselekedete a városban – emeli ki a kiadvány – egyes liberálisoknak nyilvánvalóan nem tetszik, amilyért Oltványit ultramontánnak bélyegzik.²⁸⁷ Oltványi Pál nyíltan konzervatív kiállása, népszerűsége hívei körében és szavának súlya tehát jelzi, hogy a szerinte liberális többség miért akarja ellehetetleníteni a városban.

Oltványi az alábbiakban látja a lelkészválasztások körül kialakult problémát: 1848-ig a tanács gyakorolta a kegyúri jogot, mivel a 1835. évi Canonica Visitatio a kegyúri jog gyakorlatával a tanácsot ruházta fel Szegeden. 1848-tól kezdődően rövid időre a tanács a képviselőtestülettel közösen ülésezett. Ekkor azonban még a felekezeti arányok jól tükröződtek a megválasztott testületben, hiszen a megválasztott 185 tag közül 5 ortodox és 180 katolikus volt. 1861-től a kegyúri jogot az első konfliktus kirobbanásáig ismét a tanács gyakorolta, tehát probléma újfent nem merülhetett fel.²⁸⁸ 1870 után, a korábbi fejezetben ismertetett közigazgatási változások révén a tanácstól a képviselőtestület hatáskörébe kerül át a kegyúri jog gyakorlása. A képviselőtestület tagjai közé pedig a virilis rendszer alapján már bőven bejutottak nem katolikus vallásúak is.²⁸⁹ A virilizmus sokat vitatott intézménye és az a tény, hogy a képviselőtestület kezébe került a lelkészválasztás joga megbolygatta a korábban viszonylag jól működő szisztémát.

Mint kitértünk rá, a törvényhatóság feladata volt a törvények és rendeletek végrehajtása saját területén, de megvolt az a joga, hogy ha egy törvényt vagy rendeletet törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok között célszerűtlennek tartott, akkor a végrehajtás előtt feliratban tiltakozhatott ellene. A törvényhatóság legfőbb szerve a törvényhatósági bizottság (közgyűlés) volt. Tagjainak egyik részét a virilisek alkották, másik részét pedig választották. A közgyűlés elnöke a főispán volt, akadályoztatása esetén az alispán. Évente legalább két alkalommal kellett

²⁸⁷ *Nyílt levél Szeged város képviselőihez.* Idézi: Oltványi 1885. 67-72.

²⁸⁸ Oltványi 1885. 6-8.

²⁸⁹ Az 1881. évi népszámlálási adatok szerint – melyekre Oltványi is rendre hivatkozik – Szegeden a következőképpen alakult a felekezeti megoszlás: a 73675 lakosból 67978 katolikus (92 százalék), 110 görög katolikus (0,15 százalék), 468 ortodox (0,64 százalék), 418 evangélikus (0,57 százalék), 980 református (1 százalék), 3618 zsidó (5 százalék) és mindössze 15 unitárius él. *A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott Népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve.* A Földművelés-, Ipar-, és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Miniszter megbízásából szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. II. Kötet. Budapest, 1882. 85.

rendes közgyűlést tartani, de rendkívüli közgyűlést bármikor össze lehetett hívni. A városokban a közgyűléseket a tanács készítette elő. A városokban a polgármester volt a törvényhatóság első tisztviselője.²⁹⁰

Az elkövetkező példában látni fogjuk, hogy a virilizmus miként befolyásolhatta a törvényhatósági jogú városok helyi politikai életét – vagy legalábbis mit nehezményeztek a virilizmus „kárvallottjai”. Megszokott szabályokat rúg fel, új egyéni és csoport karriereknek nyit utat, vagy kényszerít biztosnak vélt státuszú közösségeket helyi politikai és egzisztenciális küzdelemre.

Oltványi tehát részben ennek a törvénynek a hatályba lépésétől kezdődően sérelmezi a szerinte szabálytalan lelkészválasztásokat. Innentől ugyanis a törvényhatósági bizottság feladatai közé kerül a kegyúri jog gyakorlása. Oltványi és a katolikus hívek az új választási rendszer nyomán csalódottan tapasztalják, hogy papjaik megválasztását egy tőlük részben független testület gyakorolja. Ahogyan Oltványi fogalmaz: „*Szégyen s gyalázat, hogy a protestáns és zsidó vallású képviselők választanak nekünk katolikusoknak Szegeden papot*”.²⁹¹

Oltványi elsősorban a zsidók befolyását nehezményezi, már csak azért is mert a virilizmus révén közülük kerülnek be sokan, a városi arányukhoz képest felülreprezentáltak a képviselőtestületbe. Az önmagát konzervatív papként definiáló szerző azonban elutasítja az ellene felhozott antiszemita vádak: pusztán zsidó képviselőtársainak a katolikus lelkész megválasztásához való jogát kérdőjelezi meg és hangsúlyozza, hogy az általa nagyra tartott *Lőw Lipót* rabbi halálát (1875) megelőzően a zsidókat éppen a nagy tudású rabbi utasította arra, hogy ne szóljanak bele más felekezetek belügyeibe.²⁹² Ez az egyértelmű és törvényes állapot azonban *Lőw Lipót* halála után megszűnt.²⁹³

A háttérben meghúzódó politikai motivációkhoz Oltványi a következőket jegyzi meg: 1875-ben Szegeden alakult egy közjogi ellenzéki zászló alatt működő politikai klub, melynek

²⁹⁰ Kozári 2005. 207.

²⁹¹ Oltványi 1885. V.

²⁹² Oltványi szavait alátámasztja, hogy korabeli források szerint a nagyrabecsült *Lőw Lipót* rabbi egyetértésben dolgozott a többi felekezet lelkészeivel, többek között a mindenkor belvárosi plébánossal. Épp az 1885-ben elhunyt Kremminger Antal préposttal való barátsága volt közismert város szerte. Vö. Tarján 2001. 57. Ezért is érezhette méltatlannak Oltványi az ellene felhozott antiszemita vádakot.

²⁹³ Oltványi 1885. XII-XV.

tagjai közé túlnyomó részben izraelita felekezetűek csatlakoztak. Az időközben megerősödő klub nagyon fegyelmezetten működik: Oltványi sejtelmesen megjegyzi, hogy olyan szisztéma szerint tevékenykednek, mint a szabadkőműves páholyok. Rögtön ennél a pontnál azt is leszögezi, hogy a szegedi *Árpád a testvériséghez*²⁹⁴ néven ismert és Dr. Rósa Izsó – aki a szegedi zsidó hitközségnek is vezetője – főpáholymester kormányzata alatt álló páholynak az 1880/81. évre megjelenő névtára szerint 57 tagja közül 22 keresztény vallású csak, a többiek izraeliták. Közülük pár tag kivételével mindannyian bejutottak a városi képviselők közé, részben mint virilisek, részben pedig választási alapon.²⁹⁵

Oltványi Pál véleménye szerint tehát ez a szabadkőművesekkel szoros kapcsolatot ápoló politikai klub időközben olyannyira megerősödött, hogy a háttérben döntő befolyással bírnak a város irányításába. Oltványi valószínűleg arra utal, hogy a szabadkőműves páholy valóban törekedett „*a szabadkőművesi eszméknek a profán világban leendő érvényesítésére*”. Ennek jegyében az említett dr. Rósa Izsó vezetésével kört alakítottak, hogy a közgyűlésben – például a népiskolai oktatás fejlesztése terén – a szabadkőműves szempontok megvalósuljanak.²⁹⁶ Ennek a körnek többek között az is az érdeke – véli Oltványi – hogy a katolikus hitéletet befolyásolják. A plébános-jelölt szerint tehát ezért szavazták le őt 1885. március 11-én a belvárosi plébánia betöltéséért folytatott küzdelemben, mert tartottak határozott, erélyes és nem megaluvó konzervatív (katolikus) felfogásától.²⁹⁷

Az Oltványi Pál által sérelmezett kegyúri eljárásra a városi közgyűlés – ahogyan arról korábban már szó esett – azt a választ adja 1879-ben, hogy a város közgyűlése a papválasztás nem tekinti kizárólag felekezeti kérdésnek, hiszen a katolikus lelkészek – csak úgy mint a többi felekezet lelkészei – egyúttal születési, halálozási és esketési anyakönyvek vezetői is, és ezért hivatásukat nem csak mint hitfelekezeti közegek, hanem mint politikai, illetőleg közigazgatási közegek teljesítik. Mint ilyen „közigazgatási alkalmazottak” megválasztásánál természetes,

²⁹⁴ 1870-ben Reimann Ede kezdeményezésére létesült az „*Árpád a testvériséghez*” elnevezésű páholy. A közművelődés polgári haladást szolgáló előmozdítása, emberbaráti törekvések megvalósítása volt a cél. 1874/77-ben a főmester az ügyvédként a nagytökével szintén szoros kapcsolatban álló dr. Rósa Izsó. Az alapítók jelentős része kereskedő. Szeged története: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_3_1/. (Letöltés időpontja: 2011. április 6.)

²⁹⁵ Oltványi 1885. 10-11.

²⁹⁶ Szeged története: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_3_1/. (Letöltés időpontja: 2022. június 30.).

²⁹⁷ Oltványi 1885. X.

hogy a törvényhatóság dönt személyükről, függetlenül attól, hogy a képviselőtestület tagjai melyik felekezethez tartoznak.²⁹⁸

A fenti érven kívül Reizner János még további, elsősorban jogi érveket sorakoztat fel Oltványi ellenében, melyek közül néhányat már idéztünk a korábbiakban. Reizner a leghangsúlyosabb érvenek azt tartja, hogy a kegyúri jog nem egyházi eredetű és akik gyakorolják nem az egyház engedményéből teszik. A kegyúri jog – aminek szerinte semmi köze az apostoli királyi címhez – világi jog, vagyis gyakorlásához nem feltétel a katolikus egyházhoz tartozás. Szeged város ezt a jogot nem királyi adományozás révén kapta, hanem egyházalapítás címén. Így a kegyúri jog mindenkor a város közösségéé volt, mint ahogyan a jogból származó terhek is a város egész közösségét terhelik. Ezért úgy véli a szerző, hogy nem is lehet kérdés az, hogy a kegyúri jogot a törvényhatósági bizottság, mint a város közösségének képviselője gyakorolja.²⁹⁹

Reizner érveit arra alapozza – és ezzel igyekszik megsemmisíteni ellenfele igazát – hogy kimondja: azok a pontok, amelyekre Oltványi támaszkodik, nem törvényerejűek. Az 1835. évi *Cannonica Visitatio* „*jogokat sem el nem vehet, sem nem osztogathat*”, a sokat idézett beszercebányai rendelet pedig pusztán egyszeri, hiszen az ilyen jellegű rendeletek alkalmiak szoktak lenni. A rendeletnek a törvénnyel szemben egyébként sincsen semmi érvénye.³⁰⁰

Reizner hamisítással és fontos tények elhallgatásával vádolja ellenfelét. Ilyen elhallgatott ténynek tartja például, hogy Oltványi állításával szemben a valóságban a zsidók nem 1876-ban folytak bele először a lelkész megválasztásába. Az első ilyen esetre már 1872-ben az alsóvárosi kántorválasztásnál sor került, amit Oltványi könyvében sehol nem említ.³⁰¹ Ennél is komolyabb vád, hogy Reizner szerint Oltványi tudta jól, hogy a nem katolikus tagok szavazni fognak, és a számára vesztes szavazás előtt „... *a protestáns és zsidó vallású képviselők szavazatait ő maga kérte*”.³⁰²

²⁹⁸ Erre az érven reagálva Csizmadia Andor nyomán feltehetnénk azt a kérdést, hogy akkor a katolikusok miért nem folyhattak volna bele más felekezetek lelkészeinek választásába. Vö.: Csizmadia 1937. 110.

²⁹⁹ Ruszti 1886. 101.

³⁰⁰ Ruszti 1886.49.

³⁰¹ Ruszti 1886. 99-100.

³⁰² Ruszti 1886. 73. Valószínű, hogy Reizner János itt arra a már idézett választási felhívásra utal, amit Oltványi támogatói juttattak el a választás előtt a képviselőtestület tagjaihoz. Való igaz, a támogatók minden képviselőhöz

Reizner Oltványi Pál arra vonatkozó állításáról, hogy a háttérben egy bizonyos túlon túl megerősödött politikai klub gyakorolná a hatalmat, nem ír részletesen. Azt azonban érdekességképpen le kell rögzíteni, hogy Reizner János maga is szabadkőműves volt.³⁰³

Annak ellenére, hogy a kegyuraság kérdésében merőben eltérő álláspontot képviseltek, fontos leszögezni, hogy Reizner János is katolikus, így neki és természetesen a plébános ellenfelének is határozott álláspontja volt a katolikus autonómia kérdéséről. Érdeemes erre is rávilágítani röviden.

Oltványi Pál az említett elképzelések közül leginkább az egyházasat képviseli. Természetesen már csak azért is sürgetőnek tartja a katolikus autonómia megvalósulását, hogy ezzel, mint írja: „... a hitközséggé alakulás által megszerezzük a katolikusoknak is ama palladiumot, melyet más felekezetek már itt régen bírnak, és önmaguk minden beavatkozás nélkül kormányozzák és intézik el egyházuk s iskoláik belső ügyeit”.³⁰⁴ Oltványi úgy képzei, hogy a patrónus lesz a világi elnökség.

Oltványira reagálva Reizner is kifejti véleményét az autonómia kérdéséről: szabadelvű, ám katolikus lévén elveti a klérus döntő hatású beleszólását az autonómiába, ezzel is nyilvánvalóan szembehelyezkedik a konzervatív Oltványival. Reizner állásfoglalásából arra következtethetünk, hogy a szegedi főjegyző a radikális megoldás híve: mint írja, az általa – és többek között a hivatkozott Horváth Mihály által³⁰⁵ – támogatott autonómia teljesen elveti az eddigi egyházkormányzatot, az egyházi hierarchiát. Reizner komolyabb beleszólást kíván a híveknek, nemcsak a plébániai javak kezelésébe, hanem az egyházmegyei javak kérdésébe is. A radikális felfogást képviselő szerző tehát nyíltan támogatja Horváth Mihály autonómia koncepcióját,

eljutatták a dokumentumot, felekezeti különbség nélkül. Kérdéses persze, hogy ez annak elismerése-e, hogy Oltványi vagy támogatói számítottak a nem katolikus tagok választási eljárásban történő részvételére.

³⁰³ Vö. Takács 2005.

³⁰⁴ Oltványi 1885. 26.

³⁰⁵ Horváth Mihály, a liberális gondolkodású, 1848 után kinevezett csanádi püspök, már mint a Szemere-kormány kultuszminisztere vetette fel saját autonómia-elképzelését. Horváth ennek szükségességét indokolva már akkor kijelentette, hogy a korlátlan hatalmú egyháznagyok a valódi „reformokról hallani sem akarnak”, az államnak ezért joga és kötelessége, hogy lehetőséget teremtsen „az egyházi kormány és fegyelem körül” nélkülözhetetlen átalakításokra. A fenti befolyási igény alátámasztására a szerző kiemelte, hogy az állam közvetlenül nem kényszeríthet reformokat az egyházra, különösen nem annak belső életére vonatkozóan. Azt azonban, hogy ehhez a külső körülményeket megteremtse - azaz közvetett nyomást gyakoroljon a klérus vezető köreire -, az egyháziak többségének akarata indokolja. Az új, demokrácián alapuló polgári berendezkedés döntő eleme a többségi akarat kifejezése. Sarnyai 2001. 89-90. Fazekas 2001. 271-274.

melyet, mint írja a konzervatívok – köztük többek között Oltványi – sikerrel akasztottak meg. Ennek köszönhető, hogy a katolikus autonómia megalakulása továbbra is várat magára. Fontos tehát, hogy Reizner az egyházon belül is megkülönböztet egy klerikális többséget (ahová Oltványit is sorolja), valamint egy szabadelvű és haladó kisebbséget.³⁰⁶

Összefoglalásként a szegedi eset kapcsán megállapíthatjuk: a már megszokott jogi vitán túl a háttérben jól megragadhatóan politikai motivációk is meghúzódtak. Szegeden – sok más nagyvárosához hasonlóan – a vizsgált korszakban fontos gazdasági és társadalmi változások zajlanak. A szabad királyi városok „belszerkezetének” népképviselői átszervezése folytán a régi rendszer konzervatív hívei Szegeden is háttérbe szorultak, és a város irányítása a liberális polgári elemek kezébe került. A régi patrícius polgári csoportok befolyása visszaszorult: a város élére a nemesi kapcsolatoktól mentes, polgári érdekeket képviselő vezetők kerültek. A reformkorban már jelentősen megerősödött kereskedők, céhen kívüli iparúzóik, a liberális értelmiség emberei vették kézbe a város közvetlen irányítását.

A kiegyezés körüli években, még inkább az 1867-et követő időszakban nem egy városi vezető a pénzügyi intézetek, részvényes iparvállalatok igazgatóságában is megtalálható. A városi vezető tisztviselőknél csak kisebb része rendelkezett földbirtokkal, ahol gazdálkodott is. Többségük a nagytőkével állt kapcsolatban. E vezető garnitúra tehát szoros szálakkal kötődött az erősödő banktőkéhez; gyökeresen és szükségszerűen különbözött az 1848 előtti városvezetéstől. Ezen elit tagjainak egy része elmagyarosodott régi német szegedi polgárcsaládból származott, más részük zsidó volt.³⁰⁷

A virilizmus révén az új elit tagjai nagyszámban kerültek be a város törvényhatósági bizottságában, ahol közvetve akár döntő befolyással is bírhattak a katolikus egyház belülegébe. A konzervatív egyházi körökhöz tartozó Oltványi Pál tarthatatlannak véli a fennálló rendszert, mely szerint a nem katolikus képviselők többek között beleszólhatnak a katolikus plébános megválasztásába. A valószínűleg a városi katolikuság számottevő hányadát képviselő Oltványi hivatkozik arra, hogy katolikus jogot nem gyakorolhat nem katolikus, és természetesen alapvető igazodási pontként idézi az 1818-as rendeletet. Oltványi a háttérben egy megerősödő

³⁰⁶ Ruszti 1886. 91.

³⁰⁷ Szeged története: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_3_1/ . (Letöltés időpontja: 2022. június 30.)

radikális párttól tart, amelynek tagjai között többnyire nem katolikus képviselőket ismer fel. Valószínűleg bennük látja az említett új elitet, akik – mint írja – a szabadkőművesekkel szoros kapcsolatot ápolnak (illetve maguk is szabadkőművesek). Ez a csoport gyakorolja már a hatalmat Szegeden, és most még a katolikus plébános kilétét is meghatározná. Ehhez az uralomhoz pedig a szabadelvűek – felekezeti különbségek nélkül – asszisztálnak.

Reizner János a szabadelvű katolikus főjegyző jogi alapokra hivatkozva elveti, hogy a kegyúri jog egyházi jog lenne. Szerinte jogszerű és elfogadható, hogy a katolikus plébánost a város képviselőtestülete választja. A katolikus autonómia ügyében egyértelműen liberális, sőt inkább radikális állásponton van, mivel a minél nagyobb világi beleszólás fontosságát hangsúlyozza. A szerző felkészültségét jelzi, hogy érvelése során komoly jogi irodalmat vonultat fel igazán alátámasztására, miszerint a városi kegyuraság nem katolikus, nem középkori eredetű jog, így a város valamennyi polgárát képviselő törvényhatósági bizottság valamennyi tagja jogosult annak gyakorlására.

Oltványi Pál és Reizner János hosszú időn keresztül voltak Szeged közéletének meghatározó személyei, éveken keresztül tevékenykedtek egymás mellett, illetve egymás ellen a város törvényhatósági bizottságában. A kegyúri jog, illetve a katolikus autonómia értelmezése kapcsán nyilvánvaló ellentétük később az egyházpolitikai törvények ügyében is napirendre került. Az előzmények ismeretében nem csodálkozhatunk rajta, hogy Reizner János törvényhatósági bizottsági tagként 1893-ban a kormány egyházpolitikáját üdvözlő indítványt terjesztett a közgyűlés elé.³⁰⁸ A képviselő azért is tartotta fontosnak a város nevében megfogalmazni egy kormányzati javaslatot támogató feliratot, mert érzekelte a tervezett törvényi szabályozással szembeni egyre élesedő ellenállást: *„a klerikális részről megindított agitációval szemben, íme 87.000 magyar embernek képviselete nyilatkozott a maga közvetlenségével, a maga lelki melegségével afölött, hogy a liberalizmus eszméje nem lehet Magyarországon sem párt, sem felekezeti kérdés, hanem a kelet kapujánál őrt álló kultur Magyarország létjogosultságának*

³⁰⁸ A Szegedi Híradó 1893. február 23-án számolt be Reizner János javaslatáról. A lap állást is foglal, mikor azt írja: *„Nemesen, liberálisan nyilatkozott meg tegnap Szeged. Büszkék vagyunk ama közgyűlési határozatra, amelylyel a város közönsége, hiven évszázados liberális gondolkozásához, egyértelmű lelkesedéssel tette magáévá a kormánynak egyházpolitikai programját”*. Reizner János pedig ezekkel a szavakkal érvelt az előterjesztés mellett: *„Mondja ki Szeged város köztörvényhatósági bizottságának közgyűlése, hogy a kormány egyházpolitikai Programját, mely a kötelező polgári házasság behozatalát, az anyakönyvek polgári vezetését, a vallás szabad gyakorlatát s a zsidó vallás recepcióját tartalmazza, helyesli, a program megvalósítását hazafias készséggel támogatni hajlandó s kifejezi abbéli óhaját, hogy ez egyházpolitikai programmielőbb végrehajtsák”*. Szeged Szava. Szegedi Híradó 35. évf. (1893. február 23.). 46. szám. 1.

kérdése”.³⁰⁹ Oltványi Pált a liberális szellemiségű szegedi lap jóval rövidebben idézte, de a rövid idézetből is kiderült, hogy a plébános határozottan elutasította az indítvány elfogadását.³¹⁰

VII. 3. A Győri konfliktus³¹¹

VII. 3. 1. A vitatott győri plébánosválasztás

A Győr szabad királyi város kegyurasága alá tartozó nádorvárosi plébánia-javadalom *Ruschek Antal* Győr székesegyházi kanonokká történt kinevezése nyomán megüresedett. Ennek köszönhetően Gróf *Széchenyi Miklós* győri püspök 1902. szeptember 2-án felkéri a város Törvényhatósági Bizottságát, mint a kegyúri jogok gyakorlóját, hogy a két pályázó *Nyögér Antal*, győrkáptalandombi lelkész és káplán, illetve *Berky Zoltán*, fő-reáliskolai hittanár közül jelölje ki a leendő Győr-nádorvárosi plébánost. A püspök emellett a város 1878. évi megállapodására és a vallás-és közoktatásügyi minisztérium rendeleteire hivatkozva határozottan kéri a törvényhatósági bizottságot, hogy a választásnál csak a katolikus tagok szavazzanak.³¹²

A választásra bő egy hónappal később, 1902. október 9-én került sor. A közgyűlési jegyzőkönyv 232. folyószáma alatt található bejegyzése szerint: „*A püspöki átirat felolvasása után, Mohl Antal dr. címzetes püspök, bizottsági tag szólásra jelentkezvén, arra kéri a közgyűlést, hogy a választást a püspöki átirat szellemében olyképp szíveskedjék megejteni, hogy a törvényhatósági bizottság nem római katolikus tagjai a szavazásban részt ne vegyenek,a megység püspök úrnak ez iránti kérése sem szokatlan, sem méltánytalan sem pedig közvélemény ellenes*”.³¹³ Az elnöklő főispán *gróf Laszberg Rudolf* a további felszólalások megengedése előtt felteszi a kérdést, vajon kívánja-e a közgyűlés e tárgyban a vita folytatását, avagy a választást szavazás útján foganosítani óhajtja? Miután pedig a közgyűlés 46 szóval 44 ellenében a további vita mellőzése mellett nyilatkozott, az elnöklő főispán a titkos szavazást elrendelte.³¹⁴ Gróf *Széchenyi Miklós* püspök határozott kérése nem teljesült, a témáról a közgyűlés még vitát sem

³⁰⁹ Szeged Szava. Szegedi Híradó 35. évf. (1893. február 23.). 46. szám. 1.

³¹⁰ Szeged Szava. Szegedi Híradó 35. évf. (1893. február 23.). 46. szám. 2.

³¹¹ A fejezet tanulmány formájában megjelent változata: Borbély 2010.

³¹² GyVL. IV.B.1401 a. Győr Szabad s Királyi Város Közgyűlési Jegyzőkönyve 1902. 232 folyószám

³¹³ GyVL. IV.B.1401 a. Győr Szabad s Királyi Város Közgyűlési Jegyzőkönyve 1902. 232 folyószám

³¹⁴ GyVL. IV.B.1401 a. Győr Szabad s Királyi Város Közgyűlési Jegyzőkönyve 1902. 232 folyószám

nyitott és a törvényhatósági bizottság nem-katolikus tagjai is választottak: mindössze két darab szavazólap maradt üresen. A választást Berky Zoltán nyerte meg 54:39 arányban Nyőger Antallal szemben.

A szavazás után néhány nappal *Giesswein Sándor*³¹⁵ és társai a vallás-és közoktatásügyi minisztériumhoz fordulnak az általuk vélt szabálytalanság miatt.

VII. 3. 2. Az egymással szemben felsorakoztatott érvek

Giesswein Sándor és társainak fellebbezése a Vallás-és Közoktatási Minisztérium felé 1902. október 20-án kelt. A fellebbezésben azt kéri a Minisztériumtól, hogy mielőbb semmisítse meg a választás eredményét, mert a szavazatát leadó 95 törvényhatósági bizottsági tag közül 30 nemkatolikus is szavazott, akiket név szerint megneveznek, megjelölve, mely felekezet tagjai. hangsúlyozzák, a létszám döntően befolyásolhatta a szavazás végeredményét.

Giesswein és Zechmeister egymással szemben felsorakoztatott érvei, mellyel az illetékes Minisztériumhoz fordultak, rendszerezetten veszik sorra a kegyúri jog kapcsán immár jól ismert érveket és véleményeket. Jól látható, hogy a vita időpontjában immár közel három évtizedes „múltja” volt a hasonló konfliktusoknak, vagyis a beadványok készítői ismerték a korábbi esetek érvkészetét és a vonatkozó szakirodalom megállapításait. Érdemes ezekre részletesebben kitérni.

Giesswein Sándor és társai – többek között pl. *Mohl Antal*, *Acsay Ferenc*³¹⁶, *Gaál János*, *Bordás Antal* és mások– az alábbi érveket sorakoztatják fel annak bizonyítására, hogy a

³¹⁵ Gieswein Sándor Dr. 1878-ban szentelték pappá. 3 évi kápláni szolgálat után a győri tanítóképző tanára, majd püspöki szertartó, levéltáros, szentszéki jegyző volt. 1892-ben püspöki titkár, 1895-től a törvényhatósági bizottság tagja, 1897-ben székesegyházi kanonok lett. Ezek az évek a serény önképzés, (történelem, nyelvészet) mellett a tapasztalatszerzés éve is voltak: az egyházipolitikai küzdelmek, részvétele a II. Autonomiai Kongresszuson, a város gyáripari átalakulása, a szociáldemokraták győri térnyerése, a városi törvényhatósági bizottság vitái, a Katolikus Kör megalakulása érlelték elhatározását: 1898. január 2-án megalapította a Győri és Győrvidéki Keresztény Munkás Egyesületet, ez alakult át 1903-ban Győr és Vidéke Keresztény Szociális Egyesületté. Bekapcsolódott a Katolikus Néppárt működésébe is. 1903-ban a Szent István Társulat alelnöke lett, Budapestre költözött, de győri törvényhatósági bizottság tagságát 1920-ig megtartotta. 1905-től országgyűlési képviselő volt Győri Életrejazi Lexikon (továbbiakban GYÉL). 1998.

³¹⁶ Acsay Xavér Ferenc József Esztergom, 1854. szeptember 16. - Győr, 1912. szeptember 27. Bencés tanár. 1878-ban szentelték áldozópappá. 1881-től 1884-ig Esztergomban gimnáziumi tanár, 1894-ben került Győrbe. 1898-ig házfőnök és gimnázium igazgató, 1898 és 1899 között az ideiglenes nyugdíjazás éve következtek Bakonybélben, majd 1912-ig ismét házfőnök és gimnázium igazgató lett Győrött. Első nyelvészeti cikkeit diák korában írta a

szabad királyi városokban csakis a katolikus törvényhatósági bizottsági tagokat illeti meg a kegyúri templomok plébánosának megválasztási joga:

1. „*A szab. Kir. Városok kegyurasági joga királyi adományozáson alapulván, ezen jog csakis oly módon és értelemben gyakorolható, amely módon adományoztatott.*” A király szándéka pedig „... kétségtelenül az volt, hogy csakis a választó testület kath. Tagjai gyakorolhassák a választó jogot, midőn a kath. Lelkész bemutatásáról van szó...”.³¹⁷

2. Amikor a katolikus plébános megválasztásánál mégis vita tárgy lett, hogy a szabad királyi városokban a nem katolikus bizottsági tagok is választhatnak, akkor „... főkegyúri határozattal a kérdés oly értelemben nyert elintézés, hogy a választási jog csakis a katolikusok számára lett biztosítva”. Ezt az érvet Giessweinék a már jól ismert 1818. évi május 27-én 16859. szám alatt kelt beszercebányai rendelettel támasztják alá. Ez a rendelet kimondja, hogy „... a különböző hitfelekezetek által lakott szab. Kir. Városokban a róm. Kath. Lelkész választása csakis a kath. Polgárokat illeti...”.³¹⁸

3. Az előbbi pontban bemutatott kancelláriai rendeletet a magyar királyi helytartótanács a szabályrendeletek sorába iktatta, hogy az a későbbi esetekben is irányadóul szolgálhasson. Így történt ez például Sopron esetében, amikor Sopron Szabad Királyi város törvényhatósági bizottsága ezzel ellentétes határozatot hozott. A magyar kir. Minisztérium 1876. évi október 5-én 19185. szám alatt kelt határozatával kimondja, hogy az 1818. május 27-én kelt királyi rendelet „... meg nem szüntetett”.³¹⁹

Magyar Nyelvőrbe. Kezdő tanár korától az 1883-i középiskolai törvényhez kapcsolódóan a rendi tanárképzés foglalkoztatta. 18 évig állt a rend legnagyobb iskolája élén, kezdeményező szerepet játszott a rend oktatási szerepének, feladatkörének megújításában. Rendszeres továbbképzéseket szervezett magyar szakos rendtársai részére. Többmagával megírta az iskola történetét, kiadta ifjúsági szentbeszédeit, feldolgozta Rónay Jácint életét, szerkesztette az iskola évkönyveit. A Kisfaludy Irodalmi Kör alapító tagja volt. M.: A győri katolikus főgymnázium története (Győr, 1901.) - A prózai műfajok elmélete (Bp., 1889.) - Rónay Jácint János élete (Győr, 1908.) GYÉL-1998.

³¹⁷ GyVL: Győr thj. város tanácsának iratai IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

³¹⁸ Mihalovics 1897. 265.

³¹⁹ Mihalovics 1897. 265.

4. Giesswein és társai a negyedik pontban a vallás-és közoktatásügyi minisztérium 1890. évi február hó 24-én kelt 7630. számú rendeletét hozzák fel érvként, amely a következőket mondja ki: „*a községek ép oly módon gyakorolják kegyúri jogaikat, amennyiben különleges megállapodások nincsenek, mint a szabad kir. Városok. A papválasztásnál a képviselőtestületnek, illetőleg a közgyűlésnek és tanácsnak csak katolikus tagjai birnak tényleges szavazati joggal.*”³²⁰

5. Az ötödik pontban már egy konkrét győri megállapodásról esik szó. 1878. november 13-án ugyanis Győrött a szabadhegyi plébániajavadalom betöltése kapcsán az alábbi megállapodásra került sor: „*A közgyűlés a nem katolikus felekezetbeliek ezen az 1868.53 t.cz. intentioinak megfelelő méltányosság érzetéből folyó, minden tagjának lelkesült helyeslésével találkozó fennebb elvi jelentőségű nyilatkozatát azon hozzáadással határozza jegyzőkönyvileg megörökíteni, miszerint ennek folytán jövőben a város kegyurasága alatt álló plébániai javadalmak betöltésénél mindenkor ez szolgálанд irányelvül és ennélfogva a római katolikus plebánosok választása körül a szavazati jogot egyedül a város törvényhatósági bizottságának katolikus vallásu tagjai fogják gyakorolni.*”³²¹

Mindezen érvek alapján kérik a minisztériumot, hogy a papválasztás eredményét érvénytelenítse és rendeljen el új választást, ahol csak a törvényhatósági bizottság katolikus tagjai voksolhatnak. Ezen kívül szeretnék még elérni azt is, hogy a minisztérium utasítsa a törvényhatósági bizottságot arra, hogy szabályrendeletbe rögzítse: a jövőben csakis a törvényhatósági bizottság katolikus tagjai választhatnak a katolikus javadalom betöltésénél.

A plébánosválasztás körüli vita néhány nappal később *Zechmeister Károly* polgármester válasz feliratával folytatódik. Az egyébként evangélikus felekezethez tartozó polgármester

³²⁰ GyVL: Győr thj. város tanácsának iratai IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

³²¹ GyVL: Győr thj. város tanácsának iratai IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

október 28-án keltezett levelet ír a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumnak, amellyel a fellebbezésben foglaltak ellen igyekeznek hathatósan érvelni.³²²

A polgármester először is azt emeli ki, hogy az 1878. évi közgyűlési határozatot – mely szerinte a későbbi közgyűlésekre különben sem lehetett kötelező érvényű – hallgatólagosan már azzal is hatálytalanították, hogy 1894-ben – ti. a nádorvárosi plébánia javadalom előző megürülése esetében – a nem katolikus bizottsági tagok is szavaztak, anélkül, hogy annak idején ezzel szemben bárki is bármilyen kifogást emelt volna. Pedig az akkori szavazáson részt vett például Mohl Antal vagy Bordás Antal is, akik most a fellebbezés aláírói között szerepelnek.³²³

Zechmeister Károly polgármester emellett a plébános javadalmazása kérdésével indokolja a beleszólás jogát a megválasztásba. Ugyanis – ahogyan a plébános megválasztása – úgy az eltartása is a kegyurakra hárul. Ebből kifolyólag – mint írja – „... a kegyuri jogokkal egybe-kapcsolt kegyuri terhekből eredő kiadások nem oszthatók fel akként, hogy azok csak a polgárság katolikus részét terheljék, hanem azok az összjövedelemből fedeztetnek, melyhez valamennyi polgár oly arányban járul, mely aránynak megállapításánál törvényeink a vallási tekinteteket figyelmen kívül hagyják.”³²⁴

Ezúttal is elsősorban a hagyományos konzervatív katolikus értelmezés és a liberális interpretáció közötti különbséget vehetjük észre. Mihalovics Ede, a már többször idézett *A kegyuri jog* című munkájában a következő választ adja a Zechmeister Károly polgármester által felhozotthoz érvre: a polgárok mikor a szabad királyi város polgárai lettek önként vállalták ezt a terhet –ti. a kegyuri joghoz kötődő terheket–, ám amikor a katolikus egyházból kiléptek, önként mondtak le erről. Lásd ehhez: Katolikus Lexikon definícióját a felekezetre: „*Szoros értelemben a katolikus Egyházból kivált protestáns közösség*”. Emellett Mihalovics Ede úgy véli, hogy „...a plébánia és a templom nem a polgárok adójából tartatik fenn, hanem azon javakból, melyeket a király a városnak adományozott”. Ugyanis „... a király sohasem szabadított fel egy

³²² Természetesen Zechmeister Károly polgármester - ahogyan azt levelében meg is jegyzi – ismeri a fellebbezésben megfogalmazott érveket és a vonatkozó iratokat.

³²³ GyVL: Győr thj. Város közgyűlésének jegyzőkönyve IV.1401 a. 1894 év 71. folyószám

³²⁴ GyVL: Győr thj. város tanácsának iratai IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

várost sem anélkül, hogy azon költségek fedezésére, melyeket az új rang megkíván, birtokot ne adott volna”.³²⁵

A finanszírozás kérdésén túl Zechmeister Károly polgármester a vallásszabadságot, vagyis inkább a „vallásmagánügy” klasszikus liberális érvet is napirendre veszi, amikor arra hivatkozik, hogy „...annak kivitele, hogy csak a kath. Bizottsági tagok folyhassanak be a határozat hozatalába, már azért is lehetetlen, mert az egyes bizottsági tagok vallási, felekezeti minősége hivatalosan...” nincs lejegyezve sehol és egyébként sem lehetne „... mert mindegyiknek szabadságában áll tetszés szerinti időben egy más felekezet kötelékébe átlépni”.³²⁶ Jól látható, hogy ez a konfliktus 1894-1895-ös törvények után zajlott, így a polgármester jogosan érvel amellelt, hogy a felekezetváltás, vagy akár a felekezetnélküliség is törvény adta lehetőség. Ezért tehát nehezményezi, hogyan is kérhetik számon valakitől, melyik felekezethez tartozik.

Úgy találjuk, hogy az egymással szemben felsorakoztatott érvekből Győr esetében is kirajzolódik a konzervatív katolikus és a szabadelvű szemléletmód különbözősége, és az az egyre inkább teret nyerő nézet, mely szerint a vallás határozottan magánügy. A javadalmazás kérdése és a többi ehhez kapcsolódó probléma közös gyökere az *egyházi vagyon tulajdonjoga*. Az ezzel kapcsolatos álláspont a klérus részéről lényegileg változatlan. Szerinte ez szerzés és bírás tekintetében a nemesi birtokkal teljesen megegyező jogi természetű magántulajdon. Azaz érdemekért járó adományként vagy szerzeményi úton jutott a kezére és örök, elidegeníthetetlen módon birtokolja azt. Az egyházak és a nemesek egyazon nemesi kiváltságok birtokosai.

A liberális egyházvagyoni felfogás abból indul ki, hogy a papság – ahogy ez a feudális abszolutizmus időszakában *de facto* érvényes is volt – kulturális és vallási feladatokat ellátó államhivatalnoki kar. Az államhivatalnok az állam által meghatározott funkció ellátásáért kapja a fizetést, ami az adott korban nem pénz, hanem birtokadomány volt. A liberálisok célja az állam és az egyház szétválasztása. Így a deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizetségként kapott vagyon használatára. A tulajdonsértés vádját úgy cáfolja meg ez a gondolatsor, hogy a fentiek szerint az egyház vagyona soha nem is volt az egyházé, így az nem volt annak tulajdonosa, csak birtokosa. A tulajdonos

³²⁵ Mihalovics 1897. 267.

³²⁶ GyVL: Győr thj. város tanácsának iratai IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

végig az állam maradt. Így tehát nem igényelhető utána úrbéri kárpótlás sem. A fentiek jogosságát igyekeztek történetileg is alátámasztani. Visszatekintésük során a feudális jogtörténeti tényeket polgári jogelvek szerint reinterprettálták.³²⁷

Ez a felfogás hazánkban az alábbi eset előtt még néhány évtizeddel korábban is szinte teljesen ismeretlen volt. Ugyanígy megmutatkozik az is, hogy az 1867 utáni szabadelvű politika miként törekedett arra, hogy felszámolja a katolikus egyház uralmi helyzetét, aminek nyomán az egyház és az állam közötti korábban egyértelmű szerepek és helyzetek a dualizmus éveire teljesen megszűnnek.

VII. 3. 3. A lehetséges politikai motivációk

Érdemes szemügyre venni Győr esetében, hogy bár 1878-ban a város vezetői megállapodnak azt illetően, hogy a jövőben csak a katolikusokat illeti meg a plébános-választás joga, ennek ellenére 1894-ben ez már nem így történik, ám akkor ez a források szerint nem váltott ki ellenállást, sőt még csak esetleges problémaként sem merül fel. 1902-ben azonban az új püspök, Gróf Széchenyi Miklós püspök határozott kérése, hogy csak a katolikusok szavazzanak. Amikor ez mégsem így történik, Giesswein Sándor és társai fellebbezést nyújtanak be a minisztériumhoz a szavazás megsemmisítését követelve.

A következőkben arra keressük a választ, hogy mi állhatott annak a hátterében, hogy a többszöri, határozott kérés ellenére a város törvényhatósági bizottságának nem-katolikus tagjai ragaszkodtak a szavazáshoz, és ezzel végérvényesen befolyásolták a plébános-választás végeredményét. Feltételezzük ugyanis, hogy – akárcsak Sopronban vagy Szegeden – több bizottsági tagnak is érdekében állhatott az, hogy ne Nyögér Antal legyen a nádorvárosi plébános.

Nyögér Antal – ahogyan azt a pályázatához csatolt önéletrajzában ismerteti – a „*Győri és Győrvidéki Keresztény Munkás Egyesület*” pénztárosa.³²⁸ Ez az 1898-ban alapított egyesület a keresztényszocializmus első magyarországi megjelenési formája,³²⁹ amelynek maga

³²⁷ Sarnyai 1998. 414.

³²⁸ GyVL: Győr thj. város tanácsának iratai IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

³²⁹ Szolnok 2003. 21.

Giesswein Sándor az alapítója.³³⁰ Ebből kifolyólag egészen biztosra vehető, hogy Nyőgér Antal és Giesswein Sándor közéről ismerték egymást és Giesswein Sándor az egyesületének pénztárnokát, Nyőgér Antalt támogatta a plébános-választáson, aki az 1894 évi választáskor is, mint láttuk csak egyetlen szavazattal maradt le a kegyúri javadalom plébánosi kinevezésről.

Elképzelhető, hogy Nádorváros azon része, - amely abban a korban egy szegényebb munkásnegyed képét mutatta – a Kálvária utca hosszú belsőudvarú, földszintes szegényes bérházaiban élők vallási vezetőjének Giesswein Sándor igyekezett egy megbízható, szociálisan érzékeny és a keresztényszociális mozgalomban tevékenyen részt vállaló plébánost helyezettetni. Erre már csak azért is komoly igény volt, mert a városban a szintén az ekkor újra szerveződő és megerősödő szabadkőműves mozgalom is a létszámában egyre gyarapodó munkásság szociálistámogatását és megnyerését igyekezett elérni.³³¹ Ám a szabadkőművesek³³² és a hozzájuk lazán kapcsolódó személyek – közülük többen is a város törvényhatósági bizottságának tagjai is voltak – szociális elképzeléseiket erősen antiklerikális formában hirdették.³³³

Amíg a *Győri és Győrvidéki Keresztény Munkás Egyesület*” alapszabálya 1901-ben a célok többek között megjelöli:

„e/ a takarékoság előmozdítása, a heti megtakarított bármily csekély összeg átvétele és gyümölcsöztetése által:

f/ a beteg, munkaképtelen, átutazó egyesületi tagok segélyezése, A beteg és munkaképtelen tagok rendes segélyezése céljából az egyesület beteg segélyző pénztárt állíthat.

g./ gondoskodás az elhagyott munkás-gyermekek neveltetéséről és a munkások özvegyeiről, ”³³⁴

³³⁰ Mihályfi 1925. 32.

³³¹ A győri szabadkőművesek történetéhez és tevékenységéhez Vö. Szakál 1988. Szakál 1989.

³³² Győrött a „Philantrópia” páholy 1901. március 24-én alakult meg. Szakál 2002. 272.

³³³ GyVL: Győr thj. város tanácsának iratai IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

³³⁴ GyVL: Győr városi egyesületek alapszabályainak gyűjteménye IV B 1420. 23. dosszié.

A „Győri és Győrvidéki Keresztény Szociális Egyesület” a halmozódó szociális problémák látán, a közhangulat változásával, 1906-ra már kibővíti és radikálisabbá teszi az alapszabályba foglalt céljait:

„E cél elérése végett az egyesület

a/ a lakás-, élelmezés-, munkaviszonyok szabályozására mozgalmakat indít,

b/ munkanélküli tagjainak díjtalanul közvetít munkát,

c/ beteg, esetleg elhalt tagjainak családját segíti, e célra segélyező pénztárt szervezhet,

d/ gondoskodik az elhagyott munkásgyerekek neveléséről,

e/ tagjait a jogtalanságok ellen védelmezi, ügyeikben felvilágosítással szolgál, e célra jogvédő titkári irodát tart fenn... ”³³⁵.

Az 1890-as évek kezdetétől város újságjaiban a katolikus *Dunántúli Hírlap*³³⁶ többek között Giesswein Sándor irányításával, és a liberális *Győri Hírlap* valamint a *Garabonciásdiák* című élclap hasábjain Szávay Gyula³³⁷ szerkesztő vezetésével élénk politikai és kulturális értékrendbeli vita zajlott a katolikus és szabadkőműves befolyásos polgárok között. A vita jellege immár kevésbé a felekezetek közötti ellentétekre, mintsem a katolikus egyház és a radikális baloldali és polgári csoportok között bontakozott ki.

A „*Philantrópia*” szabadkőműves páholy fennállásának tizenhárom éve alatt kilencven vezércikket írtak, vagy jelent meg róluk³³⁸ *Mihalkovics Tivadar*³³⁹ főmester – aki maga is

³³⁵ GyVL: Győr városi egyesületek alapszabályainak gyűjteménye IV B 1420. 23. dosszié.

³³⁶ Giesswein Sándor 1902-től szerkesztette a Dunántúli Hírlapot

³³⁷ Szávay Gyula (Zenta, 1861. aug. 29. – Bp., 1935. máj. 1.): költő, közgazdasági író. A középisk.-t Szegeden, a jogot Győrött végezte. 1883-ban Győr város szolgálatába lépett. 1920-tól a bp.-i kereskedelmi és iparkamara főtitkára. 1883 – 87 közt a Garabonciás, majd a Győri Hírlap, később a Debreczeni Nagyújság szerk.-je. 1902-től a Petőfi Társ. tagja, 1920 – 25-ben főtitkára volt. 1910-től a Kisfaludy Társ. tagja. Több verseskötete és verses drámája, továbbá néhány tanulmánya jelent meg. – F. m. Költemények (Bp., 1892); Az első lépés (színmű, Bp., 1897); Vitézi ének és más újabb versek (Bp., 1905); Szép Ilonka (daljáték, Bp., 1906); Az ezüst pohár és más újabb versek (Bp., 1908); Dózsa György (tragédia, Bp., 1914). – Irod. Sík Sándor: Sz. Gy. emlékezete (Koszorú, 1938).

³³⁸ Szakál 2002. 277.

³³⁹ Mihalkovics Tivadar Budapest, 1848. december 2. - Győr, 1927. február 11. Jogász, sportvezető. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. Már ifjú korában kitűnt társai közül sporttehetségével, szervező képességével. Pécssett lett ügyvéd és segédszerkesztője a Pécsi Naplónak. Az 1870-es években költözött Győrbe. Az 1880-as években királyi közjegyző lett, tagja a törvényhatósági, majd a közigazgatási bizottságnak. Kiváló muzsikusként, brácsás-ként játszott a Győri Ének- és Zeneegylet zenekarában. Tagja lett a szabadkőműves körnek 1898-ban, 1900-ban a páholy első nagymestere. 1907-ben alapító tagja volt a Győri Társadalomtudományi Körnek, majd az 1918 őszén szerveződött Radikális Párt győri szervezetének. Kiváló sportszervezőként 1877. augusztus 8-án 14 taggal

több cikluson át a Város Törvényhatósági Bizottságának a tagja – 1902-ben külön cikkben ismertette a *Győri Hírlapban* a *Symbolikus Nagypáholy* alapszabályát.

A Város Törvényhatósági Bizottsága komoly harci terep a növekvő munkásréteg meghódításáért, érdekeik képviseléséért, és ebben a harcban a törvényhatósági bizottság szabadkőműves tagjai igyekeztek a keresztény szociális mozgalom pénztárosát és rajta keresztül Giesswein Sándor egyesületének befolyását csökkenteni. Akár úgy is, hogy Nyőgér Antalt választás útján kiiktatják a plébániajavadalomból következő tekintélyből és az alsó társadalmi rétegeket érintő befolyásból. Ezzel a lépéssel lehetőség nyílt volna a Győrött egyébként is igen erős és jól szervezett győri keresztényszociális mozgalmat gyengíteni.

Talán ezért nem véletlen, hogy azon törvényhatósági bizottsági tagok között, akiket Giessweinék fellebbezésükben megemlítenek, mint nem katolikusok, nem egy szabadkőműves szerepel: többek között pl. Meller Ignác³⁴⁰ olajgyáros, Hlaváts Kornél tanár vagy Winkler Izidor gabonakereskedő és még többen is. „*A Philantrópia már megalakulásától kezdve nagy figyelmet szentelt a munkásságnak. Természetesen ez nem győri jelenség, hiszen a polgári radikalizmus a munkásosztály felé mindig nyitott volt.*”³⁴¹

Ez természetesen feltételezés, ám nem zárható ki, ha követjük a helyi sajtóban állandósult és jól követhető küzdelmeket, hogy a plébános-választás háttérében ez a politikai verseny húzódnak meg: ezért szavaztak a nem katolikus bizottsági tagok is a többszöri kérés ellenére és ezért volt olyan fontos Giessweinéknek, hogy Nyőgér Antal legyen a befutó Nádorvárosban.

megalakította a Győri Evezős Egyletet. Az egylet tagjai rövid és hosszú távú túrákon vettek részt. 1878. május 1-jén avatták fel Győr város első úszó csónakházát a Rába folyón. 1883. augusztus 23-án alakult meg Balatonfüreden az Országos Evezős és Vitorlás Szövetkezet, melynek elnöke lett. 1896-ban a millennium évében elkészült a Radó téri szárazföldi csónakház, kedvenc kirándulólhelye a győri polgároknak. A csónakház mellett tenispályát, lövészpályát építettek, az épületben pedig vezetésével vívőversenyeket rendeztek. 1909-ben az egyesület örökös, tiszteletbeli elnökének választották meg. GYÉL.1998

³⁴⁰ Meller Ignác Mihályi, 1852. szeptember 4. - Győr, 1935. december 18. Gyáros. Kereskedelemmel foglalkozó szülei Mihályi községből 1862-ben települtek Győrbe. Ignác már itt érettségizett 1870-ben. Három éven át Sopronban, kereskedelmi vállalatoknál tevékenykedett. A következő esztendőket Triesztben töltötte. 1877-től Győrben indított ipari vállalkozást. 1877-ben a Vásártéren (ma Szent István u. 9-11.) étolajgyárat létesített. A Meller Olajgyár 1912-ben, az akkor kialakuló városi ipar negyedben épített új telepet. 1895-ben a Kisbér-Fűzitő-i Egyesült Keményítő Gyár Rt. vezérigazgatói tisztségét is ellátta. 1896-ban a Győr városi törvényhatósági bizottság tagja lett. Az 1896-os millenniumi rendezvények szervezéséért Jubileumi Érmét kapott. 1911-ben a királyi tanácsosi címet vehette át. Elismert tagja volt a Lloyd Kereskedelmi Társulatnak. A Kereskedelmi és Iparkamarának 1884-től tagja, 1908-tól alelnöke. A Győr Városi-Megyei Önszegélyező Szövetkezetnek igazgatósági tagja, 1919-től vezetője volt. 1878-tól tagja volt a Győri Izraelita ChevraKadise (jótékonyági egylet) elöljáróságának. A hitközség örökös tiszteletbeli elnökévé választották. GYÉL.1998.

³⁴¹Szakál 2002. 285.

Igaz az is, hogy a törvényhatósági bizottság tagjai a város anyagi lehetőségei felett is rendelkeztek, így ezek elosztása is a konfliktusok forrása lehetett, igyekeztek maguk politikai céljaira minél jelentősebb összeget felhasználni.

Fontos momentum és a vitás plébánosválasztással egyidőben kezdődő konfliktus a győri Diákotthon Egylet alapításának ügye.³⁴²A szabadkőműves páholy 1900-as évben megalapítja a „*Győrvárosi Diák-Otthon Egylet*”-et, jelentős városi támogatásra, ingyenes telekjuttatásra számítva. Az egyházi körök kezdettől támadták a kezdeményezést, elsősorban annak szabadkőműves céljaira hivatkozva. Végül is a kollégium évtizedes küzdelem révén 1911 nyarán nyitotta meg kapuit, 60 diák részére biztosított elhelyezést, összesen 180 ezer korona költséggel készült el, amelyhez az egyletnek 60 ezer korona tőkéje volt. Tehát elképzelhető, hogy a vitázó feleket politikai és gazdasági érdekeik komolyan befolyásolták, és nem kizárható, hogy a kegyúri jog körüli vita és a fellebbezés csak ennek a küzdelemnek egyik fejezete lehetett.

A plébániajavadalom további sorsa mindenesetre a következőképpen alakult: A magyar királyi közigazgatási bíróság „... *a fennforgó vitás ügyben a maga hatáskörét meg nem állapítja, s a panaszt érdemleges tárgyalás nélkül visszautasítja*”.³⁴³ A közigazgatási bíróság döntését azzal indokolja, hogy az 1896. XXVI. t.c. 1. és 17. paragrafus alapján csak azokban a kérdésekben van joga eljárni, amelyek kifejezetten ehhez a bírósághoz tartoznak.

Ezek után a vitás kérdésben patthelyzet alakul ki, és a nádorvárosi plébániajavadalom még közel egy évig betöltetlen maradt, mikor is 1903. augusztusában az előző évi választás győztese, Berky Zoltán körülményeinek megváltozására hivatkozva visszalépett a pályázattól. Ezután Giesswein Sándor és társai visszavonták fellebbezésüket, majd 1903 októberében ünnepeles keretek között beiktatták Nyögér Antalt Nádorváros plébánosának, amely tiszteet haláláig, 1924-ig töltötte be.

³⁴² Az egylet alapításához és a hozzá kapcsolódó vitához lásd bővebben Borbély 2015. 68-77.

³⁴³ GyVL: Győr thj. város tanácsának iratai IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

VII. 4. Protestáns és izraelita sérelmek

A vitás esetek forrásait tekintve általános jellemzőként jegyezhetjük le, hogy a városi kegyuraság gyakorlását övező viták során a vélelmezett sérelem döntően a katolikusokat éri, így általában ők a kezdeményezők a konfliktusos helyzetek rendezésének. Az ellenérvek pedig rendre reflexióként jelennek meg, mintegy válaszként a sérelmes helyzet előadására.

Ezt a benyomást szükséges árnyalni azáltal, hogy bemutatjuk: nem csupán a katolikus fél szenvedhetett saját szempontjából tekintve hátrányt. A nem katolikus felekezetek egyaránt sérelmezhettek, hogy a városi kegyuraság folytán sérül a törvényben szabályozott viszonyosság. Egyes protestáns többségű városokban például a protestáns felekezetűek gyakran szembesültek számukra sérelmes helyzetekkel, ami azt eredményezte, hogy főként a századfordulót követő években immár a protestáns folyóiratok is foglalkoztak a kérdéssel, illetve a magyarországi protestáns egyházak együttes állásfoglalásukban szólaltak fel érdekeik védelmében. Az izraeliták esetében hasonlóan találunk reflexiókat a sérelmes helyzettel kapcsolatban.

A protestáns többség által gyakorolt jelenséget *protestáns patronátus* fogalommal szokás jelölni. A fogalmat több – többé-kevésbé hasonló – esetre is alkalmazzák. Munkánkban ezúttal azt mutatjuk be, mely során valamely katolikus egyházközség feletti kegyuraságot egy olyan közösség (communitas) gyakorolta, melynek a protestáns elem meghatározó tényezője volt.³⁴⁴

A jelenség megragadásához érdemes ismét konkrét példához nyúlni. Egy békéscsabai eset 1894-95-ben nagy vihart kavart, mind a protestáns, mind pedig a világi liberális fórumok foglalkoztak vele. Békéscsaba városa ebben az időszakban nem bírt szabad királyi városi címmel, a várost mintegy 34 ezer fő lakta, túlnyomó többségük valamely protestáns – főleg

³⁴⁴ Kovács 2017. 23-46. A tanulmány szerzője a következő jelenségekre tartotta elfogadhatónak a protestáns patronátus kifejezést: a protestáns(ok) kegyuraság(a) a dualizmus korában olyan összetett és összefoglaló fogalomhasználat volt, mely négy megkülönböztetendő jelenséget takarhatott: 1.) Egy hagyományos protestáns egyházfenntartási jogszokást, mely kiemelt szerepet biztosított a gyülekezet egyházfenntartó elemének. 2.) Olyan vallásilag vegyes közösség egyházfenntartó tevékenységét, ahol a kegyúri kötelezettségeket a reformáció egyházai javára is érvényesítették. 3.) (Nem kevés pejoratív felhanggal) protestáns országos tisztségviselők katolikus ügyekre gyakorolt egyházpolitikai befolyását. 4.) Amikor egy katolikus városi egyházközség felett a kegyuraságot olyan közösség gyakorolta, melynek a protestáns elem meghatározó tényezője volt.

evangélikus – felekezethez tartozott. Az 1840-ben mezővárosi rangot kapott település először 1853-ban választhatta meg a római katolikus plébánosát, a választáson az evangélikus polgárok is részt vehettek. 1861-ben szintén elfogadta a nagyváradai püspök, hogy a község ilyen formában gyakorolja a papválasztás jogát. 1885-ben Schlauch Lőrinc került a püspöki székbe, ez a változás megváltoztatta a kegyuraság gyakorlásához fűződő viszonyt. A város 1896-ban végleg megváltotta magát valamikori katolikus földesurától. Békéscsaba ekkor vette meg a Wenckheim-családtól a város határában lévő utolsó birtokait is. A szerződés szerint a birtokokkal együtt átruházódott a magánkegyúri jog is, ami ezután végleg legalizálta a város szerzett patronátusát.³⁴⁵

Ugyanebben az időben hunyt el az előző plébános, Péky Antal, akinek helyét a csabai közönség választással, illetőleg prezentálással akarta betölteni. Megválasztották a népszerűellenzéki képviselőt és liberális Hock Jánost (a Magyar Nemzeti Tanács majdani elnökét, a Magyar Népköztársaság 1918. november 16-i kikiáltóját) papjuknak, de a váradai püspök nem fogadta el a prezentálást.³⁴⁶ A püspök kérésére Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a választást megsemmisítette, és arra utasította a várost, hogy mielőbb rendezze a vitás patronátusi kérdést. A rendezés abból állt, hogy előbb az alispán, majd a nagyváradai püspök fellebbezése folytán az ügyet a megyei közigazgatási bizottság ítélete alá bocsátották, és e fórumok a várost teljes jogokkal patrónusnak mondták ki. A nagyváradai püspök azonban, aki kizárólag csak a terheket, de nem a joggyakorlását szerette volna a protestánsoknak megengedni, valamint azon protestáns lakosok is, akik nem kívántak patrónusok lenni, a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fellebbezték az ügyet, ami miniszteri előterjesztéssel legfelsőbb döntés elé került.³⁴⁷

A következmény az lett, hogy Ferenc József a miniszter előterjesztésére Békéscsabának adományozta a római katolikus egyházközség feletti patronátust oly formán, hogy a kegyúri terheket az egész, döntően protestánsokból álló község tartozik viselni, de a jogokat, tehát a papválasztást is a nagyváradai püspök kijelölési jogának tiszteletben tartása mellett a városi

³⁴⁵ Kovács 2017. 41-42.

³⁴⁶ Erdész 2004. 155. A visszaemlékezés némi „mitikus” megjegyzésekkel egyetemben tudni véli, hogy a választás jelentős befolyással bírt Hock János későbbi életútjára. A plébános ugyanis megfogadta, „*ha Csabán plébános lesz, visszavonul a politikától, és nem jut abba a ránézve szerencsétlen helyzetbe, hogy 1918-ban a Nemzeti Tanács elnöke, majd emigráns legyen, és végül hazaárulási bűn miatt börtönbe jusson*”.

³⁴⁷ Kovács 2017. 41-42.

képviselőnek csak a római katolikus tagjai gyakorolhatják. Ezen kívül a várostarra utasították, hogy vagyonából 20.000 forintot hasítson ki, és azt külön kezelve, évenként számoljon el róla a római katolikus püspöknek. Az ily módon városra oktrojált patronátust Békéscsaba képviselő testületé egyhangú határozattal, nem mellesleg a katolikus képviselők hozzájárulásával utasította vissza. Úgy ítélték meg és hangoztatták, ha egy önkényes, törvénytelen rendeleti döntés képes egy törvényes magánkegyúri jogot királyi adományozástól függő városi, illetve községi kegyúri joggá átváltoztatni, és még azt sem róják fel neki, hogy újra adományoztathat egy már régebben megszerzett kegyúri jogot, hogy magán kegyúri jogi természetéből kivetkőztesse, akkor Magyarországon — úgymond — a vallásügy területén megdőlt minden egyenlőség, liberalizmus és jogállami rend. Úgy vélték, ha a csabai lutheránusok „vállára” egy bíboros püspök kedvéért rá lehet tenni a római katolikus egyházközség minden terhét bármiféle jog nélkül, akkor ki áll jót afelől, hogy máskor egy másik hatalmas főpap kedvéért valamely városi patronátusnál nem adatik majd ki a jelszó, hogy a nem római katolikus városatyáknak nincs joguk szavazni a plébánosválasztásoknál, de azért az adójukat fizessék csak meg plébánosuk eltartására és a költséges templomok fenntartására? Ki állhat akkor jót arról, hogy a jogok kreálásában és elkonfiskálásában ennyire leleményes kultuszminiszter nem veszi majd be ezt az újabb justizmordot egy másik rendelettel?³⁴⁸

Békéscsaba nagy küldöttséget kívánt meneszteni az uralkodóhoz a kegyelmi tény megnyerése érdekében. A protestánsok a véleményük szerint jelentős kultuszminiszteri tévedés visszavonását esetleg még a törvényes képviselőházi úton (interpelláció útján) tartották helyreigazíthatónak.³⁴⁹

A békéscsabaihoz hasonló helyzetek alakultak ki több városban is, legismertebb példa Debrecen, ugyanakkor Kaposváron is a kegyuraságból fakadó terhek eredményeztek konfliktust.³⁵⁰ A protestáns egyházak a számukra sérelmes helyzetek miatt a századfordulót követően több alkalommal is hivatalos állásfoglalást vártak, vagy az illetékes minisztériumnak küldött feliratban tiltakoztak. Mindannyiszor az 1848. évi 20. törvénycikk végrehajtásáért kérték számon

³⁴⁸ Kovács 2017. 41-42.

³⁴⁹ Kovács 2017. 41-42.

³⁵⁰ Kovács 2017. 37.

a minisztériumtól. Ezekből a dokumentumokból világosan kiolvasható a protestáns felekezettük sérelme a városi kegyuraság kapcsán.

1904-ben keletkezett „*A Magyarországi evangelium szerint reformált és ágostai hitvallású evangélikus egyházak véleménye az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtásáról*” címet viselő dokumentum, amit a református egyetemes konvent és az evangélikus egyház egyetemes gyűlésének közös bizottsága jegyzett, 1903. november 19-én tartott közös gyűlése eredményeként. A dokumentum a következőket követeli:

„Midőn tehát az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtását kívánjuk, követeljük a kegyurasági viszonyok megszüntetését, még pedig oly módon, hogy az ebből eredő jövedelemfogyatkozás kárpótlása kizárólag azon vallásfelekezet híveire háríttassék. amelynek egyháza a kegyúri jog megszüntetése folytán elvesztett jövedelmet élvezte”.³⁵¹

Tovább olvasva a szöveget nem csupán a vallási viszonyosság elvének és a felekezeti terhek viselésének sérelmét teszük szóvá, hanem a városokat egyre inkább érintő pénzügyi nehézségek aspektusából is felvetik a probléma rendezetlenségét. Hangsúlyozzák, a kegyuraság terhei nem csupán jogtalanok, hanem gazdaságilag is súlyosan megterhelőek a városok költségvetésére nézve. A terhek fedezésére fordított összegek pedig nyilvánvaló, hogy máshonnan hiányoznak.³⁵²

A dokumentum így a felekezeti egyenlőség elvét mindenekelőtt a kegyurasággal járó aránytalanul magas terhekkel hozza összefüggésbe. Budapesti kiadásokat részletezve mutatja ki, hogy mekkora tehertételként jelenik meg városok költségvetésében ezeknek a kötelezettségeknek a teljesítése – amiből a város valamennyi adófizetője kiveszi részét, felekezeti különség nélkül.

³⁵¹ *A Magyarországi evangelium szerint reformált és ágostai hitvallású evangélikus egyházak véleménye az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtásáról.* Közli: Evangélikus Egyház és Iskola. 22. évf. (1904). 5. szám. 50-51.

³⁵² *A Magyarországi evangelium szerint reformált és ágostai hitvallású evangélikus egyházak véleménye az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtásáról.* Közli: Evangélikus Egyház és Iskola. 22. évf. (1904). 5. szám. 50-51. A pontos megfogalmazás szerint: „a kegyurasági viszonyból kifolyó terhek nemcsak jogtalanok, hanem gazdaságilag is súlyosan terhelik a magyar földbirtokot, és különösen erősen igénybe veszik a magyar városok évi költségvetését, amelyhez természetesen a protestáns lakosság is hozzájárulni köteles. — A városok ezen kegyúri terhek viselése alatt görnyedvén, a katolikus egyház céljain kívül más kulturális célokra alig képesek valamit fordítani, holott a segélyezésben az 1868. évi 53. t.-c. 23. §-a értelmében igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő lenne”.

Nem véletlen, hogy a két legnagyobb hazai protestáns felekezet közös bizottsága az alábbi határozott véleményre jut:

„Követeljük tehát, hogy az 1848. évi XX t.-c. 2. §-a oly szellemben hajtassék végre, hogy a róm. kath. vagy görög katolikus egyház, kegyúri terhek címén a nem-katholikusoktól semmiféle szolgáltatást ne követelhessen és hogy a kincstár, a szabad kir. városok és községek által kegyúri jog címén teljesített szolgáltatások helyébe, az 1868. évi 53. t.-c. 23 §-ában szabályozott, az összes vallásfelekezetekre kiterjedő, és az egyes vallásfelekezeteknek a lakosság számához képest megállapítandó és a község vagyoni erejéhez mért segélyezés lépjen. — A plébániák ezen rendelkezés foytán esetleg szenvedett jövedelem fogyatkozásának pótlására nézve egyedül az 1790-1. évi XXVI. t.c. lehet az irányadó”.³⁵³

Három évvel később, 1907. április 14-én arról számolt be a Protestáns Egyházi és Iskolai lap, hogy a fent megnevezett bizottság elnökei 1907 januárjában a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez kérvényt adtak be, melyben az 1848. évi XX. t.-cz. 2. §-ának végrehajtására vonatkozólag, 1903. évi november 19-én, keltezett előterjesztésük érdemleges elintézését sürgették. Arra következtethetünk tehát, hogy addig érdemi válasz, vagy bármilyen reflexió nem érkezett az évekkel korábban megfogalmazottak kapcsán.

Vélhetően azután, hogy a protestáns lap ismét felhívta a közvélemény és a politikai döntéshozók figyelmét a beadványra, Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1907. január 24-én keltezett leiratában reagált a protestáns bizottság feliratára. Ebben biztosítani igyekszik őket, hogy az állam feladata és érdeke a vallások viszonyosságáról szóló törvény betartása és betartatása, amit valamennyi később meghozott törvényben (utalva itt az egyházügyi törvényekre) kifejezésre is juttattak. A túl általános és a konkrét ügyet láthatóan kerülő leirat mindössze egyetlen mondatban reflektál a beadványban megfogalmazott problémákra – bármiféle eredmény vagy döntés nélkül: *„Van szerencsém egyébként tisztelettel megjegyezni, hogy a hivatali elődeimhez intézet memorandumban a Bizottság által felhozott konkrét sérelmi esetek*

³⁵³ *A Magyarországi evangelium szerint reformált és ágostai hitvallású evangélikus egyházak véleménye az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtásáról.* Közli: Evangélikus Egyház és Iskola. 22. évf. (1904). 5. szám. 50-51.

*már hivatali elődeim által vizsgálat tárgyává tettetek és a mennyiben még függőben volnának, az itt kifejezett elv szerint fognak elintéztetni”.*³⁵⁴

A bizottság a miniszteri leiratban foglaltakat elégtelennek ítélte, ezért március 11-én tartott ülését követően újabb feliratot intézett a miniszterhez, ismét részletesen előadva korábbi sérelmeiket – külön bekezdésekben tárgyalva a kegyuraságot. A bekezdés első mondatában már egyértelművé teszik, elsősorban a protestánsokra is ráterhelt kegyúri kötelezettségeket látják a törvény szellemével ellentétesnek: „*Súlyos jogsérelmét képezi végül a protestánsoknak a róm. kath. kegyurasági terhekkkel való megterhelhetése*”.³⁵⁵

A felirat megkérdőjelezi az egyházi jogi szerzők azon álláspontját, mely alapján kijelenthető lenne, hogy a kegyurasági teher dologi teher, amely a nemesi birtok vagy annak bármely birtokrészét akként terheli, hogy a kegyúr köteles nemcsak a plébános teljes ellátásáról gondoskodni, hanem az épületeket javítani és a romba dőlteket újból felépíteni.

Megismétlik, hogy a protestánsok számára sérelmes szabályok téves történeti tényeken vagy dokumentumokon alapulnak, mint például a Canonica Visitatio-k, melyek nem bírnak a témában bizonyító erővel. Érdeemes hangsúlyozni, hogy például a szegedi vita során Reizner János által hangoztatott érvekkel szemben a bizottság dokumentumában nem vonják kétségbe, hogy a kegyúri jog a katolikus egyház joga. Sőt, éppen hogy hangsúlyozzák azt, mondván, ezért nem is kívánnak vele élni, ugyanakkor a terheit sem kívánják viselni:

*„... de igenis sérelmes reánk nézve az, hogy mi egy oly róm. kath. egyházi természetű jog címén, melyről mi szívesen lemondunk és a mellyel élni nem akarunk, köteleztetünk a róm. kath. egyház céljaira adózni. Hogy mi erre köteleztetünk, míg a kath. földesúr erre a prot. egyházzal szemben kötelezve nincs, ez talán mégis csak beleütközik az 1848: XX. t.-cz. 2. §-ában kimondott egyenlőségi elvbe?”*³⁵⁶

³⁵⁴ Az 1848. XX. törvényczikk 2. §. A két evangélikus egyházat közösen érdeklő ügyekben kiküldött bizottság felterjesztése a kultuszminiszterhez. Közli: Protestáns Egyházi és Iskolai lap. 50. évf. (1907). 15. sz. 225-229.

³⁵⁵ Az 1848. XX. törvényczikk 2. §. A két evangélikus egyházat közösen érdeklő ügyekben kiküldött bizottság felterjesztése a kultuszminiszterhez. Közli: Protestáns Egyházi és Iskolai lap. 50. évf. (1907). 15. sz. 228

³⁵⁶ Az 1848. XX. törvényczikk 2. §. A két evangélikus egyházat közösen érdeklő ügyekben kiküldött bizottság felterjesztése a kultuszminiszterhez. Közli: Protestáns Egyházi és Iskolai lap. 50. évf. (1907). 15. sz. 228.

Konkrét példával – ahogyan a fővárosban vonatkozó fejezetben utaltunk is rá, Budapestre vonatkozó adatokkal – támasztják alá, hogy miként valósul meg a gyakorlatban az általuk nehezményezett helyzet:

„Az 1868. évi LIII. t.-cz. 23. §-a kötelezi a városokat, amelyek valamely válásfelekezet céljaira a házipénztárból segélyt nyújtanak, hogy abban igazságos arányban a többi felekezeteket is részesítsék. A fővárosnak az utolsó népszámlálás szerint van, a katonaságot nem számítva, 703,448 lakosa, ebből 427,112 róm. kath., 276,336 pedig más vallású. Miután a főváros a róm. kath. vallás céljaira 1907-re 883,129 koronát vett fel a költségvetésbe, a lélekszám arányában a többi felekezeteknek 538,000 korona járna. Am azonban a főváros a többi felekezeteknek összesen 178,400 koronát, tehát 359,600 koronával kevesebbet, mint a törvény szerint kellene”.³⁵⁷

A szerzők kétségkívül azzal a Timon Ákos munkáján alapuló érveléssel szálltak szembe, mely a hitfelekezeti segély és a kegyúri joggal együtt járó terhek között éles határvonalat húz. Timon érveit a magyar kormányok egyes döntései nyomán lényegében elfogadottnak tekintették, erre utal a soproni esetben hozott döntés, akárcsak a békéscsabai protestáns patronátus esete. Ezek szerint a kegyúri terheket a városnak mindenképpen viselnie szükséges, miközben, amennyiben lehetősége adódik, biztosíthat a felekezeteknek hitfelekezeti segélyt is, például a felekezetek városban tapasztalható arányszámának megfelelően. (Általában a városok ezen elv szerint jártak el.) Tény, hogy ez a megközelítés előnyben részesítette a katolikus egyházat, hiszen adott esetben két jogcímen is biztosított a katolikus közösség számára anyagi támogatást. Ezek közül az egyik jogcím, a kegyuraság megkerülhetetlen tűnt, míg a hitfelekezeti segély kevésbé biztos alapokon állt. Úgy értékelhetjük, hogy végső soron a protestáns fél ezt a különbségtételt tartotta elfogadhatatlannak. A Budapestre vonatkozó adatok révén illusztrálták is, hogy a legnépesebb magyarországi felekezet mennyivel nagyobb támogatásban részesül, mint a többiek. A protestánsok csupán egyetlen jogcímen álló támogatást tartottak elfogadhatónak. A szövegekből azt olvashatjuk ki, hogy ennek elnevezése (hitfelekezeti segély vagy bármi más) számukra lényegtelen volt.

³⁵⁷ Az 1848. XX. törvénycikk 2. §. A két evangélikus egyházat közösen érdeklő ügyekben kiküldött bizottság felterjesztése a kultuszministerhez. Közli: Protestáns Egyházi és Iskolai lap. 50. évf. (1907). 15. sz. 229.

Az izraelita felekezetűek lényegében a protestánsokkal azonos helyzetben voltak a városi kegyuraságot illetően, így a vita során – amennyiben erre sor került – ugyanazt a pozíciót foglalták el. Egységes, hivatalosnak tekinthető álláspont, amit valamely izraelita felekezet adott volna ki, nem ismert. Ez magyarázható azzal, hogy egyházszervezetileg még tagoltabbak voltak, mint a protestánsok, az egyházközsegek nagyobb autonómiával bírtak. Véleményünk szerint utalhat továbbá arra is, hogy az izraeliták igyekeztek elkerülni a felekezeti jellegű konfliktusokat, semmi esetre sem akartak részeseivé válni az ilyen vitáknak.

Ki kell azonban térnünk rá, hogy akadt példa reflexióra. A tisztaeszlári per hatására indult Egyenlőség című hetilap reflektált a városi kegyuraság gyakorlását övező vitákra. Ilyen volt például 1894-ben a trencsényi plébánosválasztás, mely a már jól ismert módon a katolikus képviselőtestületi tagok tiltakozását váltotta ki, mivel a nem katolikusok is részt vettek a választásban. A Pesti Hírlap 1894. november 23-án „*Zsidók által választott katolikus plébános*” címmel röviden beszámolt a választásról. A tudósítás azzal zárult, hogy az eljárásra válaszul „*a katolikusok most majd — mint levelezők írja — a főrabbi választásában fognak részt venni*”.³⁵⁸ Az Egyenlőség rögtön válaszolt a zsidók választásban játszott szerepét illető kritikára. Akárcsak a protestáns felekezet esetében láttuk, ők is arra helyezték a hangsúlyt, hogy a kegyúri jog révén a plébánia fenntartása a város költségvetését terheli, ezért a plébános választása során valamennyi képviselőnek joga van szavazni. Ahogyan a cikk ezt megfogalmazza (utalva a Pesti Hírlap beszámolójára): „*ehhez a tényhez a nevezett lap azt a megjegyzést fűzi, hogy most majd a katolikusok részt vesznek a főrabbi választásában, amire azt felelnék, hogy persze, majd ha a zsidó hitközség is a város kegyurasága alá kerül és az adófizetői fogják fenntartani*”.³⁵⁹

Ugyancsak az Egyenlőség című lapban került napirendre a kegyuraság kérdése 1910 novemberében. Az írásból immár „többszereplős” szembenállás tapintható ki. Érdekes erre röviden kitérni, mivel szinte valamennyi, a korszakban leginkább elterjedt vélemény helyet kapott benne. A tudósítás szerint a pesti izraelita hitközség elöljárósága Weinmann Fülöp elnök vezetésével memorandumot nyújtott át a főváros polgármesterének, Bárczy Istvánnak, amelyben a hitközségnek biztosított fővárosi támogatást emelését kéri, 60.000 koronáról 100.000

³⁵⁸ *Zsidók által választott katolikus plébános*. Pesti Hírlap. 16. évf. (1894). 327. sz. 10.

³⁵⁹ *Zsidók által választott katolikus plébános*. Egyenlőség. 13. évf. (1894). 46. sz. 12.

koronára. A cikk szerint a főváros részéről biztató válasz érkezett a hitközség kérelmére. A Népszava ugyanakkor bírálta az izraeliták igényét. Szerintük ugyanis jellemző, hogy felekezeti célokra mindig akad pénz, miközben az iskolák túlszűfoltak, a kórházi állapotok botránnyosak.³⁶⁰

Az Egyenlőség határozottan visszautasította a baloldali lap kritikáját, hangsúlyozva, hogy hibás az az érvelés, miszerint a felekezeti segélyek kizárólag „népbutításra” fordítódnak. Ennek alátámasztására példaként hangsúlyozták, hogy a pesti izraelita hitközség többek között iskolát, árvaházat és számos hasonló intézményt tart fenn, ráadásul mindezeket döntően a hívek adományaiból. Ezért is tartják megalapozottnak a felekezeti segély emelésére tett fővárosi ígéretet. A cikk a következő részben nem is burkolt kritikát fogalmaz meg a többi felekezettel szemben. Úgy vélik ugyanis, hogy joggal igényelheti a hitközség a segély emelését, mivel a többi felekezetek, „... nem is szólva a kath. egyház kegyuraságával járó óriási kiadásokról — aránytalanul nagyobb egyházi és hitoktatási segélyt kapnak”. A katolikusok mellett a protestánsokkal szemben is meglehetősen kritikus az Egyenlőség írása. Szerintük ők jóval szerényebb intézményrendszert működtetnek Budapesten, viszont a nekik járó segély így is több, mint az izraelitáké. A lap tehát a Népszava baloldali kritikájára adott választ, ám „odaszúrt” a többi felekezetnek, ezáltal igazolva jogos igényüket a megemelt összegű felekezeti segélyre.³⁶¹

A nem katolikus felekezetek a kegyuraság gyakorlása kapcsán tehát mindenekelőtt azt nehezményezték, hogy a katolikusok szerintük jelentős előnyben részesülnek a kegyúri terhek miatt. A protestánsok emiatt egységesen fogalmazták meg álláspontjukat, ám az izraeliták hasonló álláspontra helyezkedtek. Minden esetben a törvényben rögzített viszonyosság sérülését, ezáltal felekezetük hátrányát ismerték fel a bevett gyakorlatban. Ennek értelmében nem tartották visszásnak a kegyúri jog gyakorlásába történő választási „beleszólást”.

³⁶⁰ Amire kell pénznek lennie. Egyenlőség. 29. évf. (1910). 48. sz. 1.

³⁶¹ „De a nem katolikus felekezetek is akkora városi segélyt kapnak, hogy abból fejenként négyszerannyi jut a hívekre, mint a zsidó hitűekre az ő egyházi segélyükből. Pedig a többi felekezeteknek vagy egyáltalán nincs, vagy ha van is, sokkal kevesebb a hitközségi kezelésben levő kulturális és emberbaráti intézményük, mint a zsidóké. Végül pedig, amíg a többi felekezet kevesebb szociális és municipiális érdekű munkáért, nagyobb segélyt kaphat, addig a pesti hitközségnek is jogában áll legalább törekedni arra, hogy az egyenlő elbánás elve alapján megközeleltse a városi segítségnek azt a mértékét, ami hívei lélekszámánál fogva megilleti. A polgármester tudja mindezt és be is látja: azért helyezi kilátásba.” Amire kell pénznek lennie. Egyenlőség. 29. évf. (1910). 48. sz. 1.

VIII. VÁROSI KEGYÚRI JOG GYAKORLÁSÁNAK POLITIKAI VITÁI AZ ORSZÁGGYŰLÉS ELŐTT

Az eddigiek során egyértelművé vált, hogy a városi kegyuraságot övező viták nem csupán jogbizonytalanságból fakadó ellentétek, jogértelmezést érintő különbségek voltak, hanem egyszerűen politikai konfliktusok is.

A városi kegyúri jog gyakorlásának bizonytalansága a dualizmus évtizedei során több alkalommal került az Országgyűlés elé, minden esetben a helyi viták nyomán, a konfliktusok feloldatlansága miatt. Az országgyűlési ülések során fontos látni, hogy milyen kontextusban került napirendre a kérdés, kik szóltak hozzá és milyen pozíciót foglaltak el, illetve változott-e a téma megítélése. A városi kegyuraságérdemben 1890-ben került napirendre először, majd 1895-ben, 1898-ban, 1902-ban és 1903-ban foglalkoztak vele a képviselők. Meglátásunk szerint a közel másfél évtized folyamán változott a közhangulat, elsősorban az egyházügyi törvények kapcsán kialakult viták következményeként. Ez a kegyuraságot illetően is tette érhető volt.

VIII. 1. Városi kegyuraság az Országgyűlésben – 1890

1890. január 28-án Fenyvessy Ferenc,³⁶² az oktatásüggyel rendszeresen foglalkozó ellenzéki politikus vette napirendre a témát. Fenyvessy éppen a vallást érintő törvények felületességét és rendezetlenségét kérte számon az Országgyűlésen, amikor érintette a városi kegyuraság kérdését. Felszólalásában világossá teszi saját pozícióját: a kegyuraságot középkori maradványként jellemzi, melyet véleménye szerint el kell törölni, „mert ez örökös harcot vív a modern jog felfogással”.³⁶³ Úgy látja, az 1868-ban elfogadott 53. törvénycikk tekinthető az utolsó érdemi

³⁶² Fenyvessy Ferenc (Eger, 1855. szept. 9.–?, 1903. Jún. 3.): publicista. Jogi tanulmányait Bécsben és Bp.-en végezte, ügyvédi oklevelet szerzett. 1879-től 1892-ig a Pápai Lapokat szerk. 1891-ben több publicistával megalapította a Magyar Újság c. politikai napilapot, főszerk.-je volt annak megszűnéséig. 1898-tól Veszprém vm. főispánja. 1881-től egy.-i képviselő. Parlamenti beszédeiben sokat foglalkozott az oktatásügy kérdéseivel. Mikszáth Kálmán politikai karcolatainak egyik kedvelt figurája volt. – F. m. Felsőoktatásunk reformja (Pápa, 1889); A görög nyelv tanításának kérdése Magyarországon (Pápa, 1890) Fenyvessy Ferenc | Magyar életrajzi lexikon | Kézírónyvtár (arcanum.com) (letöltve: 2022 június 15)

³⁶³ Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XV. Kötet. Budapest, 1889. 234.

vallást érintő rendelkezésnek, mely az egyenlőség és a viszonyosság alapján rendezte az ország bevett keresztény felekezeteinek ügyeit. Elismerően beszél róla, mivel az magán viseli az 1848-as törvény jegyeit, „hiszen még az 1848-iki nagy időket átélte, azon idők nagy és dicső eszméit magába szívott férfiaknak igaz és szép alkotásai”.³⁶⁴

1868 után azonban, véli Fenyvessy, nem történt érdemi lépés az egyházpolitika terén. Sőt, utal burkoltan a Tisza-éra politikájára, általánosságban is elmondható, hogy eltűnt a nemes eszmék, ideálok iránti lelkesedés. A közben eltelt, több mint két évtized politikája kapcsán kritikusan jegyzi meg, hogy „a rideg párturalom, a féktelen hatalomvágy és egyéni önzés” váltotta fel a nemes eszméket. Az egyházpolitikát szintén ez a megalkuvás és elvtelenség jellemezte.

A képviselő a katolikus autonómia létesítése mellett foglal állást, mivel szerinte csak az rendezné megnyugtatóan a kérdést.³⁶⁵ Megszólalása konstruktív, még ha egy-egy szófordulata élénk egyetértést vált is ki az antiklerikális megszólalásokban vezető szerepet játszó baloldali képviselőkben. „Vajjon nem anachronismus-e az, hogy más vallású ember építse és tartsa fenn a katolikusok templomát?” teszi fel a korszakban egyre több alkalommal megfogalmazott kérdést Fenyvessy.³⁶⁶

Érvelése szerint a városi kegyuraság attól fogva anakronisztikus intézmény, mikortól a városok lakói között nem csupán katolikus polgárokat találunk. Így, mint a felszólalást dokumentáló napló írja, a modern felfogással ellentétes, hogy olyan városokban, ahol nem egy vallást követ valamennyi lakó, egyáltalán felmerüljön kegyuraság lehetősége.

Fenyvessy felszólalása során többször kiemeli, hogy maga is katolikus, ugyanakkor vitathatatlanak tartja, hogy a katolikus autonómia létesítése nem tűr halasztást: „íme, ilyen tömör kérdés függ össze, t. ház, ez egyetlen kérdéssel, a katolikus autonómia kérdésével”.

³⁶⁴ Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XV. Kötet. Budapest, 1889. 234.

³⁶⁵ Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XV. Kötet. Budapest, 1889. 235. Fenyvessy megfogalmazása szerint „a kegyuraság intézményét szintén megfogja oldani a katolikus autonómia. A kegyurasági teher megváltandó; e megváltási összeg, mint általános országos kegyurasági összeg, ráruháztnék a katolikus autonómia végrehajtó közegeire, melyek azután kötelességöknek ismernék a szegényebb egyházak templomairól gondoskodni, így aztán persze nem a kegyúr, hanem a hitközségi képviselőt nevezné ki a plébánost”.

³⁶⁶ Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XV. Kötet. Budapest, 1889. 235.

Az autonómia elmulasztását, halogatását a kormány szemére veti, néhol egészen élesen bírálva az illetékes minisztert, Csáky Albint:

„Azt mondja a t. ministerur, hogy előbb meg kell csinálni a helyi autonómiát. Bocsánatot kérek, de ez nem egyéb, mint — ravaszt akartam mondani, de nem mondom — nem egyéb, mint a legkönnyelműbb szemfényvesztés. (Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.) Helyi autonómia!? Mi ez, t. ház? Egymástól messze lévő községek kis helyi érdekeinek képviselője. Ebből soha, de soha de soha semlesz országos autonómia. (Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.) Hiszen a t. ministerurnak mint cultusministernek tudnia kellene, hogy ezen törekvés — pláne a nagyváradi püspök az, a ki ezt kimondotta - ellenkezik a catholicus egyház felfogásával.³⁶⁷ (Igaz! Úgy van! a bal- és szélső baloldalon.) Neki tudnia kellene, hogy a catholicus egyház külső szervezetének is nem alulról fölfelé, hanem fölülről lefelé kell létesülnie.”³⁶⁸

Fenyvessy Ferenc felszólalására Asbóth János is reflektált az országgyűlési vita során. A tudós író Asbóth ebben a kérdésben védelmébe veszi a minisztert Fenyvessy ellenében. Úgy ítéli meg, hogy a Fenyvessy által felvetettek nem az Országgyűlés előtt tárgyalandók kérdések, igaz, ezzel egyházzal kapcsolatos elveit kinyilvánítja, ám a kegyuraság intézményét érintő vitákra érdemben nem reflektál. Úgy fogalmaz:

„Ezekhez lehet hozzászólni és kész is vagyok hozzá szólni; de nem itt és nem most, mert nem vagyok barátja és ezért ennek nem is szeretnék kezdeményezője lenni, az állami hatalom beavatkozásának az olyan vallásfelekezeti ügyekbe, a melyek az állam összességét közyetlenül nem érdeklik.

³⁶⁷ Minden bizonnyal a felszólaló arra utal, hogy az 1890-es évek folyamán többek között Pauler Tivadar, Trefort Ágoston, vagy a név szerint említett Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter és Schlauch Lőrinc váradi püspök azt javasolták, hogy először az egyházközségi szervezeteket léptessék életbe, vagyis a helyi autonómiáknál kezdjék meg a szervezet kiépítését. Vö. Nándori 2010. Mint látjuk, ezt Fenyvessy katolikus szempontból elfogadhatatlannak tartja, ugyanakkor, mint a viták során utaltunk rá, több városban lényegében már működtek katolikus egyházközségek, akár éppen a vitás esetek feloldása miatt.

³⁶⁸ *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai.* XV. Kötet. Budapest, 1889. 236.

*Én azt hiszem, t. ház, hogy solidaris érdeke minden felekezetnek, hogy ezen irányban praecedensekne teremtsenek ...”.*³⁶⁹

A konfliktust nem kívánja feloldani. Ugyanakkor vita elején tett kijelentését és katolikus álláspontját ismerve megkockáztathatjuk, hogy katolikus fél által felvetett álláspontot tartja elfogadhatónak.³⁷⁰ Asbóth ugyanis így érvel felszólalása első felében a már meglévő – bár általa másként használt, inkább szimbolikus értelemben vett – katolikus autonómia mellett:

*„...katholicus autonómia kérdéséhez csak azt az egy megjegyzést óhajtanám tenni, hogy a magyar catholicus egyháznak létezik egy autonómiája, mely autonómia önállóságát az általános egyház bonthatlan egységében constituálja. Ez fennáll és gyökeredzik a magyar szent koronához kötött és a magyar király által gyakorolt apostoli jogokban. Hogy ezen apostoli jogokból csak egy jotta is átengedessék bármi téren akár nemzetiségnek, akár társországnak, akár a római szentszéknek, vagy bármi más hatalomnak, ez ellen én, mint magyar ember mindig tiltakozni fogok”.*³⁷¹

Az 1890-es országgyűlési vita elsősorban a katolikus autonómia szükségessége kapcsán hozta felszínre a városi kegyúri jog gyakorlását érintő anomáliákat. Jellemző, hogy Fenyvessy Ferenc oktatással kapcsolatos megszólalása ügyében mellékesen tért ki az autonómia rendezetlenségére. Az ellenzéki képviselő felszólalására az ekkor még kormánypárti Asbóth János, valamint Csáky Albin³⁷² is reagált. A vitának további számottevő hatása viszont nem volt.

³⁶⁹ *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai.* XV. Kötet. Budapest, 1889. 255.

³⁷⁰ Asbóth János 1887-től 1901-ig különböző kerületek országgyűlési képviselője. Először a Szabadelvű Párthoz tartozott, majd az egyházpolitikai küzdelem megindulása után, a Wekerle-kormány egyházpolitikai programjával egyet nem értvén a képviselők egy csoportjával együtt kilépett abból, s független képviselő lett. Később belépett az újonnan alakult Katolikus Néppártba – ahol azonban ismét magára maradt, mert nem akarta elfogadni a párt felekezeti kizárólagosságát, és javasolta, hogy a párt terjessze ki a maga propagandatevékenységét a nem-katolikusokra is. Vö. Szalai 2017. 4. szám.

³⁷¹ *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai.* XV. Kötet. Budapest, 1889. 254-255.

³⁷² Csáky Albin jogász, kiemelkedő közéleti személyiség, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja 1841. április 19-én született Korompán (Szepes vármegye). 1912. december 12-én hunyt el Budapesten. A Magyar Tudományos Akadémia Csáky Albint 1891. május 7-én tartott ülésén igazgatósági tagjává választotta. Itt utalunk arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban elfogadott alapszabálya az „igazgató tag” elnevezést az „igazgatósági tag” terminus technicusszal váltotta fel. Csáky Albin végrendeletében jelentős összeget, 4000 koronát hagyott a Magyar Tudományos Akadémiára. Csáky Albin 1865 és 1867 között Deák-párti országgyűlési képviselő volt. Az 1887. évi választásokon képviselőnek indult a Szabadelvű Párt

VIII. 2. Városi kegyuraság az Országgyűlésben – 1895

1895 januárjában a városok költségvetését illetően került ismét napirendre a városi kegyuraság kérdésköre. Az öt évvel korábbihoz hasonló hangvételű vita során sem elsősorban a plébános-választásról esett szó, hanem „*a patronátusi jogból folyó kötelezettség alakjában legfőképp a vidéki városok háztartására nehezedő terhekről*”.³⁷³ Ez összecseng a nem katolikusok által leggyakrabban hangoztatott érveléssel, a kegyúri terhek jogszerűségével, igazságosságával. Tóth Aladár lényegében megismétli, hogy a városi kegyuraság anakronisztikus intézmény, mely számos városban konfliktusok forrásaként jelenik meg. Felszólalásában reflektál is a viták során gyakran hivatkozott „jogforrásokra”, megállapodásokra, bírálva a katolikus álláspontot. Amellett érvel, hogy például Canonica Visitatio-ra hivatkozni elfogadhatatlan a polgári törvényhozás keretei között.³⁷⁴

A képviselő felszólalásában szintén az autonómiában látja a megoldás kulcsát. Feltételezhetjük továbbá, hogy ismerte Timon Ákos érvelését a soproni konfliktus kapcsán, miszerint a kegyúri jog adományozásával annak idején az uralkodó biztosított a városoknak javadalmat is, mely a kegyúri terhek fenntartásához hozzájárult. Erre utalhat Tóth Aladár, mikor arról beszél, hogy a kérdés megoldása csakis a központi kormányzattól várható:

„végre valahára városaink a patronátusságból kifolyólag — a kor kívánalmainak megfelelőleg — tehermentessítsenek, illetve ezen terheiktől megváltassanak. Természetesen betudásával annak az ellenértéknek,

színeiben. Élete végéig tagja volt a képviselőháznak, ahol igen aktív tevékenységet fejtett ki. A Főrendiházban Csáky Albin igen korán, már 1884-ben, tehát négy évvel azt megelőzően, hogy vallás- és közoktatási miniszteri kinevezést kapott, elkötelezte magát az egyházpolitikai reformok szükségessége mellett. Ezeknek a reformoknak a leglényegesebb elemeit a kötelező polgári házasság és állami anyakönyvezés továbbá az izraelita felekezet recepciója jelentették. Csáky Albin 1888. szeptember 22-étől 1894. június 10-ig – Tisza Kálmán (1875-1890), Szapáry Gyula (1890-1892) és Wekerle Sándor (1892-1895) – kormányának tagjaként, csaknem hat éven át vallás- és közoktatási miniszter volt. Miniszteri tevékenységének első fontos lépése volt, Trefort Ágostont, aki csaknem 16 éven át (1872 és 1888 között) mint vallás- és közoktatásügyi miniszter elődje volt, követve, a vegyes házasságokra vonatkozóan 1890. február 26-án kibocsátott ún. elkeresztelési rendelet. Csaky_Albin_MTA_2020_Hamza.pdf (letöltés időpontja 2022. június 15.)

³⁷³ *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója.* XXII. Kötet. Budapest, 1895. 90.

³⁷⁴ *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója.* XXII. Kötet. Budapest, 1895. 91. Szembetűnő érvelés, mely lényegében a polgári törvényhozás korában már-már értelmezhetetlen szokásjog problémáira, forrásaira hívja fel a figyelmet.

melyet mint állandó jövedelmező forrást beneficiumként épen a patronátus adományozása szolgáltatott és nyújtott a városnak”.

Tóth Aladár felszólalására Tuba János³⁷⁵ reagált – összességében egyetértve képviselőtársával, hasonlóképpen sürgetve a katolikus autonómia alakítását. A komáromi származású, református felekezethez tartozó takarékpénztári igazgató és laptulajdonos felszólalása példaértékű, amennyiben felsorolja a városi kegyuraság bírálatának legfontosabb mozzanatait. Tuba János ugyanis azzal kezdi felszólalását, hogy szükséges a katolikus autonómia rendezése – és ezen keresztül a városi kegyuraságé – mivel ez a záloga a városok fejlődésének és a felekezeti egyenlőség érvényesítésének. Ő is kiemeli, hogy véleménye szerint idejét múlt és korszerűtlen a városi kegyúri jog létezése, mely ráadásul „... igen alkalmas arra, hogy a városi közéletbe belevigye a felekezeti szempontokat és egymással szembeállítsa a különböző hitű polgárokat”³⁷⁶.

A képviselő a továbbiakban azt az ismert szempontot hangsúlyozza, miszerint a jog eredete azokba az időkbe nyúlik vissza, mikor a lakosság döntő többsége katolikus volt, a városok szempontjából pedig a közjogi önállósággal az egyházi önállóság is együtt járt, „a földesúri hatalom alól magukat kivont városok függetlenségük, önállóságuk egyik legfőbb biztosítékát látták az egyházi önállóságot is biztosító kegyúri jog elnyerésében, és ép azért erre erősen törekedtek és az elnyert kegyúri jog épségben tartására nagy súlyt fektettek”.³⁷⁷

Tuba János kitér a plébánosválasztásokat övező konfliktusokra is:

„az egész kegyuraságból úgyszólván csak a patronátusi terhek viselése maradt fenn, a melylyel szemben ellenértékül a »jus praesentandi« áll, és

³⁷⁵ Tuba János, takarékpénztári igazgató, volt országgyűlési képviselő, szül. Komáromban 1855 december 5-én. Középiskolai tanulmányait Komáromban és Pápán végezte, hol jogot is hallgatott. Jogi tanulmányainak a budapesti egyetemen történt befejezése után Komárom városa aljegyzőjévé, majd 1884-ben főjegyzőnek választotta meg, mely tiszttét hét éven át töltötte be. 1891-ben a Komáromvidéki Takarékpénztár vezérigazgatója lett. Ez állásában működik ma is és nagy érdemei vannak e virágzó pénzintézet újjászervezése körül. 1880-ban megalapította a Komáromi Lapokat, melynek jelenleg is főszerkesztője. 1892-ben szülővárosa képviselője lett György Elekkel szemben és 1905-ig képviselte Komáromot a parlamentben, hol a szabadelvű párt híveihez tartozott. Komáromban mindig élénk részt vett a közügyek terén és érdemeket szerzett a város fejlesztése körül. Az 1891-ben rendezett szép sikerű helyi iparkiallítás rendezésében mint a végrehajtó-bizottság elnöke vett részt. Mint szerkesztő számos cikket írt lapjába. Tuba János. | Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai | Kézírónyvtár (arcnum.com)(letöltés ideje: 2022 június 15.)

³⁷⁶ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXII. Kötet. Budapest, 1895. 116.

³⁷⁷ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXII. Kötet. Budapest, 1895. 116.

*ezt is ma már rendszerint nem a városok egyeteme, hanem a közgyűléseknek katolikus tagjai gyakorolják. Távol legyen tőlem, hogy én ezt kifogásoljam vagy ez ellen óvást emeljek, sőt én nagyon helyesnek, igazságosnak és méltányosnak tartom azt, hogy más vallásúak a katolikus vallás ügyeibe be ne avatkozzanak”.*³⁷⁸

Az azonban mégiscsak igazságtalan – folytatja érvelését Tuba János – hogy az igencsak nehéz anyagi helyzetben lévő városokban az egyik egyháznak összes szükségletét a közpénztárból fedezik, míg a többi egyháznak csupán korlátozott mértékű segély jár. Ezért, véli a felszólaló, jogos az a törekvés, hogy a protestánsokat katolikus egyházi célokra adókkal meg nem terhelhetik.³⁷⁹ A felszólaló egy ekkor már több, mint százéves törvénycikkre hivatkozik. Az általa említett elvet ugyanis még az 1791. évi 26. törvénycikk rögzíti, miszerint „*a papi bérnek vagy ágybérnek eddig az evangélikusok által a katolikus lelkészek és mesterek vagy más egyházi szolgák részére akár készpénzben, akár terményekben vagy munkában teljesített fizetése jövődőre teljesen szűnjék meg*”.³⁸⁰

A képviselő felhívja a figyelmet arra az anomáliára, hogy a városi kegyuraság kérdését az egyébként egyházügyi kérdéseket több alkalommal napirendre tűző Országgyűlés nem rendezte sem 1848-ban, sem 1868-ban. Itt ismét utal arra a fontos különbségtételre, amire Timon Ákos is felhívja a figyelmet, miszerint a kegyúri jogból fakadó teher nem keverendő össze a hitfelekezeti segéllyel. Egészen pontosan így foglalja meg a problémát:

„mert nem tekinthető ilyen intézkedésnek az 1868: LIII. tcz. 23. szakaszának azon rendelkezése sem, hogy a különböző vallásfelekezetek által lakott városban és községben, mely házi pénztárából egyházi célokra vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ott létező vallásfelekezet részesítendő. Nem tekinthető e törvényszakasz a kegyuraságot érintőnek; mert hiszen a patronátusi teher jogi alappal bíró kötelezettség, mely segélynek nem

³⁷⁸ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXII. Kötet. Budapest, 1895. 116.

³⁷⁹ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXII. Kötet. Budapest, 1895. 116.

³⁸⁰ 1790/91. évi XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről.

minősíthető, így tehát a többi vallásfelekezeteknek a patronátusi teherrel arányban való segélyezését ezen törvényszakasz sem állapítja meg, legalább nem kifejezetten, legföljebb csak e törvényszakasz szelleméből vonható erre mindenesetre igazságos, de joghatály tekintetében nagyon is kérdéses következtetés. Tény azonban, hogy ezen törvény hatályba lépte óta, noha némely városokban a többi vallásfelekezetek segélyezése korábbi időből datálódik de leginkább ezen törvény hatályba lépte óta, és különösen az idézett szakaszban lefektetett igazságos elv hatása alatt városainkban az a gyakorlat fejlődött ki, hogy ott, hol a város patronátusi terheket visel, ott a többi vallásfelekezeteket is bizonyos segélyben részesíti a közpénztárból”.³⁸¹

Tuba János kétségkívül rálátással bírt a korabeli városok működésére, ezen túl érveléséből is kiolvasható, hogy ismerte a konfliktusok hátterét. Aggályait ennek fényében úgy folytatja, hogy a rendezetlen jogi helyzet következtében nem valósul meg a felekezetek közötti egyenlőség (viszonosság), hiszen a városok szokásaira, lehetőségeire van bízva, hogy a kegyúri terheket tudják-e ellentételezni hitfelekezeti segélyekkel. Még a legnagyobb jóindulat mellett is ennek megvoltak a maga korlátai. A segélyezés mértéke, aránya és megállapítási módja ugyanis szabályozás hiányában az egyes városokban különbözőképpen alakult. Volt olyan, ahol például az adó arányában állapították meg, máshol a lakosság felekezeti megoszlását vették figyelembe, de akadtak ezektől teljesen eltérő megállapítási módok is. Ahogyan a képviselő fogalmaz „*egyik helyen formális egyezményen alapszik, másik helyen pedig ad hoc az illető városi közgyűlés határozza meg*”.³⁸² Márpedig ilyen bizonytalan forrásokra nem lehet alapozni a felekezetek tevékenységét.

A képviselő a helyzethez képest kedvező fejleményként értékeli, hogy nincs kegyúri joggal bíró város, mely hitfelekezeti segély címén ne kompenzálná a többi felekezetet, ezzel tompítva a kegyúri jog megfogalmazása szerint „*rideg jogi következményeit*”. Ugyanakkor aggályosnak tartja, hogy ez lényegében csak a városok „jóindulatától”, anyagi lehetőségeitől függ.

³⁸¹ *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója.* XXII. Kötet. Budapest, 1895. 117.

³⁸² *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója.* XXII. Kötet. Budapest, 1895. 117.

Tuba János szavai a protestáns felekezet által leggyakrabban felvetett sérelmeket foglalják össze az Országgyűlés előtt.

A komáromi képviselő a továbbiakban azért is bírálja a városi kegyuraság intézményét, mert az feszültséget generál a városi társadalomban, mivel a városi közügyek intézésében „a felekezeti érdekek és felekezeti szempontok” dominálnak. „Másfelől pedig előállhat az a veszély is, hogy a városok érdeke egyenesen kiszolgáltatik a felekezeteknek”.³⁸³Tuba János nem csupán a katolikus felekezet tagjainak esetleges visszaélésére tér ki, sőt érvelésében új szempontként hozza be, hogy a többi felekezet képviselőinek is érdeke lehet a kegyúri terhek növelése – mivel az, a saját felekezetük segélyének emelését is eredményezi. A következő idézetből azonban ismét a Timon Ákos által is felvetett helyzetre reflektál, miszerint a kegyúri jogi teher és a hitfelekezeti segély különbségéből az is következik, hogy az egyes városokban a kegyúri teher felett a katolikus egyház további hitfelekezeti segélyben is részesülhet:

*„a városi közgyűléseken a más vallásfelekezetiek igen szívesen hozzájárultak a patronátusi teher emeléséhez csak azért, mert ugyanazon arányban növekedett az ő egyházuknak adott segély aránya is. Ennek pedig a városok anyagi érdekét kiszolgáltatni nem lehet. Igaz, hogy e tekintetben az ily visszaéléseknek korlátokat szabhat a minisztérium ellenőrzési joga, és ha visszaélést lát, azt a miniszter orvosolhatja, de nem szüntethet meg egy más, igen nagy visszasságot. Így például, t. ház, megtörténhetik az is, a mi, ismétlem, szintén már megtörtént, hogy a patronátusi egyház képviselője arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel a patronátusi teher jogi alapon nyugvó kötelezettség, tehát a többi egyházak segélyezése szüntessék be, vagy ha ez nem történik meg s a többi egyházaknak adatik segély, akkor ezen segély arányában az 1868 : LIII. tcz. 23. §-a alapján adassék a patronátusi terheken felül még a katolikus egyháznak is segély”.*³⁸⁴

³⁸³ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXII. Kötet. Budapest, 1895. 117. Fontos kiemelni, hogy a felekezetiesség ebben az időszakban többnyire negatív politikai fogalomként jelent meg a döntően – a korszak fogalmai szerint – liberális képviselők megszólalásaiban, írásaiban. A viszonyosságot kiemelten fontosnak tartó liberális felfogás látószögéből a felekezeti szempontokat hangsúlyozó politikát az ellentétek kiélezésének eszközeként tekintették.

³⁸⁴ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXII. Kötet. Budapest, 1895. 117.

Tuba János felszólalása végén a lehetséges megoldási javaslatait is összefoglalja. Szerinte úgy lehetne a helyzetet rendezni, hogy a patronátusi jog gyakorlása rászáll a létesítendő helyi katolikus autonómiára, a vele járó teher megváltásáról pedig az államnak kell gondoskodnia.

*„De ha ez a gyökeres megoldás keresztülvihető nem volna, akkor legalább is rá kellene lépni arra a térre, hogy ez a kérdés okvetetlenül oly módon szabályoztassék, a mely a városok közéletéből a felekezeti villongás üszkét kivetné”.*³⁸⁵

VIII. 3. Városi kegyuraság az Országgyűlésben – 1902

A kérdés megoldatlansága miatt az Országgyűlés a későbbiekben is foglalkozott a városi kegyurasággal, részletesen 1902-ben került ismét napirendre. Veres József képviselő, evangélikus lelkész a már jól ismert érvek mentén a felekezetek egyenjogúsága kapcsán sérelmezte a városi kegyuraság által járó terheket. Felszólalásában új elem nem jelent meg a korábbi vitákhoz képest, az országos politikában bekövetkezett változást jelzi ugyanakkor, hogy a néppárti képviselők jóvoltából immár érdemi reflexiók, viták következtek – nem beszélve a Képviselőházi Naplóból kiolvasható, kevésbé hivatalos állásfoglalásokról és bekiabálásokról. Veres József felszólalására például nem más, mint Csernoch János³⁸⁶reflektált.

³⁸⁵ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXII. Kötet. Budapest, 1895. 117.

³⁸⁶ Csernoch János római katolikus püspök, bíboros Szül.:1853. június 18.Szakolca, Nyitra vármegye, Elhunyt. 1927. július 25.EsztergomA bécsi Pázmáneumban tanult (1870–1874), a bécsi Augustineumban teológiai doktori okl. szerzett (1876); pappá szentelték (Bécs, 1874. nov. 18). Az MTA tagja (ig.: 1915. okt. 8.). Felsőradoson (1876), Budapest-Krisztinavárosban (1877), Budapest-Terézvárosban káplán (1878). Az Esztergomi Érseki Pápa-nevelő Intézet szemináriumi bibliatanára (1879), esztergomi prímási szertartó és levéltáros (1880–1882), prímási titkár (1882–1888), irodaigazgató (1888), esztergomi kanonok (1888–1898). Az esztergomi székesegyház plébánosa (1893–1898), egyházmegyei cenzor (1896), nógrádi főesperes (1898–1905), esztergomi székesegyházi főesperes (1905–1908). Csanádi megyéspüspök (1908–1912; kinevezték: 1908. jan. 12; püspökké szentelték: 1908. máj. 10.), kalocsai érsek (1911–1912; kinevezték: 1911. márc. 8.; elfoglalta érseki székét: 1911. jún. 1.). Esztergomi érsek (1912–1927; kinevezték: 1912. nov. 20.; érseki székhelyfoglalója: 1913. jan. 1.; bíboros: 1914. máj. 25.). – A Katolikus Néppárt programjával országgyűlési képviselő (Szakolca, 1901–1906). A Főrendiház (1908–1918), a Felsőház tagja (1927). – A politikai katolicizmus egyik megújítója, elismerte és támogatta a keresztényszociális mozgalom szervezését. Tompán, Borotán, Zenta-munkástelepen, Sajkáslakon plébániát alapított, Mozsoron és Sajkáslakon templomot építtetett. Támogatta a kormány politikáját a balkáni expanzió és a háború kérdésében, majd pacifista álláspontra helyezkedett (1916-tól). Később, a püspöki kar nevében lojalitásáról biztosította a Károlyi-kormányt (1918 ősze). A Tanácsköztársaság idején az egyház anyagi érdekeinek védelméért és eszmei-politikai súlyának visszaszerzéséért tevékenykedett (1919. márc.–aug.). Kezdeményezte a katolikus autonómia egyházközségi megszervezését (elsősorban Budapesten). A két vh. között a legitimizmus, ill. a Habsburg-ház jogfolytonosságának elismerése alapján állt, majd IV. Károly király és Horthy kormányzó között próbált közvetíteni. Több ízben igen nagy adományokkal támogatta az MTA működését (1925-ben pl. 1 millió koronát adott). Pápai kamarás

Veres konkrétan a plébánosválasztási eljárásokat bírálta, a már jól ismert elvek mentén:

*„Az egyes városok viselik a kegyuraság összes terheit, és az a különös helyzet áll elő sok helyütt, hogy a mikor a városi képviselőtestület, mint illetékes hatóság, választana plébánost, az a képviselőtestület, a mely az egész várost vallásfelekezeti különbség nélkül képviseli, és a melynek kebelében minden városi képviselőnek teljes joga van minden kérdésben szavazni, ebben a nagy teherrel járó kérdésben a maga teljességében nem szavazhat, mert a protestánsoknak nem engedik meg a szavazást”.*³⁸⁷

Érdekesség, hogy Csernoch János reflexiójában nem azzal válaszol képviselőtársának, hogy felfogása szerint eleve szabálytalan, ha a protestáns városi képviselők szavaznak a plébánosválasztás alkalmával. A későbbi hercegprímás eltekint ettől és inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy Veres József értesülése pontatlan, hiszen több szabad királyi város esetében nincsenek kirekesztve a nem katolikus képviselők: mint láttuk is, valóban vannak olyan szabad királyi városok, ahol a képviselőtestületnek minden egyes tagja választ, vallására való különbség nélkül. Példaként emeli ki Csernoch János a fővárost. Máshol viszont kizárólag a katolikusok választják a katolikus plébánost.³⁸⁸

A folytatásban Csernoch János a már jól ismert katolikus érvelést idézi:

*„Volt alkalmam több erre vonatkozó királyi intézkedést olvasni, nem újabb királyi intézkedést, hanem a régibb időből, a midőn ezek a városok a királytól kegyúri és szabad királyi városi jogokat kértek és akkor megadatott nekik az a jog, hogy ők a plébánost is választhassák, de egyúttal megkapták akkor az u. n. regálé-jogokat és ezen regálé-jogok révén bőséges jövedelmeket élveznek, a melyekből kitelik az ilyen kegyúri terheknek költsége”.*³⁸⁹

(1882), pápai káplán (1887), schavnikai c. apát (1890. máj. 19-étől), szentgyörgyemezei prépost (1905). Csernoch János - Névpont 2022 (nevpont.hu) (letöltés ideje: 2022. június 15)

³⁸⁷ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet. Budapest, 1902. 240.

³⁸⁸ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet. Budapest, 1902. 342.

³⁸⁹ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet. Budapest, 1902. 342.

A Néppártban politizáló Csernoch János – a pártja képviselőinek Naplóból kiolvasható hangos támogatása mellett – tehát ismerteti azon katolikus álláspontot, mely szerint a városi kegyuraság a főkegyúri jogból ered.

*„Mint a magyar katolikus egyház megalapítója kapta tehát a kegyúri jogot és miután a magyar királyok Szent István utódai és utódai ezen tényekben is, azért birják a kegyúri jogot, mint privilégiumot a pápától, miként egy közönséges földbirtokos is, a ki megalapítja a plébániát, mindent megad hozzá, szerez magának kegy uraságot. A legfőbb kegyúri jog nem következik a királyi jogból, az nem felségjog, mert ha felségjog volna, akkor Európa mostani leghatalmasabb császáranak és Poroszország királyának szintén volna kegyúri joga, pedig nincsen, hanem van és ez az, a mivel a kérdést össze méltóztatnak tévesztetni, mint királynak és államfőnek legfőbb felügyeleti joga és ezt gyakorolja a német császár is, daczára, hogy protestáns hívő és uralkodó, mert a püspöki kinevezéseknél neki is van joga azt mondani, hogy ezt elfogadom, vagy el nem fogadom. (Ugy van! a népéirton.)”.*³⁹⁰

Fontos változás tehát az 1890-es évek vitáihoz képest, hogy a Néppárt országgyűlési jelenléte révén – 1902-ben tehát éppen Csernoch János „tolmácsolásában” – immár a katolikus álláspont is erőteljesen és karakteresen megjelent a vitában.

³⁹⁰ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet. Budapest, 1902. 343.

VIII. 4. Városi kegyuraság az Országgyűlésben – 1903

A legélesebb vita 1903-ban zajlott az Országgyűlésben, ezúttal a néppárti képviselő, Szüllő Géza³⁹¹ interpellációja nyomán. Szüllő Géza a budapesti kegyuraság szerinte visszás gyakorlása okán több alkalommal is felszólalt, interpellációját szintén ezek az esetek motiválták.³⁹² Nevére gyakran hivatkoztak a budapesti liberális lapok, döntően meglehetősen negatív kontextusban. Rendszeresen hangsúlyozta azt a kortársak által már-már közhelyszerűen ismételt tételt, miszerint felekezeti elfogultság nem vezeti felszólalásában, és nem is célja a felekezeti ellentétek élezése. Ugyanakkor a kegyúri jog gyakorlása kapcsán tapasztalható jogtalanságok ellen kötelességének tartja, hogy szót emeljen.

Szüllő Géza tehát a katolikus érveket tárja ismét az Országgyűlés elé budapesti tapasztalatai nyomán. Újdonság ugyanakkor, hogy ezúttal nem elsősorban a protestáns képviselők részvételét helyteleníti. Talán provokatívnak szánt kérdését ugyanis úgy fogalmazza meg a választás- és közoktatási miniszter felé, hogy „*vajjon joga van-e zsidó vallású polgártársainknak a katolikus plébános-választásba befolyjni, igen, vagy nem?*”.³⁹³

A képviselő a következőkben a porosz *Paul Hinschius* érvelését veszi át:

„*Hinschiusnak meghatározását vagyok bátor felolvasni, arra nézve, hogy mi a kegyúri jog? Ez a meghatározás így szól »A kegyuraság belső lényegét és jogi természetét tekintve az egyház részéről engedett kedvezmény;*

³⁹¹ Szüllő Géza (Bp., 1873. febr. 5. – Kiszalud, 1957. júl. 28.): nagybirtokos, politikus, az MTA I. tagja (1937 – 45). Jogi tanulmányainak befejezése után politikai pályára lépett, 1905-ben pártonkívüli, 1910-ben nemzeti munkapárti programmal képviselő. 1918-ban, a forradalom kitörésekor visszavonult Pozsony környéki birtokára. A 20-as évek elején megalapította a m. keresztényszocialista pártot, amely később Egyesült Felvidéki Magyar Párttá alakult át. Mint ennek a pártnak elnökét 1925-ben beválasztották a prágai parlamentbe. Mindvégig nacionalista álláspontot képviselt. A bécsi döntés után 1938-tól a m. felsőház tagja, a Foncière Általános Biztosító Intézet alelnöke, a Leszámítoló- és Pénzváltóbank Rt., az Angol-Magyar Bank Rt. és több ipari vállalat igazgatósági tagja. Szüllő Géza | Magyar életrajzi lexikon | Kézírónyvtár (arcanum.com) (letöltés időpontja: 2022 június 15.)

³⁹² Mint a korábbiak során utaltunk rá, Szüllő Géza interpellációját szó szerint idézte a katolikus álláspont védelmében a *Religio* c. folyóirat is: vö. *Egyházi tudósítások. Budapest, ápr. 23. Patronátusi joggal bíró városok kath. papválasztási ügye a képviselőházban.* In: *Religio. Tudományos, társadalmi és irodalmi katolikus folyóirat.* 62. évf. (1903). 33. sz. 260-263. Az interpellációra Cserenyey István disszertációjában elismerően utal, mint írja, azt az óbudai plébánosválasztás kapcsán hozta szóba Szüllő Géza.

³⁹³ *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója.* Tizenegyedik kötet. Budapest, 1903. 360.

az egy egyházi jogi természetű egyéni jog, mely az egyházi élet körén belül érvényesül.« Ebből tehát világos, hogy a kegyúri jog nem világi jog, nem közjog, de egyházi jog. Jogilag ez egy jus spirituálé annexum, melynek szabályozása az egyházi hatalom körébe esik. Ez az egész világon el van ismervé. Miután pedig az egyházi jog keretébe esik a kegyúri jog, ennél fogva el kell fogadnunk, hogy valamint a világi jogok gyakorolhatásának, tehát annak, hogy valaki egy világi jogot gyakorolhasson, előfeltétele az, hogy az illető a világi jog szerint jogképes legyen: akképen kell az egyházi jog gyakorolhatására is az, hogy a ki azt gyakorolni akarja, az egyházi jogilag jogképes legyen. Az egyházi jog gyakorolhatásának, az egyházi jogi jogképességnek pedig feltétele az, hogy az illető, a ki ezt gyakorolni akarja, az egyháznak tagja legyen. Az egyháznak tagja pedig az által lesz, hogyha megkereszteltetik, mert az a conditio sine qua nonja annak, hogy valaki a keresztény egyházi jognak gyakorolhatásába lépjen. A ki megkeresztelve nincs, tehát a pogány és zsidó, az egyházi jogosítvány szerzésére képtelen. Különböztetnem azt hiszem, hogy ez zsidó vallású polgártársainknak jogait semmi módon nem érinti, mert hiszen ők, nem is hiszem, hogy egyáltalában igényt tartanának az egyházi jog nyújtotta kegyúri jogok tartalmára, mert hiszen ezen jogok csakis arra az illetőre bírnak becseseln, a ki az egyháznak tagja, nem arra, a ki az egyháztól egészen idegen”³⁹⁴.

Úgy tűnik tehát, hogy Szüllő Géza immár sokkal inkább az izraelita felekezethez tartozók részvételét tartja elsődleges problémának. Felszólalását is ennek jegyében folytatja. Emlékeztet, 1867 után a zsidó vallású polgártársak is birtokot szerezhettek, ami előidézte, hogy a birtokkal együtt járó kegyúri jog is hozzájuk került. A kérdés tehát abban a formában merült fel, hogy az izraelita vallású birtokos gyakorolhatja-e a kegyúri jogot a birtokán fekvő plébánia esetében.

A képviselő által példaként idézett zala vármegyei esetben a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872. július 6-án 13.864. szám alatt leiratot intézett Zala vármegyéhez. A miniszter ebben úgy határozott, hogy „a kegyuraság sem polgári, sem politikai, hanem egyházi jog, melyet csak keresztény gyakorolhat, folyamodó, tekintettel e keresztény egyház szervezetére s

³⁹⁴ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenegyedik kötet. Budapest, 1903. 360-361.

szabályaira, a lelkészkinvezést igénybe nem veheti.”.³⁹⁵Vagyis a kegyúri jogot minden esetben egyházi jogként definiálta Pauler Tivadar 1872-ben, melynek gyakorlásába kizárólag keresztények folyhatnak bele – zsidók nem.

Ezt a leiratot idézve Szüllő Géza analógián alapuló érvelése szerint tehát a városi kegyuraság esetében is egyértelmű, hogy izraelita felekezet tagja semmi esetre sem gyakorolhatja a kegyúri jogot.³⁹⁶Továbbiakban újabb példával világítja meg, hogy szerinte a kegyúri jog gyakorlásának „minimális” feltétele a keresztség. A jól ismert katolikus érvelést ennek megfelelően úgy módosítja, hogy mikor az uralkodó, mint legfőbb kegyúr adományozta a kegyuraságot a szabad királyi városoknak, akkor még minden esetben csak a keresztények bírtak városi polgárjoggal.³⁹⁷Érdemes tehát hangsúlyozni, hogy a néppárti Szüllő Géza, aki a századfordulót követő években politikusként a legtöbbet foglalkozik a városi kegyuraság problematikájával, immár – ha ugyan továbbra is kritikusan – elfogadhatónak tartja a protestáns képviselők beleszólását a jog gyakorlásába és jóval súlyosabb problémának látja a nem keresztények (tehát a korszakban a zsidók) szerepét.

A vita során Vészi József fogalmaz meg reflexiót, bírálva a néppárti képviselőt. Az egyházügyi törvények elfogadása idején is kiemelkedően aktív izraelita képviselő az ismert érvet hozza elő, miszerint a plébános „fizetése” a kegyúri jog révén „közügy”, vagyis az egész város képviselőtét betöltő testület valamennyi tagját megilleti a szavazás joga. Igyekszik elkerülni ugyanakkor, hogy ebből a tényből bármilyen vallási vagy ideológiai érdek kiolvasható lenne. Cáfolja is azt a gyakran elhangzó érvet, miszerint nem katolikusként olyan jelölt támogatása lenne a cél, akit a hívek egyébként nem kedvelnek vagy nem elég határozott – így befolyásolva a katolikus egyház belügyeit. Vészi ugyanis azt hangsúlyozza, amikor ilyen választásra került sor, választókerületének katolikus lakosainak kérését figyelembe véve szavazott a plébános személyéről, ezáltal semlegesítve azt a vádat, hogy érdemben befolyásolta volna a

³⁹⁵ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenegyedik kötet. Budapest, 1903. 361.

³⁹⁶ Érdekességként jegyezzük meg, hogy Szüllő Géza azt is ismerteti, hogy az egyház központjában, Rómában is reflektáltak erre a helyzetre: „a Rómában székelő u. n. congregatio inquisitionis sancti officii kimondta, hogy az esetben, a midőn zsidó vallású a kegyurasággal járó birtoknak a tulajdonosa, ő ugyan, mint zsidó, nem bír azzal a joggal, hogy prezentálhasson, de joga van neki valamely rokonát, vagy barátját, a ki katolikus, felruházni azzal a megbízással, hogy helyette ez a kegyúri jogot gyakorolhassa”.Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenegyedik kötet. Budapest, 1903. 361-362.

³⁹⁷ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenegyedik kötet. Budapest, 1903. 362.

választást. Szerepét tehát mindössze abban látta, hogy közvetítette az általa képviselt katolikus közösség „véleményét”.³⁹⁸

A városi kegyuraság kérdését a dualizmus évtizedei során törvény nem szabályozta, a mindenkori kormány érdemben nem foglalkozott vele. Ezt tükrözik az általunk röviden összefoglalt országgyűlési viták során elhangzott felszólalások is. Azok az egyes városokban lezajlott konfliktusok során már ismertté vált álláspontokat, érveket visszhangozták, illetve a kor-szak tudományos igényű írásainak megállapításait idézték – nem ritkán egyébként szó szerint.

Az országgyűlési viták arra mutatnak rá, hogy a városi kegyurasághoz kapcsolódó ellentétek az első nagyobb visszhangot kiváltó eseteket követően majd másfél évtizedes késéssel értek el országos szintre. A dualizmus korában már az 1870-es évektől ismertek vitás esetek, ezek azonban még helyi szinten maradtak. 1890-es évektől kerültek a képviselők elé részletesen, majd a századfordulót követően immár nagy visszhangot kiváltó vita során feszültek egymásnak a képviselők. Az ügy országgyűlési jelenlétehez az 1890-es évek egyházügyi törvényei is hozzájárultak, a városi kegyuraság kérdése ezekkel egy időben került a képviselők elé. A Néppárt megjelenésével és határozott érdekvédelmi szerepével más keretbe került a kérdést: az 1890-es évekig a liberális álláspont érvényesült inkább a Képviselőházban, szinte felekezeti ellentétek nélkül, ám a századfordulót követően immár a konzervatív katolikus álláspontok is megjelentek az Országgyűlésben. Az is érdemi változásként értékelhető, hogy budapesti példák nyomán a századfordulót követően a protestáns felekezetek beleszólásával szemben inkább az izraeliták részvétele került a középpontba. A városi kegyuraság kapcsán tehát azt találjuk, hogy a probléma az évtizedek folyamán nem változott, ám a hangsúlyok idővel némileg áthelyeződtek. Az egyházügyi törvények kritikus időszakának tapasztalataival felvértezve a kérdés feloldhatatlannak tűnt.

³⁹⁸ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. Tizenegyedik kötet. Budapest, 1903. 362. Érdemes idézni a hozzászólás vonatkozó szakaszát: „Annak a kerületnek — mondom — a melyet szerencsés vagyok ebben a házban képviselni, katolikus lakossága egyhangúlag és a legnagyobb lelkesedéssel jelölte azt plébánossá, a kit utóbb a főváros törvényhatósága megbízott. Ez nekem még nem tette volna kötelességemmé és a jogszokást tekintve jogommá azt, hogy az illető nagyon érdemes egyházi férfiú megválasztása iránt melegen és aktíve érdeklődjem, de az én kerületemnek katolikus polgársága többet is tett, mert hozzám fordult, mint a kerület országgyűlési képviselőjéhez és felszólított engem, hogy az egész kerület katolikus lakosságának egyhangú jelöltje érdekében, a ki mellé azután a kerület nem katolikus lakossága is egész lelkesedéssel csatlakozott, minden tőlem telhető befolyással igyekezzem hangulatot csinálni, hogy a kerületben az legyen a plébános, a kit a kerület katolikus lakossága arra képesnek, alkalmasnak és méltónak tart és a ki helyett mást a kerület elfogadni nem akar. Ez tette nekem nemcsak kötelességemmé, hanem tekintve a 37 éves jogszokást, jogommá is, hogy ezen választás iránt érdeklődjem”.

IX. Összefoglalás

A városi kegyuraság gyakorlását érintő viták kapcsán dolgozatunkban a dualizmus fél évszázadára koncentráltunk. Az időkorlátot indokolta, hogy a kérdést bár a Horthy-korszakban sem rendezték – kivétel képezett Budapest –a dualizmus korszakából ismertek a legnagyobb visszhangot kiváltó konfliktusok és viták. A Horthy-korszak kezdetére ezek nagyrésze már helyi szinten lezajlott. Ekkora valamilyen átmenetinek szánt megoldás révén a városok többségében kialakult egy többség által elfogadott gyakorlat és a továbbiakban ezek szerint jártak el a városi kegyuraság gyakorlásakor.

Az is indokolta a korszakhatárok kijelölését, hogy úgy látjuk, a dualizmus évtizedeiben az állam és az egyházak viszonya alapvetően változott, ami számos egyéb konfliktus forrása is volt. Az elkeresztelések, az egyházügyi törvények hatásai viszonylag jól ismertek az utókor számára, ám a sok hasonlóságot felvonultató kegyúri jogi viták eddig háttérben maradtak. Érdeemesnek tartottuk ezeket együtt tárgyalni, miközben igyekeztünk rámutatni: a városi kegyuraságot övező bizonytalanságok nem egymástól független, egyedülálló, kizárólag jogértelmezést érintő különbségekből fakadtak. Ezeket a vitás eseteket nem lehet külön-külön kezelni. Dolgozatunk legfontosabb újításának azt tartjuk, hogy rámutattunk, a városi kegyuraságot érintő viták nem periférikus, egymástól független „nézeteltérések”, hanem politikai vitaként értelmezhetők. Nem lehet azokat a katolikus egyház és az állam, a katolikus egyház és a többi felekezet, a városi kegyuraság és a közigazgatási átalakítások kontextusa nélkül vizsgálni, értelmezni.

A városi kegyuraság gyakorlását övező konfliktusok egyszerre voltak helyi és országos jelentőségű esetek. A témát az egyes városok politikai nyilvánossága, a helyi és országos sajtó, tudományos munkák egész sora és az Országgyűlés is bőséggel tárgyalta. Ezeket megismerve összegezzük a főbb álláspontokat, érveket és véleményeket. Az mutatja, hogy a téma mennyire forgott a korabeli nyilvánosságban, hogy kik szóltak hozzá. Gyakran előfordult hogy a vita során megszólaló egyik vagy másik fél mondataiban, szófordulataiban fel lehetett fedezni a témával foglalkozó szerzők álláspontját és érveit, vagy akár azt, hogy melyik szerző álláspontját igyekeznek éppen cáfolni, kivel is „vitakoznak”. A kérdés tehát foglalkoztatta a kortársakat.

Többször hangsúlyoztuk, hogy a dualizmus korszakának döntően szabadelvű kormányai – bár megtehették volna, hogy ahogyan például a polgári házasságot is törvénybe iktatták, szabályozzák ezt a kérdést is – nem érintették a városi kegyuraság ügyét. Mikor egy-egy esetben tájékoztatást vagy „igazságot” követeltek a felek és feliratban fordultak az illetékes minisztériumhoz, akkor leiratban, rendeletben nyújtottak némi útmutatást, jórészt egyébként a katolikus fél álláspontját elfogadva. Feltűnő ugyanakkor, hogy átfogó rendezéstől távol tartották magukat. Egyértelmű, hogy a katolikus autonómiától remélték a helyzet tisztázást, ez viszont a korszakban országos szinten nem valósult meg. A viták és konfliktusok hozadéka volt ugyanakkor, hogy több helyen is hozzájárultak helyi autonómiák, „katolikus hitközségek” alakulásához. A városi kegyuraság jelentősége tehát jóval nagyobb, mintsem jogértelmezési különbségekből fakadó elméleti vitaként tekinthessünk rá.

Érdekes tehát, hogy a kormány bár számos, a katolikus egyház szempontjából sérelmes törvényt elfogadott 1867 után felvállalva nagyobb konfliktusokat is, a városi kegyuraság kérdését kerülte. Meglátásunk szerint ez az autonómiával való összefüggésen túl a kérdés megoldatlanságával magyarázható. Úgy véljük, a felek nem egy nyelven beszéltek, nem azonos paradigma szerint közelítettek a témához. Ezt az „elbeszélést” felerősítette a korszakban kétségtelenül jelen lévő és főként az 1890-es évektől erősödő antiklerikális hangulata, illetve a szerveződő politikai katolicizmusmérésékelte kompromisszumkészsége.

Ahogyan többször is utaltunk rá, a viták során két jól elkülöníthető nyelvezetet azonosítottunk: létezik egy konzervatívnak mondható, egyházi irányvonalat követő katolikus és egy szabadelvű álláspont (a századfordulót követően egy határozott egyházellenes nyelvezet is feltűnik, mely azonban nem tekint konkrét prioritásként a kegyuraság kérdésére. Ezek nem feltétlenül találkoznak képviselőik felekezeti vagy politikai hovatartozásával. Jó példa erre, hogy a szabadelvű álláspontot több katolikus személy is képviselte, ők rendszerint nem fogalmaztak meg egyházellenes bírálatokat, sokkal inkább a katolikus autonómiát sürgették, attól remélve a megoldást. Általában Eötvös Józsefre hivatkozva a „szabad egyház, szabad államban” elv elfogadásával követelték közvetve vagy közvetlenül a városi kegyuraság rendezését, melyet viszont a polgári törvényhozás keretei között kétségtelenül korszerűtlennek tekintettek.

A konzervatívabb katolikus vélemény megfogalmazása során jórészt egyházi személyek könyvtárnyi irodalmat állítottak össze saját igazuk tudományos igényű alátámasztására. Elvitathatatlan Timon Ákos, Mihalovics Ede vagy Cserenyey István felkészültsége, mellyel a

városi kegyuraság szabálytalan gyakorlását bírálták. A helyi szereplők esetében is érzékelhető az a tudományos megalapozottságú elszántság, amivel például Oltványi Pál vagy Giesswein Sándor védte a katolikus egyház jogosultságait. Az is világos viszont, hogy meglátásaikat és érveiket nem tudták „átkonvertálni” a másik oldal nyelvezetére, így a vita végső soron meddővé vált. Nem tudtak arra az egyszerű és sokszor felvetett kérdésre választ adni, hogy mi a létjogosultsága egy feudális eredetű jogintézmények a polgári korszakban, amikor a központi állam egyébként is egyre több területre terjeszti ki irányítását. Szövegeiket olvasva nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az általuk gyakran bírált protestánsok vagy izraeliták érvei a korszak logikája szerint elfogadhatóak voltak, ám az állam több esetben mégis a katolikus jogot védte, néha csak passzivitásával, esetenként ad hoc döntései révén. Kiolvasható a protestáns felekezetek feliratából, máskor az izraeliták által megfogalmazott véleményekből, illetve több képviselői felszólalásból, hogy a kegyúri jog révén a nem katolikusok úgy érezték, számos esetben hátrányt szenvednek. Felekezetükhöz tartozók adója révén meglátásuk szerint a katolikus egyház lelkészeit, ingatlanait tartották fenn, miközben saját egyházaik nem, vagy csak jóval kisebb mértékben részesedtek az állami vagy városi támogatásokból.

Gyakran elhangzó katolikus sérelem volt és kitapintható a konfliktusok vizsgálata során, hogy valóban előfordulhatott olyan eset, amikor a szavazásban részt vevő nem katolikusok eldönthették egy-egy plébánosválasztás kimenetelét, befolyásolva ezzel például a katolikus közvéleményt vagy éppen a helyi politikát. Ez leginkább a virilizmus révén képviselői helyhez jutó izraeliták befolyását nehezítette, mely Budapest esetében az 1920-as években a helyzet gyors tisztázását eredményezte. Egy súlytalan szereplő megválasztása kedvezőbb scenárió lehetett, mint egy karizmatikus, a hívek által elfogadott és szívesen követett plébános kijelölése. Nem véletlen, hogy a katolikus megközelítés szerint a nem katolikusok befolyásával megválasztott lelkészekről minden esetben igyekeztek kimutatni, hogy gyenge kezűek, a katolikus érdekek védelmét nem teljes mellszélességgel támogatók és/vagy liberális szellemiségűek. Velük szemben pedig minden esetben konzervatív és a konfliktusokat felvállaló erős lelkészeket találunk, aki a vita révén a helyi katolikus közösség megerősödését szolgálták.

Meglátásunk szerint tehát a városi kegyuraság vitatott gyakorlása valóban lehetőséget biztosított visszaélésekre. A felekezeti béke népszerű és a korszakban kissé elhasznált hangoztatása mellett kétségtelen, hogy léteztek felekezeti ellentétek. Az elkeresztelések és az egyházügyi törvények egyébként is kiélezték a konfliktusokat (leginkább a katolikus egyház és a többi

felekezet között) és a főként századfordulótól megjelenő új, döntően baloldali mozgalmak tovább vitték az antiklerikális hagyományokat. A városi kegyuraság vitatott gyakorlása viszont a katolikus egyház erősödését is szolgálta, többen azt emelték ki pozitívként, hogy a katolikus mozgalmi szerveződés és a helyi autonóm egyházközségek létrehozásához ezek az események sok helyen hozzájárultak.

Tanulságos olvasni a Képviselőházi Napló 1927-es feljegyzését, amely arról számol be, hogy Turi Béla és Dabasi Halász Móric negyedszázaddal Szüllő Géza részletes, mindenre kiterjedő interpellációja után ugyanott folytatja a vitát, mint a dualizmus kori kollégáik abba hagyták. A főváros kegyurasága alatt álló plébániák esetében ismét a főkegyúri jog és a városi kegyuraság kérdéséről szól a vita. Az akkoriban ismét fellángoló ellentétek során újra előkerülnek a kérdés szakirodalmának fontos alkotásai – itt épp Kollányi Ferencet idézi Turi Béla – ezekre a vitákra reflektálva születtek meg például Csizmadia Andor jelentős munkái az 1930-as években. Ez a vita is azt jelzi, hogy a konfliktus még ekkor sem oldódott meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

Levéltári források

Győr Megyei Jogú Város Levéltára. Győr thj. város tanácsának iratai: IV. 1402 c. 1924 IX. 502 sz.

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és thj. városok. IV. 1404. c. I. 1015.

Nyomtatásban megjelent források

Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XV. Kötet. Budapest, 1889.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXII. Kötet. Budapest, 1895.

Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet. Budapest, 1902.

Az 1848. XX. törvénycikk 2. §. A két evangélikus egyházat közösen érdeklő ügyekben kiküldött bizottság felterjesztése a kultuszminiszterhez. Közli: Protestáns Egyházi és Iskolai lap. 50. évf. (1907). 15. sz. 225-229.

Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1905-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyve. Budapest Székesfőváros kiadása. Budapest, 1905.

Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1915. évi november 3-án (szerdán) délután 4 órakor tartott rendes közgyűlése. Fővárosi Közlöny. Budapest Székesfőváros Hivatalos Lapja. 26. évf. 55. szám. (1915. november 5.).

Az Erdélyi Római Kath. Státus fontosabb jogtörténelmi okmányai. Cluj-Kolozsvár, 1926.

A Magyarországi evangélium szerint reformált és ágostai hitvallású evangélikus egyházak véleménye az 1848. évi XX. t.-c. végrehajtásáról. Közli: Evangélikus Egyház és Iskola. 22. évf. (1904). 5. szám. 50-51.

A Magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. A Földművelés-, Ipar-, és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minister megbízásából Szerkesztette és kiadja Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pest, 1871.

A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott Népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. A Földművelés-, Ipar-, és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Miniszter megbízásából szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. II. Kötet. Budapest, 1882.

Werbőczy István: Tripartitum. A Dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, 1990. (Az 1894-es fordítást készítette és bevezette Csiky Kálmán).

Monográfiák, önálló kötetek

Altermatt

2001 Altermatt, Urs: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete.* Budapest, 2001.

Armin

2008 Adam, Armin: *Egyház és állam. Rövid történeti bevezetés a politikai teológiába.* Budapest, 2008.

Balogh-Gergely

2005 Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005.* I. Kötet. Budapest, 2005.

Bán

1939 Bán János: *Sopron újkori egyháztörténete.* Sopron, 1939.

Bárth

2013 Bárth Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest, 2013.

Bednárík

2020 Bednárík János: *Falusi plébános a polgári korban. Egyház és helyi társadalom a 19. század második felében a Buda környéki falvakban.* Budapest, 2020.

Bedy

1939 Bedy Vince: *Győr katolikus vallásos életének multja.* Győr, 1939.

Bucsay

1985 Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon. 1521-1945.* Budapest, 1985.

- Chilkó
1877 Chilkó László: *A debreczeni r. katolikus egyház vázlatos története*. Debreczen, 1877.
- Cserenye
1904 Cserenyey István Antal: *A magyar szabad királyi városok plébános-választási joga. Jog-történeti tanulmány*. Nyitra, 1904.
- Csizmadia
1937 Csizmadia Andor: *A magyar városok kegyurasága*. Győr, 1937.
- Csizmadia
1937 Csizmadia Andor: *A városi kegyuraság. Különös tekintettel Győr városra*. Győr, 1937.
- Csorba
1999 Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”*. Budapest, 1999.
- Csunderlik
2017 Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Gelilei Kör története (1908-1919)*. Budapest, 2017.
- Deák
2001 Deák Ágnes (válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta): *Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek. II. kötet 1850–1873*. Budapest, 2001.
- De Cevins
2003 De Cevins, Marie-Madeleine: *Az egyház a késő középkori magyar városokban*. Budapest, 2003.
- Dittrich
2014 Dittrich, Lisa: *Antiklerikalismus in Europa. Öffentlichkeit und Säkularisierung in Frankreich, Spanien und Deutschland (1848–1914)*. Göttingen, 2014.

- Eötvös
1889 Eötvös Károly Lajos: *Az egyházi közigazgatás kézikönyve*. Budapest, 1889.
- Erdész
2004 Erdész Ádám (szerk.): *Válogatás Kóhn Dávid írásaiból. Cikkek, krónikák, legendák*. Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Erdész Ádám. Gyula, 2004.
- Fazekas
2008 Fazekas Csaba: *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák-Magyar Monarchiában*. Miskolc, 2008.
- Fraknói
1895 Fraknói Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány*. Budapest, 1895.
- Gergely
1977 Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903-1923*. Budapest, 1977.
- Gianone
2017 Gianone András: *A Katolikus Pedagógiai Intézet történelmi gyökerei a kiegyezéstől a rendszerváltásig. A katolikus oktatás és országos szervezetei az elmúlt másfél évszázadban*. Budapest, 2017.
- Herger
2010 Herger Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Budapest, 2010.
- Hermann
1973 Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973.
- Janes
2012 Janes Zoltán: *A kegyúri intézmény kialakulása, virágzása és megszűnése, különös tekintettel Kunszentmárton város egyházi életére 1850-től 1950-ig. Doktori disszertáció*. Budapest, 2012.

- Kajtár
1992 Kajtár István: *Magyar városi önkormányzatok (1848-1918)*. Budapest, 1992.
- Karády
1997 Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Tanulmányok*. Budapest, 1997.
- Kisházi-Kovács
2006 Kisházi-Kovács László: *A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig)*, Budapest, 2006.
- Kollányi
1906 Kollányi Ferenc: *A magyar kegyúri jog hazánkban a középkorban*. Budapest, 1906.
- Kozári
2005 Kozári Monika: *A dualista rendszer, (1867-1918)*. Budapest, 2005.
- Kurze
1966 Kurze, Dietrich: *Pfarrerwahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens*. Köln-Graz, 1966.
- Mezey
2003 Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003.
- Mihalovics
1897 Mihalovics Ede: *A kegyúri jog*. Nyitra, 1897.
- Mihályfi
1925 Mihályfi Ákos: *Giesswein Sándor Emlékezete*. Budapest, 1925.
- Németh
2005 Németh Ildikó: *Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században*. Sopron, 2005.

- Nyisztor
1962 Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújítása*. Bécs, 1962.
- Oltványi
1885 Oltványi Pál: *Szeged a nagy katolikus város egyik nyílt sebe*. Szeged, 1885
- Pódafai Póda
1892 Pódafai Póda Endre: *A soproni kath. parochia és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron Sz. Kir. Város, a Győri Püspökség, és a plébánia levéltáraiban őrzött okiratok nyomán*. Sopron, 1892.
- Rác
1997 Rác István: *Protestáns patronátus. Debrecen város kegyurasága*. Debrecen, 1997.
- Ruszti
1886 Ruszti R. J.: *A kegyuri jog és a szegedi gyakorlat: Jogtörténelmi tanulmány*. Szeged, 1886.
- Ságvári
1971 Ságvári Ágnes szerk.: *Források Budapest múltjából II. 1873-1919*. Budapest, 1971
- Salacz
1938 Salacz Gábor: *A magyar kultúrharc története 1890-1895*. Bécs [Pécs], 1938.
- Salacz
1974 Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867-1918*. München, 1974.
- Surányi
1897 Surányi János: *A kegyuri jog kongrua és autonomia Magyarországon*. Győr, 1897.

- Szabó
2003 Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918)*. Budapest, 2003.
- Szakál
2002 Szakál Gyula: *Vállalkozó Győri Polgárok 1870-1940*. Budapest, 2002.
- Szarka
2003 Szarka Géza: *A székesfehérvári belvárosi plébánia története*. Székesfehérvár, 2003.
- Szolnok
2003 Szolnok Erzsébet: *Szociálistagságosság és keresztény szeretet*. Budapest, 2003.
- Takács
2005 Takács János szerk.: *A világosság fiai. szemelvények a 135 éves szegedi szabadkőművesség történetéből*. Szeged, 2005.
- Tamássy
1942 Tamássy Károly, nemes: *Szamosújvár szabad királyi megyei város kegyúri joga*. Szamosújvár, 1942.
- Timon
1889 Timon Ákos: *A városi kegyuraság Magyarországon. Jogtörténeti Tanulmány. Oklevéltári nyomozások alapján*. Budapest, 1889.
- Trenkó
1925 Trenkó József: *Keresztény vagy zsidó Budapest*. Budapest, 1925.
- Veszprémy
2021 Veszprémy László Bernát: *1921. A Horthy-rendszer megszilárdulásának története*. Budapest, 2021.

Tanulmányok, cikkek
tanulmánykötetekben és periodikákban

Altermatt-Metzger

2010 Altermatt, Urs – Metzger, Franziska: *Vallás és kultúra. Kortörténeti távlatok.* MÉRLEG. 46. évf. (2010). 1-2. sz. 42-77.

Adriányi

1991 Adriányi Gábor: A magyar királyok apostoli címe. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok.* 2. kötet. Budapest, 1991. 77-87.

Balogh

2010 Balogh Margit: Állam és egyház történetileg változó viszonyai Magyarországon. In: *Szubszidiaritás és regionalitás az egyház- és államszervezetben.* Szerk. Hajdú Zoltán. Pécs, 2010. 9-27.

Bán

2000 Bán János: Az új Konvent működése. In: *A Soproni Katolikus Konvent története.* Szerk. Dr. Kovács József László. Sopron, 2000. 41-57.

Bangha

1918 Bangha Béla: Budapest hitélete. *Magyar Kultúra. Társadalmi és tudományos szemle.* 6. évf. (1918) 20. sz. 309-313.

Bárth

2013 Bárth Dániel: Alsópapság és népi kultúra. (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek). In: Bárth Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* Budapest, 2013. 9-42.

Bertényi

1991 Bertényi Iván: Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok.* 2. kötet. Budapest, 1991. 89-91.

Bismarck

1876 *Bismarcknak stereotyp vádlevelei. A sajtószabadság. Protestáns veszedelem és jajgatás.* Religio. 25. évf. (1876) 29. sz. 231-232.

Blaschke

2000

Blaschke, Olaf: *Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter?* Geschichte und Gesellschaft. 26.Jahrg. (2000). H. 1. Katholizismusforschung. 38–75.

Borbély

2010

Borbély Tamás: *Dr. Giesswein Sándor és Zechmeister Károly vitája a kegyúri jog értelmezéséről.* In: Győri Tanulmányok. Zechmeister Károly emlékszáma I. Szerk.: Bana József-Dominkovits Péter-Horváth József. Győr, 2010. 85-101.

Borbély

2015

Borbély Tamás: *Egy évtizedes politikai vita. A győri diákokotthon-ügy.* In: Győri Tanulmányok. 35. Tudományos szemle. Szerk.: Bana József-Dominkovits Péter-Horváth József. Győr, 2015. 68-77.

Borbély

2017

Borbély Tamás: *Hitfelekezeti segély, kegyúri jog – oktatást érintő felekezeti konfliktusok a dualizmus kori Magyarországon. Sopron esete (1875–76).* In: *Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei. Rendi társadalom – polgári társadalom 29. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2015. évi, sárospataki konferenciájának tanulmánykötete.* Szerk.: Sasfi Csaba – Ugrai János. Budapest, 2017. 72-80.

Borbély

2013

Borbély Tamás: *A városi kegyúri jog gyakorlása és politikai motivációi a dualizmus korában. Viták a törvényhatósági jogú városokban.* In: *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség. Rendi társadalom – polgári társadalom 25. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2011. évi, győri konferenciájának kötete.* Szerk.: Lukács Anikó. Budapest, 2013. 314-326.

Brandt

1999

Brandt Juliane: *A magyarországi protestantizmus politikai kötődései a dualizmus korában (helyzetfelmérés).* In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Nemzetközi történetészkonferencia előadásai. 1998. május 27-28.* Szerk.: Hegedűs András és Bárdos István. Esztergom, 1999. 195-213.

Cieger

2013

Cieger András: Az elvszerűség paradoxonjai Eötvös József második minisztersége (1867–1871). In: *A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Szerk.: Gángó Gábor. Budapest, 2013. 329-357.

Cieger

2005

Cieger András: A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai 1848-1918. In: *Autonómiák Magyarországon 1848-2000. I. Kötet*. Szerk.: Gergely Jenő. Budapest, 2005. 25-65.

Cserenyey

1907

Cserenyey István: *Szavazhatnak-e más vallásúak városi plébános választáson?* Religio. 66. évf. (1907). 16. sz. 257-260.

Csíky

1897

Csíky Lajos: *Állam és egyház viszonya. Befejező közlemény*. Protestáns Szemle. 9. évf. (1897). 314-327.

Csorba

2007

Csorba László: A magyar kereszténydemokrácia liberális katolikus öröksége. In: *Az élő hagyomány. Barankovics István és a magyarországi kereszténydemokrácia öröksége*. Budapest, 2007. 10-19.

Csuhás rikkancsok

1914

Csuhás rikkancsok a templomban. Újságot szerkeszt a plébános úr. Kassai Munkás 8. évf. (1914). 6. sz. 2.

Csurgai Horváth

2010

Csurgai Horváth József: *A dualizmus kori thj. városok fejlődésének sajátosságai, Székesfehérvár dualizmus kori fejlődése*. In: Györi Tanulmányok: Zechmeister Károly emlékszáma II. 1910-2010. Győr, 2010. 9-36.

Egyházi tudósítások

1903

Egyházi tudósítások. Budapest, ápr. 23. Patronátusi joggal bíró városok kath. papválasztási ügye a képviselőházban. In: Religio. 62. évf. (1903). 33. sz. 260-263.

Fazekas

2002

Fazekas Csaba: *Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon*. *Múltunk* 47. évf. (2002). 3-4. sz. 427-475.

Fazekas

2001

Fazekas Csaba: A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848-1918*. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 29-45.

Fazekas

1999

Fazekas Csaba: *Még egyszer Horváth Mihály autonómia-kongresszussal kapcsolatos felhívásáról (1849)*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. 11. évf. (2001). 3-4. sz. 271-275.

Ferdinandy

1995

Ferdinandy Katalin: *Dualizmus kori elitiskolák. A felekezeti összetétel változása a statisztikák tükrében*. *Educatio* 4. évf. (1995) 4. sz. 668-682.

Gájer

2016

Gájer László: Az apostoli királyi cím használata Ferenc József uralkodása alatt. In: Glässer Norbert és Zima András (szerk.): „*A királyhűség jól bevált útján...*”. *Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. Szeged, 2016. 173-188.

Gergely

2008

Gergely Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt első évei*. *Századok*. 142. évf. (2008). 6. szám. 1325-1382.

Gericis

1994

Gericis József: *Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és krónikában*. *Aetas* 9. évf. (1994). 1. sz. 28-35.

Güntner

2000

Güntner Péter: *A vagyon kutatásának nominális forrásai a századfordulón*. *Aetas*. 15. évf. (2000). 1-2. sz. 276-289.

Halmos-Klement

2006 Halmos Károly – Klement Judit: *Vagyon a dualizmus időszakában (1867-1920)*. Valóság, 49. évf. (2006). 7. sz. 66-77.

Hatos

2005 Hatos Pál: *A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza István-tól Ravasz Lászlóig*. Múltunk, 50. évf. (2005). 1. sz. 89-117.

Herger

2008 Herger Csabáné: „Szabad egyház szabad államban” – A katolikus autonómiamozgalom a 19. századi Magyarországon. Jura. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja, 14. évf. (2008). 1. szám. 22-35.

Holló

2011 Holló Péter: Hierarchikus püspöki vezetés és katolikus autonómia. Összegegyeztetési törekvések az Erdélyi Egyházmegyében a 19. század második felében. In: *Minden kegyelem! A 65 éves Jakubinyi György érsek köszöntése*. Szerk.: Marton József – Oláh Zoltán. Budapest-Kolozsvár, 2011.

Kégl

1900 Kégl József: *Katolikus autonómia*. Huszadik Század 1. évf. (1900). 1. sz. 294-302.

Klestenitz

2016 Klestenitz Tibor: Az első regionális katolikus nagygyűlés Magyarországon: Sopron, 1893. in: *Primus Inter Omnes. Tanumányok BedyVince születésének 150. évfordulójára*. Szerk. Arató György – Nemes Gábor – Vajk Ádám. Győr, 2016. 225-242.

Knapp-Tüskés

2002 Knapp Éva-Tüskés Gábor: *Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban*. Vigília, 67. évf. (2002). 1. sz. 17-25.

Kósa

2011a Kósa László: A református egyház az egyházpolitikai küzdelmek idején. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok*. Budapest, 2011. 289-303.

- Kósa
2011b Kósa László: A vallási közönyösség növekedés Magyarországon a 19. század közepén. In: Kósa László: *Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok*. Budapest, 2011. 155-184.
- Kovács
1999 Kovács Kálmán Árpád: *Adalékok a Staatsrat erdélyi valláspolitikájához (1771-1772)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11. évf. (1999). 3-4. sz. 35-80.
- Kovács
2017 Kovács Kálmán Árpád: *Adalékok a protestáns patronátus dualizmus kori kérdésköréhez*. Sárospataki Füzetek. 21. évf. (2017). 4. szám. 23-46.
- Kovács
2022 Kovács Kálmán Árpád: A magyar református emlékezetkultúrafejlődése (1864–1917). In: *A dualizmus kori emlékezetörzés. Az emlékezet forrásai*. Budapest, 2022.
- Kövér
2009 Kövér György: *A politikatörténet „visszavétele”*. Aetas. 24. évf. (2009) 3. sz. 147-155.
- Kubinyi
1991 Kubinyi András: *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon*. Aetas. 6. évf. (1991) 2. sz. 26-46.
- Kulpinszky
2009 Kulpinszky Eleonóra: Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1873. évi újraszerveződése a státusgyűlés jegyzőkönyve és a Pesti Napló tükrében. In: *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika*. Szerk.: Kötél Emőke – Szarka László. Budapest, 2009.
- Mit csinálnak
1894 *Mit csinálnak protestáns atyánkfiai otthon?* In: Religio. 53. évf. (1894) 45. sz. 424-425.

- Nagy
1911 Nagy Ferenc, dr.: *A virilizmus városainkban*. Városi Szemle. 4. évf. (1911) 321-329.
- Nádori
2010 Nándori Barbara: *A katolikus autonómia történetéhez. A II. autonómia-kongresszus 9-es albizottságának működése és az erre tett püspöki észrevételek (1898)*. Magyar Sion. Új folyam 4. / 46. évf. (2010) 2. sz. 201–232.
- Németh
2005 Németh András. *A századelő magyar életreform törekvései*. Iskolakultúra. 15. évf. (2005). 2. sz. 38-51.
- Notter
1908 Notter Antal: *A magánkegyúri jog hazánkban a középkorban. Székfoglaló Kollányi Ferenc levelező tagtól. Kiadja a Magyar Tudomány Akadémia. Budapest, 1906. (Recenzió)*. Hittudományi Folyóirat. 18. évf. (1908). 380-383.
- Oltványi
1886 Oltványi Pál: *A kegyuri jog gyakorlata Magyarországon, a múlt s jelen időben. (Vége)*. Havi közlöny az elméleti és gyakorlati lelképásztorság köréből. 9. évf. (1886) 6. sz. 362-382.
- Papp
2020 Pap József: *Vallás és politikum a dualizmus korában. A felekezeti kérdés és a népképviselőtárs Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon*. In: *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon. 1. Parlamentarizmustörténeti tanulmányok*. Eger, 2020. 33-60.
- Pölöskei
1992 Pölöskei Ferenc: *A városok jogállása a kiegyezés korában*. Levéltári Szemle. 42. évf. (1992.) 2. sz. 18-26.

- Rada
2019 Rada János: *A „Kultúrharc” értelmezési lehetőségei a 19. századi magyar történelemben.* Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XXIII. Fasc. (2019). 2. 115-135.
- Rada
2017 Rada János: *A kultúrharc retorikája és a protestantizmus magyarországi röpiratokban.* Történelmi Szemle. 59. évf. (2017) 1. szám. 129-143.
- Romsics
2004 Romsics Ignác: Társadalmi és politikai feszültségek Magyarországon a 20. század első felében. In: *Múltról a Mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről.* Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, 2004. 207-222.
- Sarnyai
2001 Sarnyai Csaba Máté: *A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóig.* Századvég. Új folyam. (2001). 21. szám. 85-101.
- Sarnyai
1998 Sarnyai Csaba Máté: *Úrbéri kárpótlás és /vagy arányosítás, A szekularizációs törekvések püspökkari értékelése 1848 végén.* Századok. 132. évf. (1998) 2. szám. 397-416.
- Sas
2002 Sas Péter: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus.* Egyháztörténeti Szemle, 3. évfolyam (2002). 2. sz. 66-73.
- Schöberl
2019 Schöberl Miklós: *Póda Endre városplébános sajtóküzdeldelmei, a katolikus sajtómozgalom előzményei Sopronban és az Oedenburger Volksblatt.* Soproni Szemle 73. évf. (2019). 2. sz. 207-229.
- Schöberl
2021 *A Soproni Katolikus Kör története II. fejezet. Az egyesület jegyzőkönyvei, rendezvényei.* Soproni Szemle 75. évf. (2021). 1. sz. 33-61.

Schweitzer

2005 Schweitzer Gábor: A virilizmus és a „zsidókérdés” az 1920-as évek törvényhatósági reformjai tükrében. In: *Az antiszemitizmus alakváltozatai*. Szerk.: Paksy Zoltán. Zalaegerszeg, 2005. 59-105.

Sebők

2014 Sebők Ferenc: A konstanzi zsinat a modern magyar történetírás tükrében. In: „*CAUSA UNIONIS, CAUSA FIDEI, CAUSA REFORMATIONIS IN CAPITE ET MEMBRIS*”. *Tanulmányok a Konstanzi Zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila – Pószán László. Debrecen, 2014. 278-288.

Szabó

2010 Szabó István: *A királyi főkegyúri jog kérdése a két világháború közötti Magyarországon*. *Iustum Aequum Salutare*, 6. évf. (2010). 1. sz. 103-117.

Szakál

2011 Szakál Gyula: Győr a modellváltó város 1867-1918. In: *Győri Tanulmányok 33. Győr a modellváltó város. Források a dualizmus kori Győr történetéből*. Szerk.: Bana József – Dominkovits Péter – Horváth József. Győr, 2011. 13-62.

Szála

2018 Szála Erzsébet: Protestantizmus Nyugat-Magyarországon a 16-17. században. In: Dominkovits Péter – D. Szakács Anita: *Adalékok és források a soproni evangélikus városvezető és szellemi elit 17-18. századi társadalomtörténeti kutatásához, végrendeletek*. Sopron, 2018. 17-26.

Szalai

2017 Szalai Miklós: *A nemzeti liberalizmustól a keresztény újkonzervativizmusig: Asbóth János gondolkodói pályájához*. *Századok*. 151. évf. (2017). 4. szám. 843-878.

Tarján

2001 Tarján G. Gábor: *Jesájás próféta követője - Löw Lipót főrabbi*. *Valóság*. 44. évf. (2001). 12. sz. 39-61.

Tisza

1892 *Tisza Kálmán jubileumára*. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*. 35. évf. (1892). 39. sz. 577-579.

Tusor

2019

Tusor Péter: *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918 (VÁZLAT)*. Aetas 34. évf. (2019). 3. sz. 109-121.

Völgyesi

2013

Völgyesi Levente: Plébános választás és más kegyúri kérdések, valamint a lelkiismereti és vallásszabadságérvényesülése a kora újkori magyar városokjogéletében. In: *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László Egyetemi Tanár 70. születésnapjára*. Szerk.: Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2013. 737-748.

Völgyesi

2010

Völgyesi Levente: *Városi kegyúri jogok az újkori Magyarországon*. Iustum Aequum Salutare, 6. évf. (2010) 1. sz. 125-129.

Zsidó-szolidaritás

1911

Zsidó-szolidaritás. Huszadik Század. 12. évf. (1911). 11. sz. 614-615.

Internetes hivatkozások

- *A II. Vatikáni Zsinat CHRISTUS DOMINUS kezdetű dekrétuma a püspökök pásztori szolgálatáról az Egyházban.* Internetes elérés: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19651028_christus-dominus_hu.html (utolsó letöltés: 2022. június.30.)
- *Ezer év törvényei.* Internetes elérés: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&print-Title=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (utolsó letöltés: 2022. június 30.)
- Magyar Katolikus Lexikon. Internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/> (utolsó letöltés: 2022. június 30.)
- *Szeged története:* http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_3_1/ . (utolsó letöltés: 2022. június 30.)

Összefoglalás

A kegyúri jog lehetséges megközelítései már önmagában interdiszciplináris témakörnek mutatkoznak, hiszen mind a jogtörténet, mind az egyháztörténet oldaláról megközelíthetők. A kegyúri jogon belül is külön figyelemre méltó a városi kegyuraság kérdése. A dualizmus korában a kegyúri jog gyakorlata sokszor került viták kereszttüzébe. A megismert szakirodalom számavétele nyomán feltűnt, hogy a kérdéssel elsősorban a 19. század második felében, valamint a századfordulót követően foglalkoztak. Számos monográfia mellett cikkek, tanulmányok és még doktori disszertáció is született, ami feltevésünk szerint nem lehet véletlen. Összefügg azzal, hogy az egyház és az állam viszonya a tárgyalt időszakban a politikában, közbeszédben kiemelt szerepet kapott és kegyuraság kérdése is e téma részét képezte.

A városi kegyúri jog gyakorlása nem került törvényben szabályozott keretek közé, sokkal inkább a szokásjog formált. Gyakorlata időről-időre, városról- városra változhatott. Ez a bizonytalanság hozzájárult a vitás helyzetekhez. A probléma általában abból adódott, hogy például egy-egy plébános választása, javadalmazása esetén miként érvényesítse a város a kegyúri jogát. Mivel a polgári törvényhozás természetéből fakadóan is nehezen tudta értelmezni a szokásjogra és bizonytalan eredetre támaszkodó jogi formulákat, így már az is kérdésként merült fel, hogy a város mely testülete gyakorolhatja egyáltalán ezt a jogot. A témához kapcsolódó „vitairodalmat” olvasva soha fel nem oldott kérdés, hogy a városi kegyuraság esetében egyházi vagy állami jogról beszélhetünk-e. Akárcsak az, hogy pontosan miből eredeztethető. Kérdés volt továbbá az is, hogy a protestáns vagy zsidó tanácsosok szavazhatnak-e a katolikus plébános megválasztásán? Ha igen, miért? Vagy ha nem, akkor miért nem? Pontos törvényi szabályozás híján erre különféle gyakorlati válaszok születtek, ám az aktuális megoldások több városban jelentős konfliktusokat robbantottak ki a katolikus és más felekezetű képviselőtestületi tagok között. Egyértelműnek tűnik, hogy ezek a vitás esetek leginkább az egyébként is súlyos egyházpolitikai küzdelmekkel terhelt időszakra jellemző-ek.

Munkákban ezekkel a vitás esetekkel foglalkozunk. Kitérünk a kérdés jogtörténeti, társadalomtörténeti és politikai vonatkozásaira. Vizsgáljuk, hogy kik szóltak hozzá a vitákhoz, melyek voltak a legfontosabb érvek, vélemények és álláspontok. Bemutatjuk, hogy a kérdés hogyan illeszthető be a korszak politikai vitáiba.

Summary

The possible approaches to canon law are considered to be interdisciplinary subjects, since they can be approached from the perspective of both legal and church history. The question of urban canonry is worth special attention within canon law. During the dualist era, the practice of canon law was often the subject of controversy. A review of the literature on the subject reveals that it was mainly dealt with in the second half of the 19th century and after the turn of the century. In addition to numerous monographs, articles, studies and even doctoral dissertations have been written, which - based on our assumptions - cannot be unjustified. It is related to the fact that the relationship between the Church and the State was a major issue in politics and public discourse during the examined period, and that the question of piety was also part of this topic.

Exercising the right of the town's canons was not regulated by law, but rather by customary law. Its practice varied from time to time, from settlement to settlement. This uncertainty contributed to several disputes. The problem usually arose from the question, for example, how the settlement can assert its right to canonry in the case of the election and remuneration of a parish priest. Since, due to its nature, civil legislation made it difficult to interpret legal formulas based on customary law and of uncertain origin, thus the question of which body of the town could exercise this right at all was also raised. In the literature focusing on the debates of the subject, the question whether the urban piety is ecclesiastical or state law has never been resolved. Similarly to the question of what it is derived from. There was also the issue of whether Protestant or Jewish councillors could vote in the election of a Catholic parish priest. If yes, why? Or if not, why not? Due to lack of precise legislation, various practical answers have been given, but the actual solutions have led to severe conflicts between Catholic and non-Catholic councillors in several cities. It seems obvious that these disputes were typical to an era already marked by serious struggles of church-policy.

We deal with these disputes in our work. The legal, social and political history of the issue is discussed thoroughly. We examine who contributed to the debates and what were the main arguments, opinions and positions. It is also presented how the issue fits into the political debates of the era.